

Auteur van *Elke dag een druppel gif*

WILMA GELDOLF

HET *meisje* MET DE VLECHTJES

Gebaseerd op het waargebeurde verhaal
van Nederlands jongste verzetsmeisje

|.s

Van Wilma Geldof zijn onder meer verschenen:

Elke dag een druppel gif

Ollie en het kronkeldier

WILMA GELDOF

HET *meisje*
MET DE
VLECHTJES

Gebaseerd op het waargebeurde verhaal
van Nederlands jongste verzetsmeisje

UITGEVERIJ LUITINGH-SIJTHOFF

Voor Freddie
(6-9-1925 – 5-9-2018)

Meisjes zijn we – maar stoere meisjes.

‘Wij hebben roversmoeders, van moeders komt de moed.’

Jowi Schmitz

‘Het werkelijke gevaar, vooral in onzekere tijden, zijn de gewone mensen die samen een staat vormen. Het werkelijke gevaar, dat ben ik, dat bent u. Zonder ons zijn Hitler en Stalin niets dan blaaskaken vol haat en machteloze geweldsfantasieën.’

Guy Cassiers, regisseur van het toneelstuk *De welwillenden*, naar het boek van Jonathan Littell

Proloog

Oktober 1933

Mama had me op tafel getild en vlocht mijn haar. ‘Dus je weet het?’ vroeg ze.

Ik knikte zo automatisch dat ze mijn vlechten losliet en mijn hoofd tussen haar beide handen vastpakte. Ze dwong me haar aan te kijken.

‘Ja-ha,’ zei ik.

Ik wiebelde met mijn tenen. Nee, ik wiebelde niet, daar was geen ruimte voor in de oude schoenen van mijn zus. Er zaten gaten in de zolen en de hak liet los. Mijn voeten pasten er alleen met gekromde tenen in.

‘Nou, hoe doe je het dan?’ vroeg mama.

‘Gewoon. Ik blijf net zolang zitten tot ik het heb gekregen.’

‘Want? Waarom?’

‘Ik heb er recht op,’ zei ik.

Mama lachte, ze drukte een kus op mijn voorhoofd en zei: ‘Goed zo, lieverd.’

In de middagpauze klopte ik op de deur van de kamer van de bovenmeester. Er kwam geen reactie. Hij is er niet, dacht ik opgelucht. Nu gewoon naar huis gaan. *Ik kan er niets aan doen, mama, hij was er niet.* Mama zou me aankijken met teleurstelling in haar ogen. Dan ga ik zelf wel, zou ze zeggen.

Mijn maag trok samen toen ik opnieuw en harder op de deur klopte.

Weer geen reactie. Misschien was hij er echt niet. Ik keek omhoog naar het portret van koningin Wilhelmina boven de deur, maar zij wist het ook niet. Ik wachtte tot mijn adem rustig was. Toen pakte ik de deurkruk, duwde die geruisloos naar beneden en opende de deur.

Daar zat hij, achter zijn grote bureau. Zonder zijn hoofd te bewegen sloeg hij zijn ogen op, zag mij, sloeg zijn ogen neer en schreef verder. Hij droeg een zwarte pandjesjas over een wit overhemd en een zwarte stropdas. Hij was kort en dik – zijn nek was kort en dik, zijn handen waren kort en dik. In de glazen asbak op zijn bureau smeulde een dikke sigaar.

‘Mijn moeder vraagt om een bon voor nieuwe kleren,’ zei ik. Mijn stem trilde.

Hij nam een trek van zijn sigaar, legde die terug in de asbak en blies de rook in mijn richting – zonder op mijn woorden te reageren.

‘Mijn moeder vraagt om een bon voor nieuwe kleren,’ herhaalde ik hoestend. ‘Een bon van schoolzorg.’

De bovenmeester schudde langzaam en vermoeid zijn hoofd terwijl hij doorging met schrijven.

Ik ademde diep in, stapte de drempel over en ging met bonzend hart op de stoel tegenover hem zitten.

Nu keek hij wel op.

Ik sloeg mijn armen over elkaar, haakte mijn voeten om de stoelpoten. ‘Ik moet van mijn moeder net zolang hier blijven zitten tot ik die bon heb.’

‘Dan blijf je maar zitten,’ zei hij luchtig en hij doopte zijn kroontjespen in de inktpot. Zijn mondhoeken kropen omhoog terwijl hij verder schreef.

Door het grote hoge raam achter hem zag ik twee jongens over het schoolplein rennen – mijn buurjongen Peter en een jongen die ik niet

kende. Mijn zus hinkelde rondjes om de oude eik met zijn kale herfsttakken. Toen pakte ze haar springtouw en holde naar het raam van de bovenmeester. Met elke sprong verscheen haar bezorgde gezicht voor het raam. Ik schudde mijn hoofd. *Het lukt niet, Truus. Niet weggaan! Als jij weggaat, ga ik ook.* Truus rende terug naar de boom en leunde tegen de stam. Ze zou op mij wachten, dat wist ik. Maar ik kon haar haast niet meer zien. In haar bruine jurk werd ze bijna onzichtbaar tegen die boom en het plein was verlaten. Het uitzicht leek veranderd in een doods schilderij.

Binnen klonk enkel het zachte krassen van de kroontjespen over papier. De sigarenrook uit de asbak kringelde recht omhoog. Ik bekeek de wanden in de kamer. Ze waren kaal, er hing zelfs geen klok. Alsof ik met de bovenmeester opgesloten zat in een zeepbel. Ik durfde nauwelijks te ademen. Ik telde tot honderd. Toen liet ik de zeepbel spatten.

‘Mag ik een boterham, meester?’ hoorde ik mijzelf vragen. ‘Het is pauze en nu kan ik niet meer naar huis.’

De bovenmeester ademde hoorbaar uit, bukte zich en pakte een bruine papieren zak. Zwijgend overhandigde hij mij een plak roggebrood. Zwijgend at ik die. En wachtte. En de bovenmeester doopte zijn kroontjespen in de inktpot en schreef. En schreef.

Verder gebeurde er niets. Alleen af en toe, als hij een trek van zijn sigaar nam, gloeide het uiteinde oranje op.

Ik telde terug van honderd naar nul. Toen stond ik op. ‘Ik moet van mijn moeder een bon voor nieuwe kleren hebben,’ zei ik luid. Mijn stem klonk raar hoog. Straks zou ik nog gaan schreeuwen. Ik klemde mijn lippen op elkaar.

‘Je moeder?’ zei hij. Hij drukte de sigaar uit in de asbak en lachte een korte, schampere lach. Hij kende mijn moeder wel. Iedereen kende

mama. Vorige week had ik een brief voor haar meegekregen. VOOR JUFFROUW VAN DER MOLEN, stond erop.

‘Die ken ik niet,’ had mama gezegd zonder de inhoud te lezen. ‘Geef maar terug.’

‘Hoe heet ze dan?’ had de bovenmeester gevraagd.

‘*Mevrouw Van der Molen,*’ zei ik. En toen waren zijn ogen groot geworden en daarna had hij gebulderd van het lachen, want een arbeidersvrouw is geen mevrouw en een gescheiden arbeidersvrouw al helemaal niet.

‘Je moeder...’ herhaalde hij nu terwijl hij zijn pen behoedzaam in het potje inkt doopte. ‘Vorige week bliefde ze die bon van schoolzorg niet. En nu zou ik er opnieuw een uitschrijven?’

Verbijsterd staarde ik naar de kleine mond waar die woorden uit rolden en toen naar de korte dikke vingers die o zo voorzichtig, teder bijna, een vloeipapiertje pakten om vegen of vlekken te voorkomen. En toen was daar de inktpot.

Ik sprong naar voren en in één beweging maaide ik die pot van het bureau. Hij kletterde tegen de metalen kast en de muur, en de zwarte kleurstof droop als donker bloed in dunne straaltjes tot over de vloer. Eén ogenblik keken de bovenmeester en ik samen naar het bewijs van mijn misdaad. Toen schoot hij overeind en hief zijn hand.

Voordat hij mij kon slaan, vloog ik naar de deur.

‘Eruit!’ schreeuwde hij. ‘Eruit! Je bent net je moeder!’

‘Niet waar!’ schreeuwde ik terug. ‘Mama is altijd netjes!’

‘... geschorst! Drie maanden...’ hoorde ik hem nog roepen, maar ik was al weg. Ik stoof de straat op, vlammend van woede.

1

Dit is het begin – augustus 1941.

Heren met hoeden kennen wij niet. Over mama's bed gebogen gluur ik verbaasd langs het verduisteringspapier naar het bezoek voor de deur. Ik roep naar boven, naar mama.

‘Een hoed?’ herhaalt mijn zus vanuit de woonkamer.

‘Hij is lang en slank...’ zeg ik geheimzinnig. Ik fluit tussen mijn tanden. ‘Een gezicht als een prins. Een filmster, Truus! Hij komt vast je hand vragen.’

Ik hoor mama de buitendeur openen.

‘Word eens volwassen.’ Truus laat de laatste geschilderde aardappel zachtjes alsof hij kan breken in de pan glijden en veegt haar vieze handen af aan haar donkerblauwe jurk. ‘Je lijkt wel tien in plaats van vijftien,’ zegt ze, maar ze lacht erbij.

‘Bijna zestien, hoor,’ antwoord ik met een grijns. ‘En jij lijkt wel tachtig in plaats van bijna achttien.’ Nou ja, hij komt natuurlijk niet voor haar. Zo knap is ze niet. Maar dat zal ik nooit hardop zeggen.

Mama opent de woonkamerdeur op een kier. ‘Hij wil praten,’ zegt ze zacht, ‘met jullie.’

‘Met óns?’ Wij kennen niet anders dan mannen met petten!

Truus zet in de keuken de pan aardappelen op het aanrecht en proest. En ik begin nogal dom te giechelen. Haastig probeer ik de schuifdeuren van het voorkamertje te sluiten zodat mama's bed niet te zien is, maar

door dat achterlijke gegiechel lukt het niet. De kromme deuren blijven klemmen.

‘Ja, echt. Ik ken hem vaag van de partij,’ zegt mama, die lid is van de communistische partij. Lid wás, moet ik zeggen: de partij is nu verboden, want de communisten zijn de vijand van de nazi’s. ‘Het gaat over het verzet.’

Truus zet grote ogen op. Zoveel meer dan krantjes rondbrengen doen wij niet. Ik moet meteen weer giechelen als ik Truus’ verblufte gezicht zie.

‘Hou nou op, Fred!’ fluistert Truus. Ze houdt haar hand voor haar mond om haar lachen in te houden. Ik grinnik nog steeds als mama de deur openzwaait en de heer met de hoed de kamer in laat, en ook nog als ik hem, met de kriebel in mijn keel, een slap handje geef. Hij stelt zich voor, maar zijn naam versta ik niet.

Truus kijkt me achter zijn rug smekend aan. Ik bijt op mijn lippen. Ik wil echt stoppen met lachen.

‘Ben ik erbij nodig?’ vraagt mama.

‘Nee, hoor,’ zegt de man. Zijn stem is rustig en warm.

‘Dan ga ik naar boven,’ zegt mama. ‘Je kunt beter niet alles weten tegenwoordig.’

Andere moeders zouden er per se bij willen blijven. Andere moeders zijn echt de baas, maar zo is mama niet. Ze is meer als een grote zus voor ons.

De deur gaat dicht en mama’s voetstappen verdwijnen op de trap naar boven. Truus en ik blijven met z’n tweeën met die heer in de kleine woonkamer achter. Opeens val ik stil. Een bij cirkelt tussen ons in, vliegt weg en botst tikkend tegen het glas in de schuifdeuren. In die plotselinge stilte waarin enkel het getik van de bij te horen is, zie ik dat Truus de man minstens zo knap vindt als ik. Haar oren steken vuurrood

uit haar rossige haren, haar wangen vertonen blossen en ze zit stram rechtop zonder de leuning van de bank te raken – alsof ze werkelijk tegenover een filmster zit. Gewoonlijk is zij de verstandigste van ons tweeën, degene die weet hoe het moet, maar nu geloof ik niet dat er een normaal woord uit gaat komen.

‘Gaaf u zitten,’ zeg ik haastig. Ik wijs naar de mooie fauteuil, die bekleed is met een dieprode stof, maar hij neemt de andere. De doorgezakte, waar een springveer uitsteekt. Nee déze, wil ik nog zeggen, maar hij zit al. Ik speur nieuwsgierig naar schrik of pijn op zijn gezicht. Niets wijst daarop. Dapper, hoor. Ik grijns naar Truus en plof zo hard naast haar neer op de bank dat ze een beetje opveert.

De man neemt zijn hoed af. Eigenlijk ziet hij er niet bijzonder opvallend uit, maar hij heeft iets elegants. Hij draagt een tweed colbertje met leren opzetstukken op de ellebogen. Heel anders dan de kerels uit onze buurt. En hij heeft fijne trekken en een intelligente en zachtaardige uitstraling – zelfs met een veer in zijn achterste.

‘Jullie zijn al bijzonder actief in het verzet, hè?’ zegt de man.

Pardon? Wat een idiote vraag! We weten niet eens of hij goed of fout is. Truus en ik halen tegelijk onze schouders op. Over dat soort dingen zwijgen we.

De man glimlacht. ‘Ik heb van alles gehoord.’

Ik merk dat Truus naast mij verstrakt. ‘Hoezo?’ vraagt ze onwillig. Van blossen op haar gezicht is geen sprake meer.

‘Van de partij!’ zegt de man snel. ‘Van de CPN.’

O ja, hij is ook een rooie. Ook een communist.

‘Ik heb gehoord dat de dochters van rooie Truus van der Molen geen bangeriken zijn.’

Rooie Truus, zo noemen ze mijn moeder.

Ik kijk naar mijn zus. Ik weet niet wat ik moet zeggen. *Jij moet nu het*

woord voeren, zeg ik met mijn blik, jij bent de oudste en de verstandigste, dat zeg je toch altijd zelf?

‘Wat wilt u van ons?’ vraagt Truus. Ze klinkt serieus en volwassen.

De man vouwt zijn handen in elkaar. ‘Ik heb plannen,’ zegt hij met een gewichtige stem, ‘om een strijdgroep tegen het fascisme te organiseren. Om de moffen steviger aan te pakken. En daarvoor heb ik mensen nodig die durven, mensen die niet gauw bang zijn.’ Hij stopt en kijkt ons om beurten aan. ‘Meer dan koerierswerk, posters plakken of stakingspamfletten rondbrengen...’ Hij laat opnieuw een stilte vallen. En in die stilte besef ik dat hij preciés weet wat wij tot nu toe hebben gedaan: koerierswerk, posters plakken en stakingspamfletten rondbrengen.

Een jaar geleden zijn we begonnen. Mama had last van haar knie. ‘Doen jullie het?’ vroeg ze. Het ging ons prima af. En daarna was het bijna dagelijks: ‘Hup, aan de slag.’

De man denkt dus dat wij het soort mensen zijn dat hij zoekt: mensen die durven. Ik zwijg en Truus ook.

‘Gaan jullie nog naar school?’

‘Nee,’ zeg ik kortaf. Ik zou graag willen, en de meester heeft mama bezworen dat de mulo een makkie zou zijn voor mij, maar er is geen geld voor. Zo simpel is dat. Al tien jaar, sinds mijn vader is vertrokken, leven wij van de bedeling. Of van het weinige wat mama verdient als ze werk heeft. In de wasserij kreeg ze... Wat was het ook alweer? Ja, twee derde van wat de mannen verdienden.

‘Klagen?’ vroeg de baas toen ze er met hem over ging praten.

‘Vrouwen als jij pikken de banen van mannen in!’

‘Welnee,’ zei mama, ‘geen man werkt voor dat geld.’ Ze lag er meteen uit.

‘Geen school dus. Hebben jullie een baantje dan?’ vraagt de man.

‘Nee,’ zegt Truus net zo kortaf als ik. Ze is een dienstmeisje van niks. Ze is er pas weer ergens uitgeknikkerd. Nu helpen we thuis. En we zijn samen best druk in de illegaliteit.

‘Wat verwacht u van ons?’ vraagt Truus koel. ‘Heeft u werk?’

De man grijnst even. ‘Ja,’ zegt hij weer serieus. ‘Ik wil een groep die actief verzet pleegt. Munitietreinen laten ontsporen. Spoorlijnen opblazen. Wapens stelen van de moffen of van de politie. Afrekenen met verraders.’ Hij wacht even om te kijken hoe zijn woorden vallen. ‘Ik heb het over gewelddadig verzet,’ zegt hij dan.

En hij vraagt ons in die groep?

‘Ik heb jullie nodig,’ zegt de man.

Ons? Twee méisjes?!

Ik haal diep adem. Nee! denk ik. Natuurlijk gaan wij niet in zo’n groep. Nooit. Al klinkt het wel even anders dan wat de regering in Londen zegt. Die zegt dat we ons moeten ‘aanpassen’ en ‘doorgaan met ons leven’. En het klinkt wel even anders dan de mensen die zeggen ‘dat het wel goed zal komen’ want zoveel verschillen Duitsers en Nederlanders niet qua ras en taal. Dat zijn niet eens per se NSB’ers die dat zeggen. Geef mij dan maar de taal van deze man. Krachtige taal. Ook al ga ik uiteraard niet in zo’n groep! Dat kan ik helemaal niet. En Truus ook niet. Mijn bovenlichaam wijkt onwillekeurig terug tot mijn rug de leuning van de bank raakt.

‘Ik kom niet zomaar toevallig bij jullie langs,’ zegt de man. ‘Ik heb jullie hiervoor uitgekozen.’

Ik sla mijn hand voor mijn mond. Straks, als hij weg is, ga ik hier keihard om lachen met Truus.

Truus naast mij zegt niets. Ze kijkt de man met samengeknepen ogen aan, monstert hem, alsof ze hem zowat proeft. ‘Waarom wij?’ vraagt ze.

‘Omdat ik van de partij heb gehoord dat jullie dapper zijn én...’ – de

man lacht – ‘... omdat ik graag vrouwen in mijn groep wil.’

Vrouwen, herhaal ik in stilte. *Vrouwen...* Truus is eerder een halve jongen. Geen wilde jongen, dat niet, maar zo’n type dat als een vent met haar benen uit elkaar zit. Ze zou in de haven passen, of nee, achter de voddewagen met haar altijd gekreukelde kleren. Maar ik ben niet zo. Absoluut niet. Ik sla mijn benen over elkaar en ga wat rechter zitten.

De man lacht breed. ‘Jullie zijn nog méisjes! Geen mof zal jullie ergens van verdenken!’

‘Dus,’ begint Truus, ‘omdat ze ons niet serieus nemen...?’

‘Precies,’ zegt de man.

‘O, fijn,’ zegt Truus.

Opeens zie ik ons door zijn ogen. Ons allebei. Twee meisjes in donkerblauwe matrozenjurken, en witte sokken in onze lage schoenen. Met mijn één meter zestig en mijn magere lijf zien mensen me gerust aan voor twaalf. Mijn gezicht zacht en rond als van een kind. Geen pukkel op mijn huid. Twee erwten op een plankje in plaats van borsten.

De man kijkt naar me en lacht zijn tanden bloot. ‘Die vlechtjes moet je vooral in houden.’

Uit gemakzucht draag ik mijn haar vaak zo. Ik pluk aan mijn vlechten en lach maar zo’n beetje terug terwijl ik me rood voel worden.

‘Doe er strikken om!’ zegt de man.

Ik trek de rok van mijn jurk over mijn knokige knieën, pulk aan de rand van een korstje.

‘En verder,’ zegt hij weer ernstig, ‘zal ik jullie leren omgaan met pistolen, handgranaten en springstof.’

Ik staar hem aan.

‘Moeten we mensen neerschieten?’ Truus vraagt het met een effen gezicht, alsof ze informeert of het morgen gaat regenen.

‘Geen ménsen,’ zegt de man nadrukkelijk.

‘O,’ zeg ik opgelucht.

‘Een Gestapoman. Of een verrader.’

‘Iemand doodschieten zullen we nooit doen,’ zegt Truus beslist. ‘Niet alle Duitse soldaten zijn nazi’s!’

‘We schieten allicht niet op willekeurige Duitse soldaten, hè,’ zegt de man. Er sluipt ongeduld in zijn stem dat er even snel weer uit verdwijnt. ‘Jullie hebben vast wel gehoord van de verzetsgroep de Geuzen?’

‘Ja,’ zeggen Truus en ik. Zo afschuwelijk wat er met hen is gebeurd.

‘Die hele groep is opgepakt en gefusilleerd,’ gaat de man verder. ‘Achtien man. En één doodgemarteld.’ Hij laat een veelbetekenende stilte vallen.

Ik merk dat ik een vuist bal en tegelijk een beetje in elkaar krimp.

‘Die hufter die die groep verraden heeft moet natuurlijk gepakt worden, hè?’

Wij knikken braaf. Ja, natúúrlijk!

‘Waarom?’ vraagt de man aan mij. ‘Waarom moet hij gepakt worden?’

‘Waarom?’ herhaal ik. ‘Nou, zo’n hufter! U zegt het zelf!’

‘Nee! Niet uit wraak, maar omdat die schoft er anders mee blijft doorgaan.’

O, ja.

‘In de Sovjet-Unie vechten vrouwen en meisjes mee in het leger,’ zegt hij.

Ik knik langzaam, maar mijn adem blijft in mijn keel steken.

‘Moeten wij –’ begint Truus.

‘Ik zeg niet dat jullie zelf verraders moeten uitschakelen, je moet het er alleen wel mee eens zijn,’ onderbreekt de man haar afgemeten. Dan glimlacht hij, en vriendelijker vervolgt hij: ‘Jullie zijn geknipt voor dit werk. Ik kan me geen betere meiden voor mijn groep voorstellen. Echt. Willen jullie erover nadenken? Alsjeblieft?’

De man staat op en pakt zijn hoed, blijft voor ons staan en kijkt ons indringend aan. ‘Over drie dagen, donderdagmiddag, kom ik terug om te horen of jullie meedoen. Als jullie níét meedoen, hebben jullie mij nóóit gezien en nóóit gesproken. Is dat duidelijk?’

We knikken.

‘Maar als jullie wél meedoen’ – hij laat een lange pauze vallen – ‘dan mogen jullie er met niemand over praten. Praten zie ik als verraad. En dan...’ Zijn hand flitst langs zijn keel. Hij kijkt ons om beurten strak aan. ‘Dus geen woord erover. Ook niet met jullie moeder. Is dat –’

‘Maar,’ zeg ik dwars door zijn woorden heen, ‘mama mag toch wel weten –?’

‘Dat ik jullie gevraagd heb voor een verzetsgroep, dat mag ze weten. Maar niet wat onze groep precies doet. Is dat duidelijk?’

Onthutst knikken wij opnieuw.

Als de voordeur in het slot valt, blijven we allebei stil voor ons uit staren.

‘Dit is hartstikke link, Fred. Dit is eng,’ fluistert Truus na een tijdje. ‘We doen het natuurlijk niet.’

‘Nee, natuurlijk niet,’ zeg ik. ‘Waarom zouden we?’

We zwijgen. We kijken naar de muur. Naar de plek waar mevrouw Kaufmann stond...

Mevrouw Kaufmann...

Een maand geleden was het. Juli. Een auto stopte voor ons huis. Een grommende motor. Portieren die hard dichtsloegen. Gebonk op onze voordeur. Niet met vuisten, veel harder. Met geweerkolven. Onze Joodse onderduikers zouden zich altijd snel genoeg kunnen verstoppen,

dachten we. Maar net nu waren mevrouw Kaufmann en Abeltje toevallig beneden. Bij ons. In de woonkamer.

‘Moffen, mama! Moffen!’ riep ik op gedempte toon. Ik prikte het losgemaakte verduisteringspapier haastig vast en keek beurtelings van mama naar mevrouw Kaufmann.

Mevrouw Kaufmann greep haar zoontje bij de pols en keek paniekerig naar mijn moeder. Ze was een jonge vrouw met golvend bruin haar en zachte bruine ogen. Ik vond haar erg knap. Haar zoontje, een stevige blonde jongen van vijf jaar, had dezelfde ogen.

‘Snel! Naar boven!’ zei ik. Hoewel ze dan langs de voordeur moesten. Het gebonk op de deur ging maar door. ‘Nee! De tuin in!’ zei ik.

Mama schudde haar hoofd. Ook dan moesten ze door het halletje langs de voordeur. Ze haastte zich naar de deur. Als we niet gauw opendeden, braken ze er met de kolven van hun geweren dwars doorheen. ‘*Kommen Sie herein, meine Herrschaften,*’ zei ze vriendelijk alsof ze oude vrienden begroette.

Het waren twee militaire monsters die vanuit de schemering ons krappe woonkamertje binnenstampten. Ik kende ze wel. Ik had ze eerder gezien, ze waren allemaal hetzelfde. Grijs uniformen, zwarte, glimmende leren handschoenen en laarzen, insignes op de kraag, mouwen en schouders. SD’ers. Hun ogen waren kleine kogels die ze direct op mevrouw Kaufmann afvuurden. Die deinsde met Abeltje achteruit tot ze met haar rug tegen de muur stond.

Op de trap klonken de harde voetstappen van soldaten, daarna klonk hun gedreun boven ons hoofd. Niet veel later kwamen ze weer naar beneden. Tegelijk met Truus, die de kamer in rende. Ze kwam dicht naast mij staan, schouder aan schouder, tegen de schuifdeuren van het voorkamertje.

De mof liet zich in de fauteuil vallen. ‘*Sie haben hier Juden*

untergebracht!’ schreeuwde hij tegen mama. Zijn mondhoecken wezen kwaadaardig naar beneden. Hij kwam overeind, deed een stap in de richting van mevrouw Kaufmann en zei in het Duits: ‘U krijgt vijf minuten om uw spullen te pakken.’

‘Pardon?’ zei mama.

‘Ze zijn hier illegaal,’ zei hij. ‘Nederland heeft een vluchtelingenkamp in Westerbork. Daar moeten ze naartoe.’

Achter mama trok mevrouw Kaufmann Abeltje strak tegen zich aan. Boven ons hield het huis zijn adem in.

Toen de SD’er mevrouw Kaufmann bij de bovenarm vastpakte, sprong mama voor hem. ‘*Sie!*’ zei ze met plotselinge stemverheffing. Ze wees naar de man. ‘*Sie sind ein gebildeter Mann! Sie lassen sich als Menschenjäger benutzen?*’ Ze ging tekeer op een toon alsof ze hun Führer zélf aan zou kunnen.

‘Hou je kop, mens!’ brulde de SD’er in mama’s gezicht. ‘Of wil jij soms ook mee met je dochters?’

Hij gaf mama zo’n harde zet dat ze tegen de tafel aan viel. Truus en ik sprongen tussen mama en de SD’er in. Er kwam geen woord over onze lippen, maar onze strak gespannen lichamen zeiden hetzelfde. *Probeer dat nog eens!*

Abeltje bleef tegen de muur geplakt staan, zijn gezicht even bleek als het behang. Truus ging naar hem toe en pakte zijn hand beet.

‘Wij kunnen er ook niets aan doen,’ grauwde de andere mof tegen ons terwijl de SD’er zich weer naar mevrouw Kaufmann draaide en haar de kamer uit duwde. ‘*Befehl ist Befehl.*’

Op de trap en daarna boven ons hoorden we mevrouw Kaufmann gillen. Abeltje rukte zich los. Mama stormde het halletje in, de trap op, gevolgd door Abeltje. Truus en ik wilden achter hen aan, maar mama riep dat we in de kamer moesten blijven. We vlogen naar haar bed in het

voorkamertje beneden en gluurden langs het verduisteringspapier naar buiten. Soldaten met geweren in de aanslag. Een overvalwagen. Mensen in de wagen die omlaag staarden alsof ze zich schaamden. Toen zagen we mevrouw Kaufmann. Twee soldaten sleurden haar het huis uit, duwden haar de straat op, sloegen haar de laadbak in. Haar koffer gleed uit haar handen, viel op straat, klapte open.

‘*Mutti! Mutti!*’ hilde de kleine jongen. Hij klauterde de wagen in, miste een tree en kreeg een hardhandige zet van een soldaat.

Ondertussen propte mama haastig een zachtroze blouse terug in de koffer. Ze had de beide metalen sluitingen van de koffer nog niet vastgemaakt of de soldaat griste de koffer uit haar handen, smiet hem in de laadbak en sprong erbij.

We hebben de Kaufmanns nooit meer gezien.

2

We zitten nog steeds op de bank als mama's voetstappen op de trap klinken.

‘Wat wil die Frans van der Wiel?’ vraagt ze terwijl ze een berg wasgoed op tafel laat vallen.

Frans van der Wiel dus.

‘O,’ zeg ik na een snelle blik op Truus, ‘Frans vraagt of we in zijn verzetsgroep willen.’ Ik zeg het luchtig alsof dat ons dagelijks wordt gevraagd. ‘Ken je hem, mam?’

‘En wat moeten jullie dan doen? Erge dingen?’

‘Je wilde toch niets weten?’ zegt Truus.

‘Geen details! Maar wel wat hij van jullie wil. Geen erge dingen dus?’

Truus zegt niets.

‘Wat dan?’ vraagt mama. ‘Moeten jullie soms bonkaarten vervalsen?’

Truus knikt.

‘Of ook sabotage plegen?’ Ze vouwt de strijkplank open.

‘Wat?’ zeg ik.

‘Telefoonlijnen doorsnijden, spoorlijnen blokkeren, dat soort werk?’

‘Ja, ook. Maar wat denk je, mam?’ vraagt Truus snel. ‘Is hij te vertrouwen?’

‘Ik ken hem nauwelijks.’ Mama trekt een peinzend gezicht. ‘Ik zal inlichtingen over hem inwinnen,’ zegt ze, ‘bij de kameraden van de partij.’

Zoals elke avond ligt Truus tegenover mij op de aftandse bank in de

woonkamer. Ik lig op de twee tegen elkaar aangeschoven fauteuils. En mama op het bed in het voorkamertje. Mama heeft gezegd dat wij nu weer boven kunnen slapen, in onze eigen bedden, maar dan is het net alsof we het goed vinden wat er met de Kaufmanns is gebeurd.

Ik draai mijn hoofd op het kussen. Onder het kussen is de zitting van de fauteuil. Op die fauteuil zat een maand geleden die mof met zijn moffenkont, en nog geen paar uur geleden een heer. Een echte heer met een hoed. Frans van der Wiel. Die óns heeft uitgezocht om in zijn verzetsgroep te werken. Truus en mij!

‘Als we ja zeggen tegen die Frans, gaat alles veranderen,’ zeg ik zachtjes tegen Truus. Mama is een halfuur eerder al naar bed gegaan. Ik hoor haar regelmatige ademhaling, ze slaapt.

Truus’ lach klinkt nep. ‘Alles is alláng veranderd,’ zegt ze.

Ik knik, ook al kan ze dat niet zien.

‘Toen Duitsland Rotterdam bombardeerde al,’ zegt Truus.

‘O ja,’ zeg ik. Toen wisten we meteen wat we aan die schoften hadden. Al schreven de kranten later dat de Duitse soldaten zich ‘zo netjes en beleefd’ gedroegen. Hadden ze die bommen soms heel netjes en voorzichtig gedropt? Hadden ze eerst pardon gezegd?

‘Nee,’ zeg ik. ‘Eerder al. Toen de Duitsers hun Joden begonnen te vervolgen.’ Want toen, na Kristallnacht, kwamen de eerste vluchtelingen bij ons. Drie jaar geleden al.

‘Nee, nee, eerder al,’ zegt Truus. ‘In 1933 toen Hitler aan de macht kwam.’

Ik zucht hard en nadrukkelijk. ‘Nee. Nog eerder,’ zeg ik. ‘Na de Wereldoorlog al, want eh...’ Ik blijf stil, ik weet niet meer precies wat er toen is misgegaan, en ik word duizelig van de geschiedenis. Het is net als wanneer ik vroeger mijn naam en adres opschreef:

Freddie Oversteegen

Brouwersstraat
Leidschevaartbuurt
Haarlem
Nederland
Europa
Wereld
Heelal

... en draaierig werd omdat ik mij voelde verdwijnen in een oneindigheid waar ik me geen voorstelling van kon maken.

Het duurt een paar dagen voor mama antwoord krijgt op haar vragen over Frans van der Wiel, maar ik weet gewoon dat ze niets slechts over hem zal horen. Hij is een heer!

Was mijn vader maar zo. Mijn vader is een vrije vogel die liever zijn vleugels uitslaat in de lucht dan dat hij bij ons is. Wij waren zijn kooi. Mama zegt: hij werkte wanneer hij er zin in had (niet vaak), en hij dronk wanneer hij er zin in had (erg vaak). En dat hij niet van de vrouwen kon afblijven, weet ik ook. Ik heb mama en tante Lena er samen over horen praten. Want hij heeft het zelfs bij tante Lena geprobeerd. Mama's eigen zus! Hier in de keuken. Mama lag met mij op bed, ik was net geboren, maar mijn vader keek naar tante Lena. Nou ja, meer dan kijken. Hij heeft 'het' geprobeerd. Het. Dat is gewoon álles.

Mooi dat het hem niet is gelukt, want tante Lena sloeg hem hard.

'Zo iemand,' zegt mama met vochtige ogen zodra het over onze vader gaat, 'hoeven wij toch niet meer?'

'Nooit niet,' zeggen Truus en ik dan. En als kinderen vragen waar mijn vader is, zeg ik: 'Die is dood.'

Ik heb mama en Truus. Dat is het. Wij drieën. We missen hem niet. Het gezin – dat zijn wij. Niet hij.

‘Over die Frans,’ begint mama. Ze vouwt samen met Truus de was op. Ze legt de punten van het laatste laken achteloos op elkaar, het hoeft niet zo precies, en loopt op Truus af om de delen op elkaar te leggen. Ze geeft Truus het laken aan en gaat op de bank zitten.

‘Ja, wat?’ Truus blijft met het half opgevouwen laken in haar handen staan.

‘Hij deugt,’ zegt mama eenvoudig.

‘Wat heb je gehoord?’ vraag ik.

‘Dat hij heel geschikt is om leiding te geven aan een verzetsgroep. Hij heeft prima mannen verzameld. En over de lui die hij niet zelf kende heeft-ie uitgebreid navraag gedaan.’

‘Serieus?’ vraagt Truus.

‘Serieus,’ zegt mama.

Ik wist het wel! ‘Wat vind jij, Truus?’ Ik laat mij naast mama op de bank vallen. Op de vensterbank achter haar veert het kopje van mijn blikken speelgoedschildpadje op en neer. ‘Doen!’ zegt het blikken dier. ‘Doen!’

‘Je moet niet te snel beslissen,’ zegt mama.

‘Hoezo te snel?’ Ik denk aan mevrouw Kaufmann en Abeltje.

‘Misschien duurt het nog wel een jaar, de oorlog,’ zegt mama.

‘Meneer Van Gilst zegt dat verzet geen zin heeft,’ zegt Truus terwijl ze het laken dubbelvouwt. “‘Die Duitsers krijg je toch niet weg,” zegt hij. Het zal altijd zo blijven. Nederland als nieuwe Duitse deelstaat.’

‘Ach, die kruidenier,’ zegt mama.

‘Peters vader!’ zeg ik.

‘Een echte kruidenier,’ zegt mama.

‘Een heleboel mensen zeggen wat hij zegt, hoor.’ Truus laat het

opgevouwen laken op tafel vallen.

‘Die houden er verkeerde ideeën op na. Dat zijn geen communisten, hè.’ Mama wrijft over haar knokkels, die nog rood zijn van het schrobben op het wasbord. ‘Het is wel makkelijk: zeggen dat Duitsland sterker is, dan hoef je ook niets te doen tegen alle onrecht. Maar niet kiezen is ook kiezen.’ Ze tuurt voor zich uit. ‘We moeten ons nooit neerleggen bij de Duitse overheersing. Bij geen enkele overheersing.’ Ze lijkt opeens een beetje geraakt. Waar denkt ze aan? Aan de moffen? Aan mijn vader?

Ik wil mijn hand op haar arm leggen, maar ze praat al verder. ‘Nederland zal bevrijd worden, Truus.’ Ze klinkt weer stellig als altijd. ‘De vraag is alleen wanneer.’

‘Er is goed en er is kwaad,’ zeg ik. ‘En tegen het kwaad moet je vechten. Ja hè, Truus?’

Ik zie Truus met gebogen hoofd nadenken. Dan kijkt ze me langzaam aan en knikt.

‘Willen jullie echt allebei in die groep van Frans?’ vraagt mama. Heel even schieten haar mondhoeken omhoog en er fonkelt een kleine glinstering in haar ogen. Het volgende moment tekenen zich zorgelijke rimpels af op haar voorhoofd. ‘Het hóéft niet per se, hè?’ zegt ze. ‘Jullie zijn het belangrijkste dat ik heb in de wereld en het kan levensgevaarlijk zijn. Ook zonder die verzetsgroep kunnen jullie helpen met koerierswerk. Dat is óók belangrijk werk.’

‘Ik wil méér doen, mam,’ zeg ik. ‘En je zegt zelf: het is niet voor eeuwig!’

Mama trekt een schouder op. ‘Maar om nu meteen in zo’n verzetsgroep te gaan...’

‘Je hebt ons zelf met die Frans laten praten!’ zegt Truus.

‘Ja, toen wist ik toch niet...’ Mama maakt haar zin niet af. Ze staart

voor zich uit, denkt na. ‘En stel nou,’ zegt ze dan, ‘dat het nog langer dan een jaar gaat duren?’

‘Ik moet steeds maar aan mevrouw Kaufmann en Abeltje denken,’ zegt Truus, ‘en aan alles wat er met Joden gebeurt. Ze mogen niks meer, straks worden ze allemaal weggevoerd, mam!’ Haar stem slaat over.

Truus heeft gelijk. ‘Al zou die oorlog nog twee jaar duren!’ roep ik.

Er valt een stilte. Hoog in de lucht hoor ik vliegtuigen. Engelse vliegtuigen, hoop ik, die Duitsland gaan platbombarderen.

Mama kijkt ons onderzoekend aan. ‘Eén ding...’ Ze steekt haar arm uit en trekt Truus met zachte hand naast mij op de bank. ‘Ik weet niet precies wat jullie gaan doen en dat weten jullie zelf ook nog niet, maar...’ – ze strijkt met een vinger langs mijn gezicht – ‘... blijf altijd menselijk.’ Haar ogen zijn ernstig, ze spreekt met nadruk. ‘Nóóit als de vijand worden. Geen vuile handen maken. Geen “opdracht is opdracht”. Altijd zelf blijven nadenken.’

‘Ja, natuurlijk,’ zeg ik meteen.

Truus knikt. ‘We zijn niet gek. We zullen altijd zelf blijven nadenken. Ik tenminste wel.’

‘Ik ook!’

Mama kijkt van Truus naar mij. ‘Geen mensen doden,’ zegt ze. ‘Al zijn ze nog zo slecht.’

Ik kan bijna niet geloven dat ze zo ernstig is. Zulke woorden heeft ze nog nooit uitgesproken.

Ik ben misschien niet zo’n denker als Truus, maar ik wéét wat goed is. ‘Ik luister naar mijzelf,’ doorbreek ik de stilte. ‘Naar mijn...’ – ik leg mijn hand op mijn hart, maar ik bedoel niet per se mijn hart – ‘... naar mijn innerlijk.’ Ik word rood, het klinkt belachelijk hoogdravend.

Maar mama zegt: ‘Dat zeg je mooi, poppie.’

Ik vlei mijn hoofd tegen haar schouder. Ze reikt langs mij naar Truus.

Haar stem zweeft boven mijn hoofd. ‘De wereld is belangrijker dan wij,’ hoor ik haar zeggen. ‘En jullie zijn altijd in mijn gedachten. Vergeet dat nooit.’

3

‘Vóór ik jullie toelaat bij een vergadering met de verzetsgroep,’ zegt Frans, ‘heb ik een opdracht.’

Hij leunt tegen een grote eikenboom aan de rand van de Haarlemmerhout, waar we schuin tegenover slijterij De Hout hebben afgesproken. Hij lacht een beetje eigenaardig.

Truus wisselt een blik met mij. *Waar slaat dit op?* zeggen haar ogen. Ik haal mijn schouders op. Als dit er nou bij hoort? Soms kan ze zo moeilijk doen!

‘Kom.’ Frans wenkt ons en loopt het bospad al op. Hij gaat ons met snelle verende stappen voor.

We lopen achter hem aan door het stadsbos, het donker in. Ik ruik het vochtige mos. Ik kijk in de verte waar het pad zich vernauwt, het einde zie ik niet.

Het is een heldere avond, maar dieper in het bos merk je daar weinig meer van. Het pad is niet heel smal, maar de bomen zijn hoog. Hoog en zwart. Alsof we door een tunnel lopen. Een wolk schuift voor de halvemaan.

‘Voorzichtig, juffies,’ zegt Frans bij een gevelde boom die dwars over het pad is gevallen.

Ik houd mijn ogen afwisselend op het pad en op Frans’ rug gericht. Veel verder dan Frans kan ik niet zien. Bijna geruisloos gaan onze voeten over de boom, over het aarden pad, over dorre bladeren en langs dicht struikgewas. Hoe ver moeten we het bos in? Wat moeten we doen?

Ik voel mijn schouders verstijven. Hier en daar klinkt geritsel in de struiken, van dieren die 's nachts actief zijn. Muizen misschien. Of vogels? Ik heb geen idee. Ik ben een stadskind.

Langzaam wennen mijn ogen aan het donker. We naderen een glanzende vlakte. Een zwarte vijver, zie ik als we dichterbij zijn. Moeten we daar zijn? Frans wijst naar een diepe kuil naast het water. Een modderig, dreigend gat. 'Hier gaan we onze veroordeelden dumpen,' zegt hij.

Ik hoor Truus' ademhaling. Mijn hart klopt in mijn keel, alsof het wil uitbreken. Allebei houden we onze mond.

Frans blijft zo plotseling staan dat ik bijna tegen hem op bots. Hij draait zich om en lacht een raar hoog lachje. 'Zeg, het adres van Hans Mok,' zegt hij. 'Dat móéten jullie weten. Waar woont hij?'

Verbijsterd staar ik hem aan. Hoe kan hij dat nou vragen?! Truus' mond valt open. Nooit zullen wij een adres doorgeven. Nooit.

We kennen Hans Mok wel, het is een partijkameraad van mama. Op de Zijlweg woont-ie, schuin tegenover het Triniteitslyceum. Hij doet wat hij kan voor het verzet, wat niet veel is, want hij is Joods.

'Waarom?' vraagt Truus kil.

'Jullie zijn er ingestonken, dametjes!' fluistert hij. Opeens zie ik een dof zwart voorwerp in Frans' rechterhand. Ik deins achteruit. Zijn hand met het pistool erin – want dat is het, verdomme, een pistool – komt op ons af.

'Ik ben van de Gestapo. Onze groep werkt voor de SD.'

Met zijn vrije hand trekt hij een grote leren portefeuille uit zijn binnenzak, opent hem en toont in zijn uitgestoken hand een identiteitspas met een hakenkruis. Daarachter een brief met... postzegels van het *Deutsches Reich*? Duitse stempels? Ik zou me voorover moeten buigen om het goed te kunnen zien.

‘Wij zijn premiejagers.’ Frans lacht. ‘Wij jagen op verzetslui.’

Ik houd mijn adem in. Het is doodstil. Geen wind die door de takken ruist. Enkel hoog in de lucht het geluid van een ver vliegtuig. Andere geluiden uit de buitenwereld bereiken ons niet. Er is alleen Frans en wij.

‘Schoft!’ roept Truus.

Frans steekt de portefeuille weer in zijn binnenzak. Hij zwaait met het pistool in onze richting. ‘En nu het adres van Hans Mok!’

‘De Cronjéstraat,’ zeg ik vlug.

‘Soendastraat,’ zegt Truus bijna tegelijkertijd.

‘Ja,’ zeg ik ademloos. ‘Nummer 20.’

Frans grijpt mij bij mijn haar vast en drukt het pistool tegen mijn slaap. ‘En nu het juiste adres!’ fluistert hij.

Zijn hand trekt aan mijn haar, mijn hoofdhuid prikt. Mama! O god, mama. Help!

‘Ik weet dat het bij jullie in de buurt moet zijn. Dus ophouden met flauwekuladressen.’ De loop van het pistool schuift omlaag, duwt mijn hoofd opzij. ‘Kom op! Het goede adres!’ zegt Frans. Hij richt zich tot Truus. ‘Als je het niet geeft, schiet ik haar hier ter plekke voor je ogen neer. Je hebt tien tellen. Eén...’

Mijn hoofd bonst. Mijn armen en benen verstijven.

‘... twee...’

Ik wil schreeuwen, maar er komt geen geluid uit mijn mond.

‘... drie...’

Het koude staal van de pistool drukt in mijn wang. Ik kijk strak voor me uit. *Truus! Zeg het dan!* De... Wat was het ook alweer?

‘... vier... vijf...’

‘De... de...’ piep ik. Ik zie het voor me. Vlakbij. Mooie straat. Hoge huizen. Maar ik weet het echt niet meer.

‘... zes...’ Als mijn vader te veel had gezopen, begon hij mama soms te

slaan. Dan verkocht ze hem een hardere optater terug en zette hem de deur uit. Oplazeren. Klaar. Was mama er maar!

Truus ziet grauw. ‘Laat me eerst die papieren nog eens zien, Frans,’ zegt ze met schrille stem.

Frans’ linkerhand beweegt naar zijn binnenzak, zijn rechterhand met daarin het pistool beweegt een centimeter opzij en het koude ijzer glijdt even van mijn gezicht. Precies op dat moment haalt Truus uit. Keihard slaat ze tegen Frans’ hand. Het wapen vliegt over mijn hoofd. Ik ruk me los, schop in het wilde weg, raak Frans tussen zijn benen. Hij klappt dubbel en ik spring op zijn rug. Truus schopt het pistool weg. Frans wankelt en Truus duikt ook boven op hem. Samen werken we hem tegen de grond, stompen hem. Krabben.

‘Hou op!’ roept Frans schor. ‘Een test!’ Hij probeert ons van zich af te duwen, zich omhoog te werken. Ik bijt in de hand die mij duwt.

‘Een test! Au! Hou op!’ roept hij weer. ‘Het was een test! Het is niet echt!’

Ik hoor hem, en ik hoor hem niet. Als één machine vechten Truus en ik. Eén werktuig. Frans trekt aan Truus’ pols, zijn andere hand houdt hij beschermend voor zijn gezicht. ‘Stop!’ roept hij moeizaam. ‘Het was... een test!’

Ik zit met mijn knieën op zijn borst als Truus van hem af springt, naar het pistool graait en dat op Frans’ hoofd richt.

‘Schiet dan!’ roept hij. ‘Toe dan!’

‘Nee!’ zeg ik buiten adem.

Truus doet een stap naar achteren terwijl ze het pistool zwijgend op hem gericht houdt. Ze heeft een rode schaafplek op haar wang.

‘Haal die trekker over!’ roept Frans.

Natuurlijk schiet Truus niet. Ik zie haar bevriezen. Frans rukt zich los en ik buitel op de grond. Een vlamme pijn schiet door mijn enkel.

‘Het is niet geladen!’ roept Frans.

‘Wat?’ zegt Truus.

‘Dat pistool is niet geladen!’

Eindelijk dringen zijn woorden tot ons door. Ik kijk toe terwijl Frans overeind krabbelt. Hoewel het donker is, zie ik duidelijk zijn ontvelde wang. Bloed stroomt uit zijn neus. Er is niets over van de elegante heer met de hoed; en op een filmster lijkt hij al helemaal niet meer.

Zelf zien wij er ook niet uit: mijn blouse is gescheurd. En Truus – ik kijk naar Truus die aarzelend naar het pistool staart. Dan richt ze het wapen opzij, en heel langzaam haalt ze de trekker over.

Een schot knalt. Echoot door het stille bos. De bomen sidderen. Truus springt achteruit en ik vlieg overeind.

‘Hij was leeg!’ schreeuwt Frans. Alle kleur trekt uit zijn gezicht. ‘We hadden geen patronen!’ Hij slaat zijn hand voor zijn mond, draait zich om. Buigt voorover. Zijn lichaam schokt. Ik denk dat hij moet kotsen, maar dat is niet zo. Hij komt overeind, keert zich naar ons terug en kijkt ons beurtelings aan. ‘Een test...’ zegt hij voor de zoveelste keer terwijl hij hijgend ademhaalt. ‘We hadden geen munitie meer.’

Truus haalt de trekker nog eens over. En nog eens. Metalige klikjes zijn er te horen. Niets anders dan dat. ‘Je had hier dood kunnen liggen,’ zegt ze. ‘Jij. Of mijn zusje!’ Ze smijt het pistool op de grond. Slaat haar armen over elkaar.

‘Je kunt niemand vertrouwen,’ zegt Frans. ‘Dat wilde ik jullie leren.’

‘Da’s dan goed gelukt,’ zegt Truus. Ze ziet net zo bleek als Frans.

Frans raapt het pistool op. ‘We hebben helemaal geen munitie! Het magazijn was leeg. Kijk.’ Hij opent het wapen. ‘De houder was leeg, maar hier’ – hij wijst op de ruimte boven de houder – ‘in de kamer zat kennelijk nog een kogel.’ Hij schudt zijn hoofd. ‘Het was een moedproef. Ik wilde jullie enkel testen op betrouwbaarheid.’

‘En?’ vraag ik. ‘Tevreden? Zijn we geslaagd?’

‘Summa cum laude,’ zegt Frans.

‘Wat?’ zeg ik. ‘Wat zeg je nou?’ Gaat-ie nou dure woorden gebruiken zodat wij ons dom voelen?

‘Kom, Fred.’ Truus pakt mijn hand beet. ‘Wegwezen. Straks krijgen we nog een moffenpatrouille op onze nek.’

‘Ik wil het goedmaken!’ roept Frans. ‘Dit was niet de bedoeling! Echt niet!’

We doen alsof we de hand die hij naar ons uitsteekt niet zien.

Mijn voet is gekneusd, ik moet moeite doen om niet te hinken, en Truus ziet eruit alsof ze elk moment kan flauwvallen – maar met opgeheven hoofd laten wij Frans achter.

Als we naar huis fietsen, lachen we van de zenuwen.

‘We zijn geslaagd, Fredje,’ zegt Truus.

‘Soema koema geslaagd,’ zeg ik.

Een paar dagen later mogen we bij een vergadering zijn. En we gaan. Ik neem me voor om vooral mijn mond te houden. Ik ben verschrikkelijk zenuwachtig, net als Truus. We kennen de spelregels niet, er zijn geen vrouwen bij, de mannen zijn natuurlijk oud, en ze vinden ons vast kinderen. Mij vooral. Ook al draag ik mijn haar nu expres los.

We stellen ons netjes voor. Behalve Frans, die ‘onze commandant’ is, zijn er zeven mannen bij de vergadering, in het stadsbos. Ze zijn inderdaad minstens dertig jaar, op Abe na. Abe is niet zo bejaard en lijkt me wel een geinponem: hij heeft constant een scheve grijns op zijn gezicht en lacht naar mij. Maar Willemsen, een weduwnaar, slager en Frans’ buurman, schat ik zelfs over de zestig. Een lage doorrookte stem, schor als een ezel.

‘Moeten zulke kinderen ons nou helpen?’ moppert hij zachtjes tegen Frans, maar nét niet zo zacht dat ik het niet kan verstaan.

‘Die kleine lijkt goddomme wel dertien,’ zegt een man met een vossenkop luid.

Ik ben net jarig geweest, ik ben zestien, wil ik zeggen, maar ik zwijg. Frans lacht hard. ‘Daarom juist,’ zegt hij. ‘Niemand zal hen verdenken.’

‘Nee, zulke bakvissen,’ zegt die Willemsen.

Het begint al te schemeren, ik kan de mannen niet allemaal even goed bekijken. Maar verder zijn er Jan, een onverstoorbare stoere vent met blonde krullen, die bij de Hoogovens in IJmuiden werkt en in een groep in IJmuiden zit; Theo, knecht bij een bloembollenteler, een nogal serieus type met grote ogen en een dun snorretje; en Siep, een stille krachtpatser, stratenmaker geloof ik, en de zwager van Frans. Van de andere twee onthoud ik niet veel meer dan hun uiterlijk en namen: Roemer, die s-s-stottert en waarschijnlijk daarom bijna niets zegt, en die eruitziet als een goedmoedige hond, met treurige bruine ogen en hangende wangen. En Wieger dus, qua uiterlijk Roemers tegenpool: een vos met zijn magere, scherpe kop en bleke huid.

‘En bang zijn deze meiden niet,’ zegt Frans tegen Willemsen.

Ik voel mijn gezicht in een brede glimlach veranderen en ik recht mijn rug. Ik wil graag degene zijn die hij in mij ziet. En als ik doe wat hij zegt, zal ik dat vanzelf worden.

‘Het zijn niet onze echte namen, hoor,’ zegt Wieger tegen mij. Hij lacht sluw.

‘Nee,’ zegt Truus. ‘Natuurlijk niet.’ Waarom heeft Frans ons niets over schuilnamen verteld? We werpen tegelijk een blik op hem, en daarna op de andere mannen.

‘En, Truus,’ zegt Wieger, die haar ziet rondkijken, ‘zit er iets voor je bij?’

‘Het zijn niet al te aantrekkelijke types,’ zegt Frans met een schuin oog op Wieger. ‘Die zouden te veel opvallen.’

De mannen lachen natuurlijk. Truus plukt ongemakkelijk aan haar rok. Ik doe alsof ik niets hoor.

Gelukkig is het geen vergadering met moeilijke woorden en serieuze gezichten rond een tafel; enkel een groepje mannen dat in de invallende schemering in het bos een beetje staat te roken en te kletsen. Ik knik instemmend bij al hun woorden. Over de Duitse aanval op Rusland hebben ze het. En over panden waar vergaderd kan worden. Over acties die ze willen uitvoeren. En over wapens: hoe ze een politiebureau kunnen overvallen om aan meer pistolen en munitie te komen.

En bij die mannen, daar horen wij bij.

Frans kijkt naar mij en zegt: ‘Jij en Abe kunnen een stelletje zijn.’

Ik voel mij al kleuren als hij begint uit te leggen dat wij samen een actie gaan uitvoeren. Ik moet erbij zijn, zodat Abe niet opvalt.

‘Twee flesjes benzine meenemen. Lukt dat?’ vraagt Frans aan mij.

Nadat hij alle informatie heeft gegeven, luister ik nog maar half. Ik ga mijn eerste actie uitvoeren! Ik! Freddie Oversteegen. Overmorgen al! Samen met Abe. Ik ga wat meer rechtop staan. Ik kijk naar Truus, ik kan haar blik niet lezen, maar ik hoop niet dat ze jaloers is.

Als Frans weer over de moord op de Geuzen begint, zegt de ouwe Willemsen: ‘Godallemachtig, je maakt die kinderen bang, Frans!’

‘Mij niet!’ hoor ik mijzelf roepen. Het is het eerste wat ik ongevraagd zeg, maar ik meen het. Nou ja, op dit moment. Hoe meer ik hoor, hoe meer ik voel dat ik iets moet doen. Bovendien, houd ik mezelf voor, is het al maanden geleden, van die Geuzen.

‘Je mag er gerust bang van zijn,’ zegt Theo, die serieuze. Hij lijkt een beetje op een uil met zijn grote ronde ogen. ‘Het is mijn grootste angst,

dat zoiets gebeurt. Dat onze groep wordt verraden. Er hoeft maar één iemand herkend te worden —'

'Maar één! Horen jullie dat?' De ouwe schorre Willemsen schreeuwt het bijna. Hij schopt door een hoop dorre bladeren.

'Maar één,' herhaalt Theo rustig. 'Ze achtervolgen die persoon naar ons en...' Hij spreidt zijn handen in een machteloos gebaar en kleurt rood als het bovenste knoopje van zijn overhemd opspringt.

'Wat gebeurt er als je wordt opgepakt?' Het is het eerste wat Truus zegt. Ze klinkt schuchter.

'Dan krijg je een eenpersoonskamer en elke dag ontbijt op bed, en bezoek,' zegt Abe, die jongere vent met zijn grijns.

'Je wordt ondervraagd,' zegt Theo terwijl hij het knoopje van zijn overhemd dichtdoet. 'En je slaat door, want je wordt aan je handen opgehangen, geschopt, geslagen. Je verradt —'

'Gadverdamme!' roep ik. 'Zouden die moffen dat echt doen?' Ik sla mijn hand voor mijn mond en draai me om. De bomen om ons heen zijn donkere schaduwen.

'Ja, dat doen ze, Fred,' zegt Truus zacht.

Ja, denk ik. Natuurlijk. Dat weet ik toch?

'Vanaf nu kun je mensen niet meer zomaar vertrouwen,' zegt Frans terwijl hij me scherp aankijkt.

Ik denk aan onze moedproef en lach een beetje en knik. Daarna moet ik aan mevrouw Kaufmann en haar zoontje denken. En dat we geen idee hebben wie hen heeft verraden. 'Het heeft geen zin daar lang over na te denken, daar kom je toch niet achter,' had mama gezegd toen de Kaufmanns waren weggevoerd. En toen zei ze hetzelfde als Frans net zei: 'Uiteindelijk kun je niemand meer vertrouwen.'

Pas nu dringen die woorden echt tot me door.

'Ik word heus niet bang,' zeg ik. 'Heus niet.'

Maar ik ben blij dat het donker is en dat niemand ziet dat mijn handen en knieën trillen.

4

Het schemert, een bleke halvemaan hangt net boven de huizen. In de verte zwaait mijn buurjongen naar mij. En hij roept. ‘Hé, Fred!’

Alsof ik hem niet al meteen heb gezien. Die lenige gestalte in de wapperende winterjas. Donker haar in een grappige kuif. Alsof ik niet expres extra vroeg ben vertrokken, alsof ik niet expres omfiets langs onze oude straat.

Een paar maanden geleden zijn we verhuisd naar een leegstaande woning in de Olycanstraat van Joden die vorig jaar naar Engeland zijn gevlucht. Mama vond het niet langer veilig in de Brouwersstraat. Die moffen komen terug, zei ze. En dan voor haar. Omdat zij illegale Joden had laten onderduiken. We noemden ze logés, maar het waren onderduikers. Ons eigen huis staat nog leeg, maar mama zoekt onderhuurders.

‘Hoi,’ zeg ik. Met de punt van mijn voet steun ik op straat. Ik blijf zitten op het zadel van mijn fiets – nou ja, mama’s fiets, die wij met z’n drieën delen.

Vroeger speelden we samen. Truus en ik en Peter en zijn broer Stijn. De laatste jaren hebben Peter en ik niet veel contact meer, terwijl ik hem juist de laatste jaren zo leuk vind. Hij ziet er geweldig uit, stoer en lief tegelijk, hij zou elk meisje kunnen krijgen. In een onverschillige pose staat hij met zijn handen in zijn overjas gestoken en kijkt mij vanonder zijn donkere wenkbrauwen vorsend aan. ‘Wees maar voorzichtig met die fiets. Wij zijn de onze al kwijt.’

‘Herenfietsen,’ zeg ik. ‘Die willen ze, hè.’

‘Zijn jullie ’m gesmeerd?’ vraagt hij.

Ik kijk naar het moedervlekje boven zijn wenkbrauw. ‘Ja, voorlopig. Voor de zekerheid.’

‘Verstandig,’ zegt Peter. ‘Er zijn al leden van jullie partij gearresteerd en weggevoerd door die rotmoffen. De SD heeft de gemeente een lijst gevraagd met namen van alle Haarlemse communisten.’

Ik houd mijn adem vast. ‘Hoe weet je dat?’

‘Dat weet iedereen,’ zegt hij met een scheef lachje. Een erg leuk scheef lachje. Natuurlijk weet hij dat mijn moeder een communist is. Tot de bezetting hingen er geregeld pamfletten voor ons raam. Maar over onze onderduikers heb ik het nooit met hem gehad. Hij heeft er weleens een gezien. Een logé, zei ik dan.

In ons nieuwe onderkomen staan niet meer dan een tafel, vier stoelen, een bank en twee bedden. Bang dat NSB’ers die armoedige woning willen inpikken hoeven we niet te zijn.

‘Wat ga je doen?’ Ik wijs naar de slappe tas die om Peters pols bungelt.

Peter komt een stap dichterbij mij toe, pakt mijn stuur met een hand beet en leunt erop. ‘Boodschappen,’ zegt hij. ‘Voor de Grootjes.’

‘De Grootjes?’

Hij knikt naar een huis een eind verderop. ‘Een Joodse man en vrouw.’

‘Ze moeten onderduiken! Straks worden ze opgepakt in Duitsland –’

‘Ach, welnee. Je moet niet overdrijven. En ze zijn oud, ze zouden niet eens willen onderduiken.’

Ik zucht, en ik kijk naar Peters hand op mijn stuur. Het is een grote hand, ik word slap vanbinnen van die hand. ‘Zou je niet méér willen doen?’ Mijn stem klinkt schor.

‘Zoals jij?’

Ik voel een zweem van bewondering in zijn blik.

Ik schud een beetje met mijn hoofd. Ik mag er geen woord over zeggen, over wat ik straks ga doen, ik, met Abe, maar jemig... Dit is Péter! 'Ja,' antwoord ik dus. 'Zoals ik.'

Peter grijnst. Zijn hand op het stuur schuift een paar centimeter naar mijn hand toe. 'Weet je nog? Die actie in de Haarlemmerhout, die openluchtvergadering van Mussert, dat we de luidsprekerkabels hadden doorgeknipt. Ha!'

Ik lach mee. 'En al die mensen, met honderden fietsbellen!' Mijn hand verschuift een halve centimeter richting de zijne. 'Zulke acties, dat wil je toch vaker doen?'

Zeg ja, denk ik. Zeg ja! Maar Peter antwoordt niet.

Hij laat mijn stuur los, haalt zijn mondharmonica uit zijn jaszak en blaast er kort en hard en vals op. Dan zegt hij: 'Niemand die nog één woord van die klootzak verstond!'

'Hé, speel je een liedje voor me?' vraag ik.

'Volgende keer.'

'Beloofd?'

We kijken elkaar aan en lachen, om die belofte of om die actie. Of misschien vooral omdat het fijn is om samen te lachen. 'Het was een goeie actie, hè?' zeg ik.

'Dat was het zeker,' zegt Peter. Hij stopt zijn hand met de mondharmonica erin in zijn zak. 'Al sloeg de WA er flink op los.'

Ik knik. Een paar scholieren waren in het ziekenhuis beland.

'Ben je daar bang voor?' vraag ik. Mijn stem verradt wat ik daarvan vind.

'Wat denk jij nou?' Peter lacht hard. Hij pakt mijn stuur weer vast, buigt een eindje naar mij toe en knijpt zijn ogen samen. 'Nee, Fredje, natuurlijk niet.'

Fredje. Ik word week als hij me zo noemt, en vanbinnen barst ik bijna

uit elkaar.

‘Ik ben net als jij,’ zegt hij. ‘Overal een mening over en voor de duvel niet bang...’

Dat heb ik nooit gezegd, maar het bevalt me best dat hij zo over mij denkt.

‘... maar –’

‘Peter!’ In de deuropening van de kruidenierswinkel staat zijn vader, een sigaret in zijn mondhoek. Een kromme oude man die reuma en een longziekte heeft. ‘Straks is de winkel dicht, lummel! En je hebt hier nog klussen!’ Hij begint diep rochelend te hoesten.

Peter draait zich weg van zijn vader. ‘Daar heb je het al,’ zegt hij.

‘Zonder jou is hij nergens,’ zeg ik.

Peter grijnst. ‘Dat heeft-ie alleen nog niet door.’

Wat ellendig, om zo’n vader in huis te hebben, denk ik. Maar ik trek mijn mondhoeken omhoog en roep beleefd: ‘Dag, meneer Van Gilst!’ – ook al kan er bij hem geen groet vanaf voor mij. Volgens mama vindt hij ons schorremorrie, omdat zij gescheiden is. Daarom doe ik altijd extra keurig tegen hem. Mama doet dat ook, maar ze koopt nog geen zakje meel in zijn winkel.

Boven ons klinkt het geronk van vliegtuigen. We kijken omhoog, maar het is bewolkt, er is niets te zien en het jengelende luchtalarm blijft uit.

‘Kijk nou!’ fluister ik. Aan de overkant van de straat lopen twee Duitse soldaten. Ze steken over en gaan de kruidenierswinkel binnen. Een grijze kat stuift naar buiten en Peters vader volgt de soldaten. Zo, gaat-ie fijn verkopen aan die moffen? Nou ja, misschien kan hij dat niet weigeren. Ik weet het niet.

Peters blik glijdt van de soldaten terug naar mij. ‘Ik heb er gewoon geen tijd voor,’ zegt hij.

‘Wat?’

‘Om te doen wat jij doet!’

Bijna leg ik even mijn hand op zijn arm. Bijna. Ik herinner me wat mama zei en roep uit: ‘De wereld is groter dan je pa! Laat Stijn in de winkel helpen.’

Peter steekt zijn handen in zijn jaszakken. ‘Zie jij Stijn hier? Die zit op de tuinderij, daar slaapt-ie zelfs. Hij is bijna nooit hier.’

‘O,’ zeg ik. ‘Jammer.’

Dubbel jammer zelfs. Ik zou Stijn graag aan Truus willen koppelen. Stijn en Truus, en Peter en ik – wat zou dat mooi zijn! Maar Truus heeft geen interesse in jongens. Die wordt een ouwe vrijster later. En Stijn is er dus niet.

Peter schokschoudert een beetje. Ik lees spijt in zijn ogen. ‘Als mijn ma nog leefde en mijn pa niet ziek was, zou ik met je meedoen,’ zegt hij. Ik zie dat hij zijdelings naar mij kijkt. En hij ziet dat ik dat zie. Onze blikken kruisen elkaar almaar, en ik moet glimlachen. Ik knik. Ik geloof hem. Natuurlijk geloof ik hem.

De grijze kat kronkelt miauwend langs Peters benen, maar Peter lijkt het niet eens door te hebben. En opeens merk ik dat we naar elkaar staren. Onze blikken boren zich in elkaar. Ik zit op het zadel van mijn fiets, ik hoef mijn nek niet te strekken. We kijken in elkaars ogen en blijven kijken. Een eeuwigheid kijken we, wisselen we uit wat we niet durven te zeggen. Peter glimlacht flauwtjes. Hij is groot, zijn blik is zacht. Zo zacht. Ondraaglijk zacht. Mijn hand wil naar zijn gezicht, wil door die kuif, wil naar dat lichaam, en mijn eigen lichaam wil dichterbij, dichterbij, maar ik hoor mijzelf roepen: ‘Nou, dag!’ En dan sta ik op de trappers en race ik ervandoor.

‘Waar ga je naartoe?’ roept Peter me achterna.

‘Nergens heen!’

‘Mag ik mee?’

Ik ben de straat al uit, de hoek om, nog een hoek om, tot ik ver genoeg ben om diep, diep te hijgen en te zuchten en mijn breedste glimlach om mijn mond toe te laten.

Een halfuurtje later – het wordt al donker – loop ik met Abe's arm om mijn schouders door het Kenaupark. In mijn vrije hand heb ik mama's handtasje. Mijn arm ligt om Abe's middel. Abe, met zijn hemd uit zijn broek, platte pet schuin op het hoofd en daaronder zijn scheve mond. Ik giechel. Want, denk ik, meisjes met vriendjes giechelen. Af en toe leg ik mijn hoofd even tegen de harige, ruwe stof van zijn bruine jas. Dan kruipt de scherpe geur van sigarettenrook in mijn neus.

Er hangt een vreemde spanning in de lucht. Maar er is geen Abe en ik. Geen wij.

Ik met een lange slungel als Theo, of met een man als Siep of Roemer, dat zou bekijks geven. Met Abe niet. Blij toe, want hij is de enige bij wie ik me redelijk op m'n gemak voel. 'Twee grote kinderen,' zei Frans gekscherend. 'Dat valt niet op.' Abe is in de twintig, maar hij lachte erom! Nou, ik niet.

Giechelend loop ik voorbij aan de reden waarom ik niet meer in het park wil komen: de bordjes met VERBODEN VOOR JODEN. Ondertussen neemt Abe me in zijn armen. Ik denk aan Peter. Als er geen moffen waren, had ik hier met Peter gestaan. Had zijn arm om mijn schouders gelegen. 'Leuk hè, deze actie?' fluistert Abe in mijn oor.

Even verderop lopen twee Duitse soldaten in hun grijsgroene uniformen, geweer op de rug. Als ze onze kant op komen, trekt Abe mij naar zich toe. Snel klem ik mama's handtasje tegen mij aan, hou dat tussen ons in. Abe ziet het en beweegt zijn gezicht naar het mijne. 'Alles voor het vaderland, Fredje,' zegt hij.

'Noem me niet zo!'

Zijn rasperige kin wrijft langs mijn wang. Straks gaat hij me nog echt

zoenen!

‘Neem me niet kwalijk, dame,’ zegt Abe goedmoedig spottend. ‘Bang dat de burens je toevallig met een vrijer zien?’

Ik schrik. Ach nee, hoe groot is de kans dat Peter toevallig in het Kenaupark is?

Abe knijpt in mijn schouder. De soldaten zijn nu binnen gehoorsafstand. Ik voel Abe’s adem op mijn gezicht. Zijn mond komt al dichterbij. Maar mijn eerste zoen van Abe? Ik draai mijn hoofd met een ruk opzij. Dank je feestelijk.

De soldaten passeren ons. Een van hen trekt zijn mond in een brede lach.

Ik giechel maar een beetje terwijl we opnieuw een klein rondje door het park lopen. Als we de soldaten in de verte zien stilstaan en een sigaret opsteken, fluistert Abe: ‘Nu dus.’

Zo snel we kunnen slenteren we naar het transformatorhuisje.

‘Zie je iemand?’ vraagt Abe.

Aan de andere kant van het park rijden twee auto’s en passeren twee fietsers. Aan onze kant van het park is het verlaten. De soldaten zijn ver van ons verwijderd, ik kan hen niet meer zien. ‘Niemand,’ zeg ik.

Abe trekt me mee naar de achterkant van het huisje. Het produceert een lage zoem.

‘Krijg je geen schok straks?’ fluister ik.

Hij haalt klimijzers uit zijn jaszak, bindt die haastig aan zijn schoenen vast en schudt zijn hoofd. ‘Ik doe het niet met een schaar, hè.’ Als een aap klimt hij de houten paal in, terwijl ik tegelijk alle kanten op loer. Niemand te zien. Of toch? Nee. Er is niemand. Ik open mama’s handtasje, haal er het eerste beugelflesje benzine uit en giet de inhoud over het huisje. Dan het tweede beugelflesje.

Niemand? De ramen van het gebouw van de Sicherheitsdienst en de ss

zijn verduisterd, zoals alle ramen in de stad, maar hoe kun je weten of niemand door een klein gaatje het park in de gaten houdt? Hoe kun je weten of niemand ons ziet?

‘Schiet op, man!’ sis ik omhoog.

Abe haalt handschoenen en een tang uit zijn binnenzak en knipt draden door. Meteen is het alsof ik mijn ogen heb dichtgeknepen. Pikdonker.

Achter de grote ramen van de panden aan het park komt het donker tot leven. Een man schreeuwt, een raam wordt opengeschoven, opnieuw een brul.

Abe roetsjt, glijdt en valt uit de paal. Hij rukt de klimijzers van zijn schoenen, strijkt een lucifer af, werpt die op het huisje. Het fikt onmiddellijk. Ik kijk in de heet knetterende, feloranje vlammen, maar Abe grijpt mijn hand. Trekt mij mee. Haastig sluipen, rennen, vliegen en struikelen wij het park uit terwijl op straat al luide voetstappen klinken. Een auto wordt gestart. Koplampen priemen door het donker. Er zijn soldaten. Zaklampen. Het geluid van een gillende sirene.

In de straat om de hoek springen we op onze fietsen.

‘Dag, lieve dame,’ zegt Abe. Onverwacht geeft hij mij een kus op mijn wang. Snel, maar zacht.

Ik zeg niets, ik sjees de andere kant op. Met een omweg race ik naar huis. Mijn hart bonst alsof ik verliefd ben.

Of ik het een beetje goed deed, vraagt Wieger de volgende dag tijdens een vergadering in het stadsbos. Hij trekt er zijn rossige wenkbrauwen een paar keer dubbelzinnig bij omhoog. De viezerik.

Abe steekt zijn duim op. ‘Natuurtalentje.’

Ik sla mijn armen stevig over elkaar. De mannen lachen.

‘Wat denken ze wel?’ fluister ik tegen Truus. ‘Dat we hebben lopen zoenen of zo?’

‘Niks van aantrekken,’ zegt Truus op normale toon. ‘Het zijn kerels. Zo zijn ze nou eenmaal.’

5

We jatten identiteitsbewijzen. Leveren nagmaakte of gestolen voedselbonnen en illegale kranten af. Bezorgen post bij ondergedoken mensen. Brengen Joodse kinderen naar geheime onderduikplekken, want de Duitsers pakken steeds meer Joden op en voeren ze weg. We zijn ijverige leerlingen van het verzet en we doen belangrijk werk, maar Frans zegt telkens dat de eerste echte actie nog moet komen. Ik tel de dagen af. Nu ik de beslissing heb genomen, wil ik graag iets groots doen. Ik hoor de verhalen van de mannen en kan bijna proeven hoe het zal zijn. Als ik terugdenk aan het leven vóór het verzet, komt dat me saai voor.

‘Geduld, kind,’ zeggen ze dan. Of: ‘Geduld, juffie.’

Alleen Frans noemt ons niet meer zo. Over onze ‘moedtest’ heeft hij met geen woord meer gerept.

‘De anderen komen er ook nog wel achter,’ zeggen Truus en ik tegen elkaar, ‘hoe wij zijn.’

En dan opeens begint het. Het echte werk. In september 1942. Ter voorbereiding flaneren we een paar middagen met Frans van het Houtplein naar de Haarlemmerhout. Voor mij voelt die buurt, met zijn brede lanen, villa’s en statige herenhuizen, als onbekend buitenland. Zelfs de lucht lijkt hoger. Hier kun je je armen wijd uitslaan, hier kun je dromen en ademen. In onze wijk blijf je klein.

‘Vallen we niet op?’ zegt Truus nadat we de straat al een paar keer op en neer hebben gelopen.

Aan de overkant zien we een groepje moffen, geweren in de hand. ‘Is-ie daar niet bij?’ vraag ik.

‘Hou je waffel!’ bijt Frans me toe. ‘Wat heb ik nou gezegd?’

‘Op straat met geen woord over ons doelwit reppen,’ antwoord ik braaf.

Truus grinnikt, maar Frans werpt me een dodelijke blik toe.

Ik mompel een excuus. Horen, handelen, zwijgen, dat zegt Frans vaak. En bij dat laatste kijkt hij altijd naar mij.

Hij neemt ons mee naar café ’t Hoekje op de hoek van de Tempeliersstraat, tegenover café-restaurant ’t Heerenhek. Hij geeft zich uit voor onze oom en trakteert ons op een kop vieze surrogaatkoffie. Truus en ik doen alsof we het heel gewoon vinden om in een café te zitten. Het is niet druk. Aan een tafeltje een eindje verderop zitten vier oude mannen, en aan de bar nog twee.

Gelukkig hoef ik Peter niet in een café te verwachten. Daar heeft hij geen tijd voor. Mijn vader wel. Maar die woont aan de andere kant van de stad op een oude woonboot aan het Spaarne. We zullen hem hier niet tegen het lijf lopen. We komen hem sowieso nooit tegen. Ik heb een vader, maar geen papa. Hij is een soort verre oom die heel af en toe eens langskomt. Een vogel in de vrije lucht. Die moet je niet kooien, zegt-ie zelf.

We zitten aan een tafel met een afgesleten smyrnakleed en een plastic bloemstukje en hebben uitzicht op de ingang van café-restaurant ’t Heerenhek.

‘Daar komt ons doelwit vaak met een grietje,’ heeft Frans gezegd. Maar mooi dat hij deze middag niet verschijnt.

De volgende dag gaan we opnieuw op stap met onze oom Frans, maar ook die tweede dag laat de mof zich niet zien. En wij daar maar een eeuwigheid doen over ons kopje bleekbruine koffie terwijl we staren

naar de geschilderde letters – CAFÉ RESTAURANT 'T HEERENHEK, MIDDAG EN AVONDCONCERT – op de zijmuur. Net zolang tot de kelner de papieren verduisteringsrollen voor de ramen laat zakken en er niets meer te zien valt.

De derde middag in café 't Hoekje, als Truus en ik echt niets meer weten te zeggen tegen Frans en tegen elkaar en we alle blaadjes van het bloemstukje hebben getrokken, knikt hij met zijn hoofd naar buiten. 'Daar,' zegt hij ademloos.

Voor de ingang van 't Heerenhek, onder de luifel, staat-ie. Onze mof. Hij steekt een sigaret op en kijkt op zijn horloge.

'Die wacht dus op iemand,' zegt Frans zacht. 'Mooi. Spaart ons een bezoek aan 't Heerenhek.' Hij draait zijn gezicht weg van het raam. 'Observeer hem goed, maar niet staren. Praat een beetje met elkaar, maar niet over hem.'

'Wie is jouw favoriete filmster, Truus?' vraag ik om wat te zeggen. Ik tuur naar buiten.

Kaarsrechte houding, hoog opstaande pet, grijs SD-uniform met daarop een medaille met een kruis. Ik kan niks ruiken natuurlijk, maar hij stinkt vast.

'Mijn favoriete filmster is...' zeg ik nadenkend, als Truus niets zegt, 'nou, niet je weet wel.' Ik knik naar Frans, eigenlijk vind ik hem allang niet meer zo knap of op een filmster lijken. Ik denk dat dat komt omdat ik aan hem gewend ben.

'Geef mij maar echte koffie,' mompelt Truus.

Ik bestudeer de militaire emblemen op de schouders en op de kraag van de mof. Nadat ik uniform, lengte en houding heb ingeprent, bekijk ik zijn gezicht. Tot nu toe was elke mof niet meer dan een uniform en een blafstem. Een uniform dat dezelfde wreedheid uitschreeuwt als die

stem. Joden ontmenselijken ze door een ster, en zichzelf door dat uniform. Maar dat laatste hebben ze zelf niet door.

Het is voor het eerst dat ik doelbewust het gezicht van een mof in me opneem. Het is een regelmatig gezicht. De man is... Ja, eigenlijk is hij best knap.

‘Clark Gable,’ zeg ik. De mof lijkt een beetje op die bekende acteur. Een heel klein beetje. Kan dat? Zo knap, en dan een monster zijn? Dat kan niet. Meestal niet. Maar het kan dus wél.

Ik begrijp dat ik anders moet kijken. Als een rechercheur. Of een chirurg. Nee, als een camera. Ik heb nooit zo’n ding vastgehouden, maar wat zou een camera zien? De rechte smalle neus, de donkere brede wenkbrauwen. *Klik*, zegt de camera. De huid tussen bovenlip en neus is langer dan gemiddeld. *Klik*. De mond is breed, de bovenlip dun, de onderlip vlezig. *Klik*. Zijn foto zit in mijn hoofd. De kleur van de ogen kan ik van deze afstand niet zien, maar die zijn vast blauw.

We mogen de benedenverdieping van het huis van beeldhouwer Mari Andriessen gebruiken. Zoveel beter dan het achterkamertje in de binnenstad waar we de afgelopen maanden terechtkonden. Het is een vrijstaande villa aan de Wagenweg nummer 246, met een uitgebouwde erker op twee pilaren en ramen met groen geverfde houten luiken. Een perfecte plek, omdat we hier geen nieuwsgierige burens hebben. De voorkant ligt aan de drukke Wagenweg, de achteringang aan het park. In mijn ogen is het een klein kasteeltje. Om nog maar te zwijgen over het pand ernaast, dat op een Griekse tempel lijkt.

Nog nooit ben ik in zulke huizen geweest. Als je hier woont, draag je geen schoenen met gaten in de zolen. Als je hier woont, ga je niet werken met veertien jaar. Als wij hier toch eens waren geboren... Hoe zou ons leven er dan uitzien?

Toen Truus veertien was ging ze als dienstmeisje bij een chique familie

in Bloemendaal werken. In net zo'n soort huis. Ik moet er opeens aan denken. Aan hoe ze na drie dagen alweer met haar koffertje bij mama en mij op de stoep stond. Alles had ze gedaan, vertelde ze. Stoffen, wassen, ramen lappen, bedden opmaken. Ze vond het verschrikkelijk, ze kon er niets van (dat klopte), maar ze had het gedaan. En toen had de mevrouw haar opgedragen de po te legen. De volle po waar het hele gezin die nacht op de gang boven in had geplast.

‘Dat hoef ik thuis ook niet te doen,’ had Truus gezegd.

‘Hier wel,’ zei de vrouw.

‘Dat doe ik niet,’ zei Truus.

‘Dat doe je wél,’ zei de vrouw. Ze pakte de po en zette hem voor Truus neer.

En toen schopte Truus die volle po de trap af.

‘Jammer van de centen,’ zei mama. ‘Drie gulden per week.’ Maar Truus had groot gelijk, vond ze.

Later had Truus mij verteld wat er nog meer aan vooraf was gegaan, aan dat piespot gooien. Want het gebeurde pas nadat mevrouw meneer erbij had geroepen. Meneer... Zo'n chique meneer. Hij nam haar mee naar zijn werkkamer en deed de deur achter hen dicht. Eerst aaide hij langs haar wang, noemde haar ‘liefje’ en vroeg zachtjes en belangstellend of het wel goed ging tussen mevrouw en Truus. ‘Ja hoor,’ zei Truus. Toen duwde hij haar tegen de dichte deur, drukte zijn mond op de hare en greep tussen haar benen.

‘Ik heb hem meteen van me af geduwd!’ zei Truus met een stelligheid alsof ik beweerde dat dat niet zo was. ‘En ik heb hem keihard geschopt!’

Daarna was ze de gang op gestoven en had ze de volle po gepakt en voor zich gehouden. Meneer wendde zich lacherig af en schoot zijn werkkamer weer in. En toen had zij de volle po over de geboende eiken trap geschopt.

‘Had het over die engerd heen gemieterd!’ zei ik.

Als ik eraan denk, moet ik altijd giechelen, want het is niks voor Truus om zoiets te doen. Maar Truus moet er nooit om lachen.

Het pand van Mari Andriessen is zo groots en mooi dat wij lijken te krimpen als we de volgende ochtend naar de ingang lopen. We sloffen zo onverschillig mogelijk, Truus en ik, we willen ons niet klein voelen. Ik moet hard op mijn lippen bijten, anders valt mijn mond open.

Jan, die stoere met de blonde krullen, vertrekt net als wij aankomen. Hij tikt zijn pet aan, broemt ‘tabee’ en kijkt nauwelijks op.

Frans zit aan tafel in ons nieuwe hoofdkwartier met Willemsen, Wieger en Theo. Willemsen noemen we ‘de ouwe’. Elke keer als hij opstaat of gaat zitten, kreunt-ie – ‘ai, ai, ai, ai’ – als een ouwe opa. Wieger is nogal grofgebekt. Theo is juist heel keurig en ernstig en christelijk – en géén communist, maar hij kent Frans al zo lang en zo goed dat hij voor Frans’ groep wilde kiezen. We zijn allemaal erg verschillend, maar het enige wat ertoe doet, is dat we allemaal tegen de moffen zijn.

Abe hangt achter ons in de brede vensterbank. Truus en ik zitten samen in één fauteuil.

‘Morgenavond gaan jullie naar ’t Heerenhek,’ zegt Frans tegen ons. ‘Jullie spreken een beetje Duits, toch?’

De kamer ziet blauw van de rook. Ik doe mijn best om niet te hoesten. ‘Een beetje? Hartstikke goed!’ zeg ik. Ik draai mijn hoofd weg van de rook die Frans uitblaast en kijk naar het gipsen borstbeeld op de vensterbank. Het is een beeld van de vrouw van Mari Andriessen. Ze is erg mooi, maar daar is weinig meer van te zien omdat Frans zijn grote hoed over het beeld heeft gegoooid.

‘Kletsmeier,’ zegt Truus lachend tegen mij. De trut. En tegen Frans: ‘We kunnen ons redelijk redden. Komt door onze moeder. Vanaf ’38 ving ze al uit Duitsland gevluchte Joden en communisten in huis op.’

‘O ja. Mooi,’ zegt Frans. Hij drukt zijn peuk uit in de volle asbak. ‘In ’t Heerenhek komen meisjes om de Duitse Wehrmacht te ontmoeten. Een van jullie verleidt ons doelwit en vraagt hem mee naar buiten te gaan. Je zegt dat hierachter een mooi stukje bos is waar je een leuk plekje weet en...’

Hij laat een veelbetekenende stilte vallen en geeft dan een vette knipoog. Truus en ik kijken hem aan. Iedereen blijft stil. Ik spring op.

‘Zie ik eruit als een moffenmeid?’ roep ik. ‘Zie ik eruit als een... als een temeier?’ Ik spreid mijn armen en kijk naar mijzelf, naar mijn lichaam dat nog een kinderlijf lijkt. Ik ben klein, mijn heupen zijn smal, en van boven... Strijkplank, noemt Truus me. ‘Daar trappen ze toch nooit in, man!’

Frans heeft een vertederde glimlach op zijn lippen alsof hij naar een baby kijkt. De mannen lachen.

‘Ja, lach maar!’ roep ik. ‘Ik meen het!’ Ik laat me weer in de fauteuil naast Truus vallen. Mijn gezicht gloeit.

‘Dat zeg ik. Een van jullie.’ Frans knikt naar Truus. ‘Jij dus. Willemsen en ik staan paraat in het bos. Als jij met die mof bent vertrokken, heeft ook Freddie haar plek in het bos ingenomen.’

‘En hoelang moet dat duren, dat verleiden?’ vraagt Truus. Haar stem is toonloos.

‘In een w-w-wi—’ begint Roemer.

‘In een wippie ben je klaar,’ zegt Wieger.

Iedereen lacht weer natuurlijk. Behalve Truus en ik. En Frans. Hij kijkt Wieger met een stekende blik aan. De mannen proberen te stoppen met lachen. Alleen Wieger hinnikt nog een beetje na.

‘Niet lang,’ zegt Frans tegen Truus. ‘Zorgen dat hij je vertrouwt, daar gaat het om. En dan van dat vertrouwen gebruikmaken.’

Hij pakt een kroontjespen en een potje inkt en tekent het restaurant, de weg naar het bos en de paadjes daar. Hij zet kruisjes waar de ouwe Willemsen en hij zich zullen verschuilen, en waar ik op de uitkijk moet staan, en hij zet een pijl bij het paadje dat Truus moet nemen.

‘En als hij een ander pad in wil?’ vraagt Truus.

‘Dan fluit Freddie, zij staat hier...’ Frans wijst naar het kruisje op het papier. ‘Kun je op je vingers fluiten?’

‘Natuurlijk kan ze dat,’ zegt Truus.

Ik breng duim en wijsvinger tussen mijn lippen en laat een snerpnd gefluit horen.

‘Eén keer fluiten is genoeg, dan verplaatsen wij ons. Kijk, Truus, hier kom je het bos binnen...’ Frans’ vinger glijdt over het papier. ‘Er is eigenlijk maar één pad. En vóór die splitsing verbergen wij ons. Zorg dat jullie hier morgenavond om zeven uur zijn.’

Truus ziet bleek. ‘En wat is er met die mof?’ Haar toon is koel. Ze heeft haar armen afwerend over elkaar geslagen. ‘Waarom moet-ie worden uitgeschakeld?’

Ik houd mijn adem in. Nu pas, nu Truus het uitspreekt, dringt tot me door wat er gaat gebeuren. Meteen denk ik aan mama. *Geen mensen doden. Al zijn ze nog zo slecht.*

‘Hij is de SD-politieman die de Geuzen verhoorde,’ antwoordt Frans.

‘Ja, en?’

‘Eén Geuzenlid was al doodgemarteld vóór de terechtstelling.’

Truus is even stil. ‘Door hem?’ concludeert ze.

Frans knikt. ‘Hij bond hem vast aan de verwarming en zette de kachel gloeiend heet aan.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Ik heb contact met een goede politieagent die mij informeert en —’

‘Dat moeten we maar aannemen, dat-ie goed is,’ valt Truus hem in de rede.

‘Hij is goed,’ zegt Frans met grote stelligheid. ‘Maar over die SD’er: hij werkt nu in Haarlem. En nu doet hij hier flink zijn best, als je begrijpt wat ik bedoel.’

‘En heeft-ie een naam? Hoe heet-ie?’

‘Heinrich —’

‘Heinrich Himmler,’ zegt Wieger.

De mannen lachen.

‘Krause. Heinrich Krause,’ zegt Frans. ‘Dus... Akkoord?’

Truus kijkt hem stug aan. ‘Hoe ver mag je gaan om...’ Ze kijkt omhoog, zoekt naar woorden, maar vindt ze niet.

‘Wat doe je als een leeuw een groep mensen wil aanvallen?’ vraagt Frans. ‘Je schakelt de leeuw uit.’

Inderdaad, denk ik. Die man is hartstikke fout. ‘Bovendien,’ zeg ik tegen Truus, ‘liquederen wij hem niet.’

‘Liquideren,’ zegt Frans.

‘Dat zeg ik. Dat doen wij niet, Truus.’

‘Als we hem laten doorgaan...’ Frans spreidt zijn handen in een gebaar van machteloosheid.

‘Het kan niet anders,’ zegt Wieger kortaf. ‘We kunnen hem niet aangeven bij de politie, daar werkt-ie mee samen.’

‘We willen voorkomen dat onschuldigen de dood zullen vinden,’ zegt Theo. Zo praat hij soms, als een dominee. Een beetje plechtig, altijd vriendelijk.

‘Dat snap ik,’ zegt Truus, ‘maar —’

‘De politie is in Duitse dienst, Truus, die kun je niet meer vertrouwen.’

Frans verheft zijn stem. ‘Ze zien óns als terroristen. En deze man laten ze doorgaan met martelen.’

Truus knikt langzaam. ‘Konden we hem maar gevangenzetten,’ zegt ze. ‘Zo zou het horen.’

‘Zo zou het horen,’ beaamt Frans.

‘Ja, maar dat kan dus niet.’ Ik trek een draadje uit de fauteuil los.

‘Er is helaas maar één manier om hem de mond te snoeren.’ Frans kijkt Truus met opgetrokken wenkbrauwen aan. ‘Dus?’

‘Goed,’ zegt Truus koel.

Alsof ze achterna wordt gezeten fietst Truus kromgebogen over haar stuur naar huis. Met mijn handen in twee dikke sokken houd ik me vast aan de bagagedrager waarop ik op en neer bons. Mijn adem maakt wolkjes. Als ze halverwege moe wordt, neemt Truus’ tempo af.

‘Hoe moet dat nou, Fred?’ zegt ze hijgend. ‘Hoe moet ik nou zo’n vent verleiden?’

Ik begin te giechelen, maar heb er direct spijt van. Truus vraagt nooit raad aan mij.

‘Rotgriet!’ zegt ze nijdig. ‘Wat als die mof het niet vertrouwt...? Wat dan?’

Ze fietst langzamer, slingert door een plas.

Ja, wat dan? ‘Frans heeft je toch een vals persoonsbewijs gegeven? Neem dat mee,’ zeg ik.

‘Dat in elk geval,’ zegt ze kortaf.

‘Ze zullen je echt niet oppakken, Truus. Je doet niets strafbaars.’ Het is vollemaan. Er is zoveel licht dat het water van de Leidschevaart glinstert en ik denk: het gaat gewoon goed. Het gaat gewoon lukken.

‘Maar als die vent niet...’ Truus maakt haar zin niet af. ‘Hij kent dan wel mijn gezicht,’ zegt ze na een tijdje. Ze klinkt bang.

Ik wou dat ik haar kon helpen.

Zwijgend fietst Truus verder. Als we onze straat in fietsen, beginnen de luchtsirenes te loeien.

‘Schiet op!’ roep ik. Vlak boven ons ronken vliegtuigmotoren. Bommenwerpers die ons komen pletten. Weg! We moeten weg van de straat. Het afweergeschut begint al te knallen als Truus en ik bij mama in de krappe ruimte onder de trap kruipen. Terwijl we wachten op het sein veilig, kletsen mama en Truus een beetje. Mama vertelt dat ze morgen naar opa en oma in Amsterdam gaat. Maandag komt ze pas weer terug. Ik doe alsof ik slaperig ben en laat mijn hoofd op mijn knieën rusten, maar ondertussen bedenk ik een slim plan.

6

‘Jullie kunnen prima alleen thuis zijn.’ Mama zegt het luchtig, maar makkelijker dan anders lukt het me om zeventig cent van haar los te peuteren. Nu kan ik mooi mijn plan uitvoeren!

‘Weet je wat wij gaan doen?’ zeg ik tegen Truus als mama boven haar tas inpakt.

‘Nou?’

‘Naar de film.’

Truus schudt haar hoofd.

‘Jawel. We gaan bij een romantische film de kunst van het verleiden afkijken,’ zeg ik zelfvoldaan.

‘Wat een stom plan.’ Truus kijkt me aan, haalt haar schouders op en zucht.

Die middag laten we ons zakken in de zachte stoelen van de Rembrandtbioscoop aan de Grote Markt. Zodra het Duitse weekjournaal wordt vertoond, voor de hoofdfilm begint, weerkaatst het gekraak van lege zakjes en schel gefluit. De politieagent achter in de zaal slooft zich niet al te zeer uit om de orde te bewaken. En wij kraken en fluiten zo hard mee dat de geschreeuwde naziboodschappen aan ons voorbijgaan en we die dikke Göring nauwelijks zien. De VOOR JODEN VERBODEN-bordjes bij de ingang zijn al erg genoeg.

‘Ik ken een mop,’ hoor ik de vrouw in de rij stoelen voor ons zeggen tegen haar buurvrouw. Ik stoot Truus aan en we buigen voorover.

‘Een NSB’er ontmoet een mof. Zegt de mof: “In Deutschland haben

wir einen Führer.” Zegt de NSB’er: “Wir auch, aber wir sagen Leider.”
Zegt de mof: “Das ist zufällig, das sagen wir auch.””

Truus en ik lachen hard mee. Dan worden we op onze rug getikt, een jongen blaast sigarettenrook langs ons gezicht en knikt naar voren.

Dreimal Hochzeit begint. De film gaat over een prins en een meisje, Vera Petrowna, die niet kunnen trouwen omdat ze niet van zijn stand is. (Dat probleem kennen Peter en ik niet, denk ik tevreden. En meteen mis ik hem.) De prins verarmt, terwijl Vera een beroemde zangeres wordt, en weer kunnen ze niet trouwen, zozeer schaamt de prins zich voor zijn armoe. Vervolgens wordt de prins barman en Vera wordt mannequin en eindelijk kunnen ze toch trouwen. (Net als Peter en ik ooit, na de oorlog, denk ik. En meteen verlang ik naar hem.)

Mama zou spugen op ‘zo’n dom verhaal dat instemt met klassenverschillen’ – ja, dat zou ze beslist zeggen. Maar ik geniet ervan.

Bij elke verleidelijke houding, een draai met een heup, snel knippen met de oogleden, knijp ik Truus in haar arm. Ik heb wel door hoe het moet: veel lachen, heupwiegend lopen, stilstaan, je hand op je zij leggen en de man diep in de ogen kijken. Ik zou het best kunnen. Maar Truus... Ik draai mijn hoofd opzij. Met over elkaar geslagen armen en een norse kop kijkt ze naar de film.

Als de voorstelling afgelopen is en de prins met het meisje trouwt, zucht ik diep en voldaan. Truus zucht ook, maar anders.

In ons hoofdkwartier aan de Wagenweg vertel ik Frans dat we naar *Dreimal Hochzeit* zijn geweest. ‘Om de kunst af te kijken.’

Hij lacht. ‘Dat is slim.’

Ik glunder. ‘Ja, hè?’ Maar ik laat de lach gauw van mijn gezicht

glijden. Hij hoeft niet te zien hoe blij ik ben met elk compliment van hem.

‘Heel slim,’ zegt hij nog een keer. ‘Want je gaat níét over politiek praten met die kerel. Hoor je me, Truus?’

‘Nee, allicht niet,’ zegt Truus.

‘Geen woord over politiek!’ herhaalt hij. ‘Alleen verleiden.’ En zachter: ‘Wat heb je geleerd, Truus? Doe eens voor?’

Truus zucht weer eens, staat dan toch op als net het luchtalarm afgaat. Frans heeft ons zojuist de ruime kelder laten zien, maar geen van de mannen maakt aanstalten daar naartoe te gaan.

‘Ze hebben hier niks te bombarderen,’ verklaart Theo.

Terwijl het luchtalarm brult, paradeert Truus langs de tafel heen en weer voor ons, haar mond vertrokken in een krampachtige grijns. Haar heupen schokken alsof ze mank is. Ik houd mijn hand voor mijn mond. Misschien als ze een week oefent, maar dit... Een kleine giechel ontsnapt uit mijn keel. En dan hikt Abe. En daarna lachen we allemaal voluit.

Wieger slaat zich op zijn knieën van het lachen. ‘Goeie kont,’ zegt hij. ‘Dat wel.’

De lach van de ouwe Willemsen gaat over in een hoestbui.

‘Verdomme!’ roept Truus. Ze blijft wijdbeens staan, plant haar handen in haar zij. ‘Doe het dan lekker zelf!’

Wieger komt overeind en wiegt verrassend soepel en uitdagend met zijn heupen, waarop iedereen opnieuw in lachen uitbarst.

‘Ja, lachen jullie maar.’ Truus’ gezicht staat strak van de zenuwen. ‘Ik dacht dat het ernst was. Dat die vent... dat-ie kassiewijle moest.’

‘Kassie wat?’ vraag ik.

‘De pijp uit!’ roept Truus.

‘Kom.’ Frans pakt haar zachtjes bij haar elleboog terwijl wij nog een

beetje nahikkend schokschouderen, en neemt haar mee naar de hal.

Tien minuten later komen ze terug. Het luchtalarm is voorbij en het is opeens erg stil. Frans' hand ligt beschermend op Truus' schouder. Mijn arme zus.

‘Krijg nou de tering,’ zegt Wieger. Verder zegt niemand iets. Truus' rode gezicht is bedekt met een laag poeder, haar oogleden zijn blauwgekleurd, haar lippen knalrood als een clown. Geen idee van wie Frans die opmaakspullen heeft. Ik heb mevrouw Andriessen één keer gezien, ik geloof niet dat zij dit gebruikt. De opdringerige geur van een mierzoet parfum omringt haar. Alleen hoeren ruiken zo. Dat soort dingen weet ik, want bij ons om de hoek is een smalle steeg waar een paar hoertjes zitten. Frans' hand op Truus' schouder lijkt de bescherming van een pooier.

Voor Willemsen kucht en zijn gezicht de andere kant op draait, zie ik de geamuseerde twinkeling in zijn ogen. Abe bijt op zijn lippen en brengt een hand voor zijn mond. Alleen Wieger grijnst voluit.

‘Je bent prachtig, Truus,’ zeg ik, omdat niemand anders wat zegt – én omdat ik haar op een vreemde manier echt prachtig vind.

‘Stik toch, secreet,’ zegt ze.

Ik weet niet hoe ik kan laten merken dat ik het niet onaardig bedoel.

Truus rukt de handspiegel uit Frans' handen, brengt die voor haar gezicht en tuurt erin. Dan kijkt ze mij aan. Het volgende moment barsten we tegelijk in luid lachen uit. Truus valt naast me op een stoel, grijpt mijn hand en giert van het lachen. Ze lacht zoveel spanning eruit dat ze bijna moet huilen.

Terwijl ik nauwlettend naar ons doelwit uitkijk, staart Truus ongelukkig omlaag.

‘Ha, lellebelletje,’ zeg ik plagerig.

‘Dit,’ fluistert ze, ‘ben ik niet!’

‘Goeie kont, dat wel,’ brom ik met Wiegers lage stem. Dat zullen ze van de mijne niet zeggen, ik heb nauwelijks een kont.

Ze kijkt me nijdig aan. Onder de poeder glimt haar verhitte gezicht.

‘Kop op!’ zeg ik. ‘Je bent mooi. Het komt goed.’

We lopen de straat een paar keer op en neer, Truus wankelend op haar hakken naast mij, tot ze zegt dat ze het zat is. ‘Dit heeft echt geen zin, hoor, Fred.’

Even later ploffen we naast elkaar neer aan een tafeltje in ’t Heerenhek. Onze mof is er nog niet. Aan de bar zitten een paar oudere mannen. In de hoek staat een groep luidruchtige, opgewonden Duitse soldaten, jonge jongens zonder geweer. Daarnaast zit een soldaat met een Nederlands meisje. Een jaar of achttien schat ik haar. Een zacht gezicht. Niet opgemaakt. Met glimmende ogen gaapt ze haar Duitse soldaat aan. En hij kijkt al net zo smoor terug. Kan dit liefde zijn? Dan moeten ze wel superdom zijn.

Truus stoot me aan.

‘Wat?’ zeg ik. Zo verachtelijk mogelijk kijk ik naar die moffenmeid, maar het kind heeft alleen oog voor haar mof. En dan realiseer ik me dat het toneelstuk waar ik zelf in zit om een andere blik vraagt. Snel trek ik mijn mondhoeken omhoog.

‘Moet je dat zien,’ zegt Truus. Het wicht lepelt een enorme roze sorbet naar binnen. Zij wel. De soldaat pakt de lepel en voert haar een hapje.

‘Ze eet al uit zijn hand,’ zegt Truus.

‘Tsss,’ zeg ik.

‘Ook doen?’ vraagt Truus. ‘We hebben een joet.’

Ja, we hebben tien gulden van Frans gekregen om iets te bestellen. Tien gulden! Bijna net zoveel als mama per week van de bedeling krijgt.

‘Nee...’ zeg ik aarzelend.

We staren naar de sorbet.

‘Of toch?’ vraag ik.

‘Nee,’ zegt Truus net zo aarzelend. Ze trapt haar hakken uit, buigt voorover en wrijft met een pijnlijk gezicht over haar hielen. Ze moppert zachtjes.

‘Koffie voor de jongedames?’ vraagt de kelner, een man van een jaar of vijftig. Zijn witte overhemd spant om zijn romp, zijn stropdas hangt los om zijn hals.

‘Nee,’ zegt Truus kwaad. ‘Twee frambozensorbets.’

Het ijs is koud en zoet, het lekkerste ijs dat ik ooit heb geproefd. Elk hapje probeer ik zo lang mogelijk in mijn mond te houden. Ik sluit mijn ogen en geniet. Laat het langzaam smelten op mijn tong.

Maar als het op is, is onze mof er nog steeds niet.

Er zit ijs rond Truus’ mondhoeken. Ik reik haar het servet aan.

‘Deppen,’ zeg ik gebiedend, voor ze haar mond zal afvegen met de rug van haar hand en de lippenstift over haar gezicht uitsmeert.

Achter de bar hangt een klok die, nu de sorbets op zijn, weer onverschillig traag de minuten wegtikt.

‘Je kunt in elk geval je verleidingskunsten oefenen,’ zeg ik tegen Truus.

‘Ja, leuk. En als zo’n mof er dan op ingaat?’ fluistert Truus.

‘Dan poeieren we hem wel weer af.’

‘Wie dan?’ vraagt ze.

Ik die mijn zus instructies geef! Ik knik kort opzij naar de zwaarlijvige mof aan de bar; hij zit het dichtst bij ons.

‘Goed dan,’ zegt Truus tot mijn verbazing. Ze draait zich naar hem, gaat rechter zitten en trekt haar rug hol. Haar borsten steken vrijmoedig vooruit. Gewoonlijk zie je die niet. Truus houdt haar schouders altijd naar voren gebogen, maar zij heeft borsten. Echte

borsten. Volle, ronde borsten. Het is oneerlijk dat zij die heeft en ik niet; zij geeft er niet eens om.

Truus' mondhoeken gaan omhoog. Verleidelijk lopen op hakken kan ze niet (zonder hakken ook niet), maar nu is ze opeens echt op en top vrouw. Zoveel meer vrouw dan ik.

'Jemig,' zeg ik terwijl ik naar die tieten kijk. 'Een beetje minder kan ook wel, Truus.'

Ze doet alsof ze me niet hoort. Trekt haar rug nog holler. Alsof ze een kledingstuk van zich af heeft laten vallen. Meteen heeft ze de belangstelling van de mof. Ja hoor, ze weet best hoe ze de verleidster moet spelen. Waarom was ze bij het oefenen dan zo onhandig?

De mof trekt zijn wenkbrauwen omhoog en bekijkt haar uitgebreid. Zijn blik glijdt van haar gezicht naar die tieten van d'r, blijft daar ongemakkelijk lang hangen voor hij zijn ogen lostrekt, waarna zijn blik traag omhoogkruipt. Dan wendt hij zich van Truus af.

Even later komt de kelner opnieuw onze kant uit. 'Blieven de jongedames nog iets?'

'Nee, bedankt,' zegt Truus.

Als de kelner niet direct wegloopt, vraag ik: 'Bedoelt u... van die meneer?' Ik knik naar de gezette mof aan de bar.

'Ik bedoel niks,' zegt de kelner.

Ik krijg een kop als vuur.

'Straks graag,' zegt Truus op afstandelijke toon.

Af en toe komen er nieuwe gasten binnen. Maar niet onze mof. Van Truus' uitdagende houding is niets over. Haar borsten zijn weer verdwenen onder de kromming van haar rug en schouders. Elke keer als de deur opengaat, turen we naar buiten, waar het donkerder en stiller wordt.

De kelner komt weer onze kant op.

‘Laten we er nog één nemen,’ zeg ik.

‘Nee,’ zegt Truus. ‘Echt niet.’

‘Nee,’ zeg ik.

Maar we eten een tweede sorbet. Het wordt later en later en we beginnen te denken dat we zullen opvallen als we nog veel langer blijven. Dat onze mof niet meer komt, is wel duidelijk.

Truus steekt als een zelfverzekerde vrouw van de wereld haar hand omhoog. ‘Mag ik de rekening, meneer?’ roept ze.

De kelner overhandigt haar een bonnetje. ‘Dat is dan twaalf gulden zestig, dames.’ Hij blijft naast ons tafeltje staan wachten.

‘Twaalf gulden zestig?’ herhaalt Truus.

Ik hap naar lucht. Twaalf gulden zestig... Met een rood hoofd legt Truus Frans’ briefje van tien op tafel.

‘Ik kan er niets aan doen,’ mompel ik. ‘Het was haar idee.’

‘Twaalf gulden zestig,’ herhaalt de kelner afgemeten.

‘Ja ja, één momentje.’ Truus vliegt overeind, woelt in haar jaszak, dan in de andere jaszak, en in de binnenzak. Ze legt een kwartje op het tienguldenbriefje. Haar ogen flitsen naar mij.

Nu pas spring ik ook op. Graai in mijn jaszakken. Twee dubbeltjes. Ik leg ze erbij. Truus heeft er inmiddels nog een kwartje bij gelegd. Ik vind nog een stuiver in mijn binnenzak. En een cent. Ik schud mijn hoofd naar Truus, meer heb ik niet.

Hulpeloos kijkt Truus de man aan. ‘Het spijt ons zeer,’ zegt ze met een nerveuze hoge meisjesstem.

Ik kijk strak naar mijn schoenen, maar ik voel de blikken van alle mannen in het café- restaurant op ons gericht.

De kelner grijpt Truus bij haar rechterbovenarm beet en mij bij mijn linkerbovenarm en duwt ons langs de kerels aan de bar.

‘Smerige sletjes!’ schreeuwt hij. ‘D’r uit!’ Om ons heen klinkt gelach en

gejoel. Bij de deur laat hij ons los. Haastig opent Truus de deur en ik glip achter haar aan naar buiten.

Eigenlijk moeten we nu naar het bos om Frans te melden dat de actie mislukt is, maar zwijgend fiets ik door het donker naar huis, met Truus achterop.

Het huis is leeg zonder mama, en het gedruppel van de enige kraan in huis, in de keuken, versterkt de stilte. De muren voelen kil. Het huis lijkt te zijn gestorven toen de vorige bewoners moesten vluchten.

Ik zie dat Truus heeft geprobeerd met haar zakdoek de make-up van haar gezicht te vegen. Haar wangen zijn vlekkerig en de huid rond haar ogen is blauw alsof ze is geslagen. Ze ziet er moe, verfomfaaid en goedkoop uit.

‘Geef eens,’ zeg ik. Ik spuug in Truus’ zakdoek en probeer de zwarte strepen onder haar ogen weg te poetsen voor ze zichzelf in de spiegel ziet. Aan de lippenstift hoef ik niets meer te doen, die is al verdwenen in de frambozensorbet. ‘Zo,’ zeg ik. ‘Nu ben je weer Truus.’

7

Zwijgend fietsen we die zondagavond naar het hoofdkwartier om ons te melden. Truus fietst, ik zit achterop. We rijden langs de muur waarop de teksten LEEST VOLK EN VADERLAND en MUSSERT WINT geschreven staan. Langs het vroegere huis van mijn klasgenootje Sophia waar verhuizers een groot glanzend dressoir, stoelen en een tafel naar buiten dragen en in hun bus laden. Ik wist niet eens dat ze Joods was. Langs Kreindel, een kleermakerswinkeltje van twee Joodse broers waar ik gisteren nog klanten naar binnen zag gaan, maar dat vandaag leegstaat. Er hangt een plakkaat op de deur, het pand is verzegeld. De stad is een gebit waar steeds meer gaten in vallen, denk ik – en dan, op het Houtplein...

Als Truus vanaf de Raamsingel het Houtplein op fietst, zie ik hem. Een meter of tien voor ons. Op de stoep. Een mof als zoveel andere moffen – met die pet, dat protserige uniform en die kaarsrechte houding. Maar hij heeft zich half omgedraaid en ik zie zijn knappe gezicht met de donkere brede wenkbrauwen en ik weet dat hij het is. Onze mof.

‘Truus!’ Ik por mijn zus in haar rug.

Haastig fietst ze hem voorbij, de hoek om. Terwijl ze mama’s ouwe karretje op slot zet, werp ik een bezorgde blik op haar. Geen make-up, geen hakken, een kleurloze grijze rok, platte schoenen. Zo níét de vrouw die ze gisteren was...

Nou ja, niets aan te doen.

Haastig hollen we terug naar het Houtplein. Vlak voor de hoek gaan

we weer normaal lopen, trekken onze ruggen recht, toveren een glimlach op ons gezicht en wandelen gearmd onze mof tegemoet. Kijk naar ons, denk ik. Kijk naar ons! Laat je oog nú op Truus vallen. Maar hij heeft iets in zijn hand, een notitieblokje of zo, waar hij op kijkt.

Nog een paar meter. Hij kijkt nog steeds niet. Ik lach luid, alsof Truus iets heel grappigs heeft gezegd. ‘Ha ha.’ Ja! Hij kijkt op! Hij komt dichterbij. En hij kijkt.

Naar mij. Hij kijkt naar mij.

Ik knijp in Truus’ arm. *Doe wat, Truus. Zeg wat. Lach.* Ze moet nú met hem aanpappen. Dan zal ik naar de Wagenweg fietsen en zal Frans de verdere actie regelen. *Toe nou, Truus!* Maar Truus doet niets. Ik knijp harder. Alsof ik op een knop heb gedrukt klinkt er ineens een hoog kirrend lachje uit haar keel, een lachje dat ik nooit eerder van haar heb gehoord.

‘*Guten Tag, die jungen Damen,*’ zegt de mof. Ik weet niet wat voor stem ik had verwacht. Ik geloof dat ik dacht dat moffen alleen blaffend konden schreeuwen. Maar zijn stem is fluwelig, en laag. De stem van een mooie man.

Hij blijft staan. En wij dus ook.

Hij kijkt nog steeds naar mij.

‘Hallo,’ zeg ik terwijl ik weer in Truus’ arm knijp.

‘Hallo!’ zegt Truus.

‘*So ein herrlicher Abend, ne?*’

Ik kijk naar Truus om zijn blik naar haar te sturen.

‘Ja,’ zegt Truus.

‘Aan het wandelen?’ vraagt hij in het Duits.

‘Ja,’ zegt Truus weer. ‘Het is een mooie avond om te wandelen.’ Haar stem is net zo vlak als haar gezicht.

Een mooie avond om te wandelen... Ik schiet per ongeluk in de lach.

Op dat moment passeren twee vrouwen, de mondhoeken afkeurend naar beneden getrokken. Precies zoals soms naar mama wordt gekeken sinds ze gescheiden is.

‘Zeg, jij... Wil je misschien wat van me drinken?’

Het blijft zo lang stil naast mij dat ik uiteindelijk mijn gezicht weer naar de mof draai.

‘Ja, jij,’ zegt hij lachend. Hij heeft grote gelige tanden.

Wat moet ik nou zeggen? Ik giechel maar wat.

‘Nou?’

‘Niet mijn... mijn zus?’ stamel ik. ‘Zij is ouder.’

‘Zijn jullie zussen?’ De mof lacht. ‘Hoe kan dat nou? Jij zo mooi en zij —’

‘Ik ga wel mee,’ onderbreek ik hem snel. Klootzak! denk ik erachteraan.

‘Ze mag gerust mee, hoor.’

‘Wil je dit?’ fluistert Truus alsof ze hem niet heeft gehoord, en ik hoop heel erg dat dat zo is. ‘Eerlijk zeggen.’

Ik heb al ja gezegd, maar dat doet er niet toe. Binnen een halve seconde neem ik de beslissing. Deze kans mogen we niet laten lopen, vind ik. Maar er is ook iets anders. Hij wil mij. Niet Truus. Maar mij. Ik voel angst en noodzaak, triomf en schaamte, en dat allemaal tegelijk. Tot diep in mijn buik.

Terwijl ik ja zeg tegen Truus, merk ik dat ik mij in mijzelf keer – alsof ik vanbinnen een stapje terugdoe. Dan recht ik mijn rug, kijk de mof aan en zeg: ‘Lijkt me gezellig.’ Ik geef Truus het fietssleuteltje en zeg met kalme stem: ‘Ga jij maar vast.’

Truus kijkt me indringend aan, ik knik naar haar, draai me om en loop met de mof mee. Mijn versleten doffe schoenen stappen stilletjes voort naast zijn met ijzer beslagen, glanzende, zwarte laarzen.

Even later reikt zijn hand naar de deur van 't Heerenhek. 't Heerenhek? De kelner zal me herkennen! 'Daar mag ik niet komen,' zeg ik snel. 'Het café aan de overkant, dat kan wel.'

De mof knipoogt naar me en tuit zijn lippen alsof hij een kus geeft. 'Van mij mag het,' zegt hij luchtig.

Dus wordt het 't Heerenhek. Haastig trek ik de rode strikken uit mijn vlechten en haal mijn vingers als een kam door mijn losse haar. De mof opent de deur en ik volg hem.

Zo, denk ik. Kijk mij eens. Buiten schemert het. Binnen zit ik in een hoekje van 't Heerenhek met mijn mof en drink warme chocolademelk. Chocolademelk! Dat is hier nog! Of iets wat er toch erg op lijkt. Mijn mof drinkt bier. Ik adem zo oppervlakkig mogelijk, want al die Duitse soldaten hier roken er vrolijk op los. Bij de wc's speelt een man accordeon. Vast een Haarlemmer die lekker wat bijverdient. Achter de bar staat een andere kelner.

'Hoe heet je?' vraagt de mof.

'Vera,' zeg ik, en ik zeg er meteen achteraan dat ik achttien jaar ben. Ik word rood omdat mijn zeventien jaar al nooit wordt geloofd. Maar hij knikt goedkeurend.

Und Sie? denk ik. Minstens vijftig.

Voor hij nieuwe vragen zal stellen, vraag ik hem hoe hij heet – Heinrich inderdaad – en waar hij vandaan komt en waar Naumburg dan ligt en hoelang hij al in Nederland is – alsof hij hier op vakantie is. Ik doe het prima. Ik vraag of hij zijn familie mist.

Hij buigt zich naar mij toe, knijpt in mijn wang en zegt: 'Niet als er zulke leuke meisjes zijn als jij.'

Mijn adem stukt. Ik mag zijn hand niet wegslaan. Mijn chocolademelk niet in zijn gezicht gooien. Lief lachen als moedtest. Ik buig mijn hoofd en glimlach verlegen.

Ik word een ander – een meisje dat niets weet te zeggen.

Hij bekijkt me met vrijpostige ogen en grijnst breed, de mof. Heinrich. Ik wil dat hij een uniform blijft, geen man met een naam. Ik wil zelfs zijn gezicht niet zien. Ik probeer naar de afzonderlijke onderdelen van zijn gezicht te kijken zonder er een geheel van te maken. De dikke onderlip, de zwarte brede wenkbrauwen, de ogen blauw, zoals ik al had gedacht. Het lukt niet. Hij wordt een mens, een man met een naam.

Ik sla mijn ogen neer en kijk naar mijn glas. De ober heeft er in het voorbijgaan een papieren rietje naast gelegd, alleen lukt het me niet de laatste druppels chocolademelk te drinken zonder slurpgeluiden door het rietje te maken. Maar ik kan ze toch onmogelijk in het glas achterlaten? Alleen de eerste slokken heb ik goed geproefd. Zo zonde.

Of ik er nog één wil.

Ik knik, plooi mijn mond tot een lachje. ‘Graag.’

Zullen de mannen al klaarstaan in het bos? Wanneer kan ik met hem vertrekken? Zal het zijn argwaan wekken als ik te snel voorstel om te gaan? Ja, allicht. De mof zoekt toenadering, dat moet ik eerst een beetje laten gebeuren. Zo simpel is het. Maar wat zal hij met me willen doen? Wat als hij echt aan me wil zitten?

Ik moet boeren, de chocolademelk komt in een golf omhoog. Ik houd het in mijn gesloten mond, slik het door. Ik zet mijn ellebogen op tafel en ondersteun mijn hoofd in mijn handen. Het misselijke gevoel ebt langzaam weg.

Ik probeer uit te rekenen waar Truus nu is. Ze zal hard hebben doorgetrapt, het pand aan de Wagenweg vast weer hebben verlaten en al op de uitkijk staan aan de rand van de Haarlemmerhout. We hebben niks afgesproken, maar Frans en de ouwe Willemsen – of wie dan ook – moeten daar diep in het stadsbos hun posities al hebben ingenomen.

Tenzij ze niet in het hoofdkwartier waren. Jawel, natuurlijk waren ze er. Of anderen. Dan staan die nu op hun post in het stadsbos.

De ober zet een nieuw glas chocolademelk voor mij neer. Wat als ze er níet staan? Ik kokhals van de spanning, sla mijn hand voor mijn mond.

Ik moet Frans en Willemsen extra tijd geven. Voor de zekerheid.

De mof brengt zijn vinger onder mijn kin en tilt mijn gezicht omhoog zodat ik hem moet aankijken. ‘Wat gaat er allemaal om in dat mooie koppie?’ vraagt hij.

Ik voel warme blossen over mijn wangen trekken. Daar moet hij om lachen. ‘Ondeugende gedachten?’ vraagt hij in het Duits.

Het zweet breekt me uit, en hij ziet het. ‘*Verzeihung*,’ zegt hij. Hij leunt voorover en streelt zacht mijn hand. Hij doet net alsof hij gevoel heeft. Maar ik weet toch wat hij heeft gedaan? Dat hij heeft gemarteld met die grote jatten? Dat hij met een gummiknuppel... Niet aan denken! Ik kijk naar die grote mannenhand op de mijne. Nu niet mijn hand wegtrekken. Niet wegtrekken. Zijn brede mond hangt vlak voor de mijne. Ik slik.

‘Vera, liefje, ik plaag je toch alleen maar een beetje?’

Ik ruik zijn bieradem. De lauwe geur kruipt in mijn huid.

Onverwacht staat hij op, knipoogt en zegt dat hij even naar de wc moet. Alsof hij mij de gelegenheid wil geven ervandoor te gaan als ik dat wil. Ik hoor een munt vallen op het schoteltje van de accordeonist, daarna verdwijnt hij achter de wc-deur.

Mijn schouders raken bijna mijn oren van de spanning, mijn adem zit vast in mijn keel. Rustig worden. Ik moet proberen rustig te worden. Wereldwijzer doen. Laten merken dat ik hem leuk vind. En de leiding nemen. Ik adem diep door en recht mijn rug. Ik luister naar het liedje van de accordeonspeler bij de wc. ‘*Auf der Heide blüht ein kleines Blümelein*,’ zingt hij. ‘*Und das heißt: Erika*.’ Het is niet moeilijk na elke zin het langgerekte Eee-ri-ka mee te zingen.

‘Zeg eens eerlijk,’ begint de mof zodra hij weer tegenover mij zit. Ik schiet overeind. Nu zul je het krijgen. Hij heeft me door. Hij voelt dat er iets niet klopt. Geschrokken kijk ik hem aan. Hij tuurt een ogenblik doordringend in mijn ogen, geeft een klopje op mijn hand en zegt: ‘Jij ging niet enkel met me mee voor een gratis chocolademelk, hè? Zeg eens eerlijk?’ Hij schudt zijn hoofd en lacht een olijke lach. Als ik niet antwoord, vraagt hij: ‘Bevalt mijn uniform je?’

Zijn uniform?! Ik kan geen woord uitbrengen. Ik knik heftig. Hij lacht weer. Ik wou dat hij eens stopte met dat lachen en mij klein laten voelen.

‘Ik...’ begin ik te stamelen. ‘Ja... Het is mooi. Bent u... officier?’

Hij lacht zelfgenoegzaam. ‘Ik ben politieagent bij de Sicherheitsdienst,’ zegt hij.

Ik knik. Ja, mocht-ie willen dat-ie officier was.

‘Je bent een lief kind,’ zegt hij. ‘Ik moet steeds maar om je lachen.’

Dat heb ik ook door.

Hij haalt een blikje uit zijn borstzak, neemt er een sigaret uit en steekt die aan. ‘Du?’ Hij houdt mij het blikje voor, ik schud mijn hoofd.

‘Heel goed,’ zegt hij. ‘Vrouwen die roken zijn minder geschikt voor de reproductie.’ Hij tikt mijn glas aan – ‘Drink’ – en kijkt hoe ik als een braaf kind drink. Drink zonder iets te proeven.

Dan steekt hij zijn hand in de zak van zijn uniform, haalt er iets uit en legt het voor mij op tafel. Vijf Reichsmark. Een adelaar met wijd gespreide vleugels op een krans met daarin een hakenkruis. Mijn ogen schieten van de munt naar de mof. Hij likt met zijn tong langs zijn lippen, schuift de munt naar mij toe en knikt. ‘Voor jou.’

Dus hij denkt... Achter mij worden glazen tegen elkaar geklonken, er klinkt gelach, geschreeuw, maar het is alsof de geluiden ergens anders zijn.

‘Goed dan,’ zegt de mof als ik zwijgend naar de munt blijf staren. Hij

legt er nog één bij.

Nee! Haastig gris ik de munten van tafel. Voor hij er nog één bij zal leggen.

‘Koop er iets moois voor,’ zegt hij.

De ober heeft een kaars in een fles gestoken, plaatst die op onze tafel en strijkt een lucifer af. Mijn mof bekijkt het uiterst tevreden. Dan brengt hij zijn grote hand weer naar mijn gezicht. ‘Het geeft niet dat je niet blond bent,’ zegt hij toegeeflijk. ‘Je hebt zo’n fraaie botstructuur. Je bent arisch.’ Hij streelt met een vinger over mijn jukbeenderen. ‘En ongetwijfeld van het Nordische ras. Ongetwijfeld.’

Ik trek mijn mondhoeken omhoog, probeer te lachen.

De accordeonist zingt: ‘*Deutschland erwache aus deinem bösen Traum!*’ Ik trommel met mijn vingers mee op de maat van de muziek. ‘*Gib fremden Juden in deinem Reich nicht Raum!*’ En stop daar abrupt mee.

‘En als ik nou niet arisch was?’ hoor ik mijzelf opeens vragen. Mijn stem klinkt boos. ‘Maar stel dat ik...’ Ja. Ik wil hem testen. Zogenaamd nadenkend kijk ik omhoog. ‘Stel dat ik Joods was?’

Hij verslikt zich in de rook. Begint vreselijk te hoesten. ‘Joods? Jij?’

‘Nee, nee, natuurlijk niet!’ zeg ik snel.

Hij lacht hard. ‘Wat ik dan zou doen?’ Hij tuit zijn lippen, hij buigt naar voren, zijn vlezige, natte onderlip raakt de mijne. ‘Nou,’ zegt hij dan, ‘ik zou geen rat kussen, hè?’

Ik grijp mijn glas chocolademelk, hap naast het rietje, breng het haastig met mijn hand naar mijn mond en drink om me een houding te geven. Ik moet alle spiertjes in mijn gezicht aanspannen om te verbergen wat ik voel.

O god, hij heeft me vast door. Straks verpest ik alles! Rustig blijven. Rustig. Wat moet ik doen? Vera Petrowna. Wat zou Vera Petrowna uit *Dreimal Hochzeit* doen? Ik buig mijn hoofd naar voren, leg mijn hand

op mijn borst en kijk hem van onder tot boven aan. ‘*Sie gefallen mir, Herr Offizier,*’ zeg ik.

Hij lacht bulderend. Neemt mijn beide handen in zijn rechterhand en streelt met zijn andere hand mijn blote onderarm onder de lange mouw van mijn blouse, en ik... ik verstijf, maar protesteer niet. Als ik opzijkijk, vang ik de blik van een soldaat. Mijn mof ziet het. Opeens wil ik dat alles zo snel mogelijk achter de rug is.

‘We kunnen ook ergens anders naartoe gaan,’ fluister ik. ‘Hier vlakbij is een bos, ik weet daar een rustig plekje. Heel mooi. Bij een vijver.’

Hij neemt een trek van zijn sigaret, kijkt me aan met ogen die zich verwijden. Verbaasd. Hij gelooft me niet.

‘Het is er zo romantisch,’ zeg ik om hem te overtuigen, maar uit zijn bulderende lach begrijp ik dat dat niet nodig was.

Nu knijpt hij zijn ogen samen en kijkt me samenzweerderig aan. ‘Zo jong en zo gewillig en...’

De accordeonist speelt luider, het laatste woord versta ik niet, maar ik bloos evengoed.

De mof komt overeind, gooit zijn half opgerookte sigaret in mijn glas. Terwijl hij afrekent, trek ik mijn jas aan. Doe alle knopen dicht.

Bij de deur kijk ik even achterom. Zie ik... zie ik dat nou goed? Zijn vuist in de lucht. Gebaart hij naar de groep soldaten met zijn duim tussen wijs- en middelvinger? Klootzak! Of heb ik het verkeerd gezien? Maar waarom lachen die soldaten dan zo? Ik wil de deur voor zijn neus dichtsmijten en er als een haas vandoor gaan. Waarom doe ik dat niet? Dit is toch geen verzetsdaad? Ik kan dit toch helemaal niet?!

Maar het enige wat ik doe is gauw mijn gezicht wegdraaien alsof ik niets heb gezien.

En dan is mijn mof er alweer. Hij pakt mijn hand. Automatisch trek ik die los. ‘Niet hier,’ zeg ik kwaad.

Hij lacht hard.

Het is donker buiten. Verduisterde ramen. Geen straatlantaarns. Een kleine maan.

‘Stop even,’ zegt de mof als we van het Houtplein naar de Dreef zijn gelopen. Hij draait mij naar zich toe, pakt mijn schouders beet en begint mijn jas open te knopen.

‘Niet hier, idioot!’ flap ik eruit.

Ik wil mijn jas weer dichtmaken, maar onmiddellijk duwt hij mijn beide handen met kracht uit elkaar. ‘Alleen even naar je kijken,’ zegt hij met een bevelende, harde stem, de stem van een Duitse bevelhebber, een stem die geen tegenstand duldt. ‘We lopen zo verder.’

Ik bevries terwijl ik mijn armen geheven hou als een misdadiger die zich overgeeft.

Hij staart naar de borstjes die ik niet heb. Legt zijn grote klauwen erop en knijpt. Knijpt zo hard dat het pijn doet. In een reflex wil ik zijn handen afweren, maar waarschuwend en streng zegt hij: ‘Uh, uh!’

O god. Mama! Als de anderen nu maar in het park zijn, want anders...

Er schieten tranen in mijn ogen, maar ik weet niet of het van de pijn is. Ik laat mijn armen omlaagvallen. Dan buigt hij zich naar voren en drukt zijn mond op de mijne. Zijn tong wriemelt naar binnen.

‘Nee!’ Ik ruk me los. Loer om me heen. ‘Er zijn mensen!’

‘Hou op. Er is niemand,’ zegt hij kwaad. En hij heeft natuurlijk gelijk. De brede straat is leeg. Weer drukt hij zijn mond op de mijne. Ik huiver, maar ik moet. Ik moet meespelen. Hem zijn gang laten gaan. Die tong als een glibberige vis in mijn mond laten spartelen. Eventjes in elk geval.

Ik tel tot vijf. Dan duw ik hem opnieuw van me af. Ik steek mijn arm door de zijne. Probeer meisjesachtig te giechelen en verder te lopen.

Mijn gegiechel klinkt hoog en nep. Nog even en hij vertrouwt het niet meer. ‘We zijn er bijna. Echt.’

‘Hier kan het toch ook,’ zegt de mof.

‘We zijn er bijna,’ herhaal ik. Maar ik klink niet lief genoeg. Niet verliefd genoeg. Ik moet me inhouden om niet te gaan rennen. Mijn benen trillen. Koud zweet parelt over mijn rug. Het gaat mis. Ik moet iets doen.

Ik knijp even in zijn arm. Dat is alweer voldoende aanmoediging voor hem. Hij blijft staan, slaat zijn beide armen om mij heen en duwt mij naar achteren in de richting van het groen.

‘Jij vindt elke struik goed genoeg,’ zeg ik. En ik hoor dat ik hem voor het eerst met jij aanspreek.

‘Natuurlijk. Met zo’n mooi meisje...’ Zijn ademhaling hijgt in mijn oor.

‘Ik niet. Ik wil naar een speciaal plekje. Echt, het is niet ver meer.’

‘Ach, toe nou... Wees even lief voor mij. Ik ben zo eenzaam...’ Hij lacht in mijn oor.

‘Anders ga ik weg, hoor,’ zeg ik kattig.

‘Goed, goed.’ Hij zucht. ‘Het is al goed, liefje. Wat het meisje wil.’ We lopen weer verder. ‘Ik heb een kind, Heinz, een jongetje van anderhalf jaar,’ begint hij, ‘en een vrouw, maar zij – ’

‘Zwijg!’ zeg ik. Heinz, denk ik, kleine Heinz en een vrouw...

Hij zwijgt. En zegt vervolgens zelfs: ‘*Entschuldigung.*’

Eindelijk bereiken we het paadje dat Frans heeft aangewezen op de kaart. Het pad naar de vijver. Hier moet Truus ergens staan. Ik probeer onopvallend rond te kijken. Te luisteren. Is er iemand?

‘We zijn er bijna,’ fluister ik. ‘Daar is de vijver.’

‘Dat is maar beter ook, Vera,’ zegt hij hardop terug. ‘Nog even en ik ontplof.’ Hij pakt mijn hand en brengt die naar het bewijs van zijn

woorden. Hij duwt mijn hand er met kracht tegenaan. Ik glimlach dom en wil mijn hand terugtrekken, maar hij is veel sterker dan ik. Hij wrijft mijn hand over de stugge stof van zijn broek op en neer, op en neer.

Als we eindelijk toch verder lopen, het pad op, wil hij al snel opnieuw blijven staan. ‘Het kruit moet eruit,’ zegt hij.

Hij buigt zich naar mij toe, een verlekkeerde uitdrukking op zijn gezicht. Waar blijft Frans nou? Waarom fluit Truus niet even? Wat als ze er niet zijn? De mof knoopt mijn blouse open – snel en gulzig – en kijkt. En kijkt. Ik huiver, tuur naar mijn schoenen, voel me naakt. Bang. Hij drukt zich tegen mij aan en friemelt een tijd aan het sluitinkje van mijn bh, maar krijgt het niet open. Zijn handen verlaten mijn rug, gaan naar voren, naar zijn gulp. Ik zie wat hij doet. Draai mijn hoofd snel weg. Voel zijn geslacht tegen mijn buik drukken. Ik kan niets meer doen. Ik wacht. Wacht tot het voorbij zal zijn.

‘Halt!’ schreeuwt een man die om de bocht opduikt.

Eindelijk, denk ik. Toch knijp ik van schrik in de hand van mijn mof. Nu wordt het menens. Dit is echt. Haastig maakt de mof zijn broek dicht en legt daarna kalmerend zijn hand op de mijne. Met verstijfde ledematen blijf ik staan – al weet ik dat het Frans is. De opluchting blijft uit.

‘Dit is particulier terrein!’ roept Frans. ‘Wilt u onmiddellijk maken dat u wegkomt?! Zo niet, dan informeer ik Ortskommandant Freude.’

Het blijft stil.

‘*Verstehen Sie mich?*’ roept Frans. ‘*Verschwinden Sie!*’

‘*Entschuldigung!*’ De mof slaat zijn hakken tegen elkaar, ik laat hem los en we keren om.

Hij pakt mijn hand weer vast en knijpt erin, knijpt er geruststellend in. Met mij kan je niets gebeuren, zegt zijn hand, die warm en sterk is. En ik lever hem uit. Ik ben de verrader. Mijn keel knijpt samen alsof ik stik.

En dan, dan klinken er haastige voetstappen achter ons en is daar het mes. Ik zie het niet, maar ik weet het. Ik weet het als het mes zich in de rug van de mof boort. Een dof geluid. Het mes steekt door zijn uniformjas, tussen zijn ribben door, recht in zijn hart. Zijn hand trekt en glijdt uit de mijne. Hij kreunt. Valt. Zijn val duurt lang. Eerst stokken zijn bewegingen en even staat hij helemaal stil, dan wankelt hij, naar voren, van mij af, en weer naar mij toe, hij kijkt mij aan, met opengesperde beschuldigende ogen. Hij zakt door zijn knieën en fluistert met schorre stem: ‘Du...’ Daarna valt hij voorover. Het handvat van het mes steekt uit zijn rug. Zijn pet rolt zinloos van hem weg. Zijn armen en benen stuiptrekken nog even. Dan blijft hij roerloos voor mij liggen, voorover op het pad, zijn gezicht in de vochtige aarde. Ik krimp ineen, wil ook vallen. Maar ik blijf staan. Niet in staat me te bewegen. Ik verbeeld me dat ik zijn bloed ruik. Het ruikt naar warme, natte aarde en ijzer. Ik hoor de stille klap van het mes opnieuw in mijn oren. Voel zijn warme hand weer om de mijne. Voel het wegglijden van zijn hand.

Ineens is Willemsen daar. Hij duwt me opzij, van het pad af, in de richting van een boom. ‘Blijf daar staan,’ fluistert hij dringend, hijgend. Zijn ademhaling piept en schuurt. ‘Op de uitkijk.’

De kleine Freddie gaat ervandoor. Een andere Freddie zegt ja en kijkt naar de mof. Naar het levenloze lichaam. Dat-ie zo dood kan zijn terwijl zojuist alles aan hem nog leefde. *Een mooie avond om te wandelen.*

Als een dier dat wordt gevild, ontdoen Frans en Willemsen – snel en zwijgend – de mof van zijn kleren. Mijn mof. De buit van hun jacht. De met ijzer beslagen laarzen en pet worden in het uniform opgerold en opgevouwen tot een buideltje. Dat zullen ze nog goed kunnen gebruiken. Het pistool glijdt in Frans’ zak. Daarna pakken ze allebei een arm beet en sleuren het naakte lichaam van het pad af.

Zonder uniform is het geen mof meer. Zijn romp, zijn benen en voeten slepen over de grond, als een groot, wit dier – alleen de rug is rood. Zijn gezicht is naar de aarde gericht waarin hij zal verdwijnen. Ze sleuren hem naar een vers gedolven graf en bedekken dat met aarde en bladeren. Met een tak wis ik de sporen uit waar het lijk is versleept. Frans strooit er wat takjes en mos over.

‘Een eersteklas slager ben je,’ fluistert Frans tegen Willemsen, ‘maar goddank hebben we nu weer kogels voor de volgende.’

De mof is de tweede dode die ik in mijn leven zie. Oma van vaders kant was de eerste. Dat was erg. Dit kan niet erg zijn, houd ik mijzelf voor. Maar ik zie zijn gezicht voor me. Zijn gezicht met de blauwe ogen en de donkere, brede wenkbrauwen. De mond met de vlezige onderlip. Niet een wezenlijk ander gezicht dan dat van Frans of Abe of mijn vader. Hij is als wij. Heinrich. Man. Vader. Mof. Mens.

Heinzi zal zijn vader niet meer zien.

Mijn maag krampt, ik kokhals, ik kan het niet tegenhouden. Ik buig voorover en in één golf kolkt een stroom bruine melk naar buiten. Maar zijn gezicht blijft opgeborgen in mijn hoofd.

Niet veel later zijn Truus en ik op weg naar huis. Frans heeft gezegd dat het bijna elf uur is, bijna spertijd, dan mag je van de nazi's niet meer op straat zijn, we moeten voortmaken. Zij fietst, ik zit achterop. Met twee munten die in mijn jaszak branden. We zwijgen, maar ik huil niet, ik tril alleen.

Thuis kruip ik weg in de hoek van de bank terwijl Truus de papieren verduisteringsrollen voor de ramen laat zakken. Ze maakt thee, die ik niet aanraak en die ze dan zelf maar opdrinkt. Het is net alsof we niet samen in huis zijn. We gaan op bed liggen, onze kleren nog aan, met onze ruggen naar elkaar toe. Alsof we ons schamen. Er is iets gebeurd waardoor ik geen kind meer ben. Maar we zeggen nog altijd niets,

hebben geen woorden om hierover te praten. Pas na uren val ik in slaap, maar als ik wakker word, is alles nog precies hetzelfde. Mijn mof is nog net zo dood.

8

‘Knappe actie, meid,’ zegt Frans. Er zijn vandaag maar drie mannen: Siep, Frans en Abe. Jan gaat, zoals meestal, weer net de deur uit als wij binnenkomen. Hij doet klussen voor Frans, maar hoort niet echt bij onze groep.

Abe knikt instemmend en knijpt even in mijn schouder en automatisch glunder ik. Meteen voel ik mijn wangen rood worden van schaamte, daar heb ik die kritische blik van Truus niet voor nodig. Ik haal mijn schouders op, alsof het niet veel heeft voorgesteld. Maar iemand verraden, al is het nog zo’n foute, dat wil ik nooit meer doen.

Nee! Zo moet ik niet denken. Dit is geen verraad, dit is verzet!

Frans laat de Reichsmarken die ik hem heb gegeven in zijn broekzak glijden. ‘Misschien kan ik ze gebruiken,’ zegt hij schouderophalend. Hij steekt een shagje op, dun als een rietje. Toch zou je niet zeggen dat tabak op de bon is: de ruimte ziet blauw van de rook. De asbakken zijn vol. Bukshag natuurlijk, er zijn nog genoeg peuken op straat te vinden om nieuwe sigaretten van te draaien. ‘Zijn collega’s hebben er waarschijnlijk nog geen flauw benul van dat hij is omgelegd,’ zegt Frans.

‘Geen lijk,’ zegt Siep, ‘dus geen vergelding.’

‘Zullen ze niet met honden gaan zoeken?’ vraagt Abe.

Frans schudt zijn hoofd. Hij zegt dat ze niet zullen weten waar ze moeten zoeken.

‘Gewoon? In de buurt?’

Frans schudt opnieuw zijn hoofd en ik geloof hem.

‘Er is wel iemand dood,’ zegt Truus tegen mij. Ze zit in de vensterbank, in een streep zonlicht, en staart voor zich uit. Haar gezicht staat nors en ontoegankelijk, zoals zo vaak.

Ik doe of ik haar niet hoor. Doe of ik haar niet zie. Die dode mof, ik wil er niet over praten, niets voelen. Hij is dood. De klus is geklaard. En het was een goede actie.

‘Ja, dat is niet niks,’ zegt Frans. ‘En toch went het.’

O, ja? Heeft hij er al meer afgemaakt? Ik kijk van hem naar Siep, die een zware tas boven de wasmand in de hoek van de kamer opent.

Ik voel geen schuld of spijt, maar ik kan me niet voorstellen dat het zal wennen. Als ik mijn ogen sluit, zie ik de mof voor me. Als ik mijn ogen sluit, is het vandaag weer gisteren. Dan zie ik hem vallen, hij kijkt mij aan, ik ben de laatste die hij ziet en zijn hand glijdt weg uit de mijne. Het mes steekt uit zijn rug.

Straks raak ik hem nooit meer kwijt! Ik wil dit niet.

Hij is dood. De klus is geklaard. En het was een goede actie.

Maar in mijn slaap vannacht zag ik hem, en toen ik wakker werd verwachtte ik bijna dat hij zo de deur kon binnenlopen, dat hij kon terugkeren om me te zoenen en al die dingen te doen die hij van plan was.

‘Die mof heeft er niets van meegekregen,’ zegt Siep, die met opgestroopte mouwen over de wasmand gebogen staat.

‘Wat een dooddoener,’ zegt Truus. En terwijl de mannen lachen, dringt tot me door dat Siep het uniform en de laarzen van mijn mof onder het wasgoed verbergt. Die kunnen ze natuurlijk goed gebruiken bij sabotage. Ik draai mijn hoofd weg.

‘Bovendien: het was geen mens, maar een verrader,’ zegt Frans. Zulke dingen zegt hij vaak. “Een varken slachten is erger,” zei Willemsen.’

‘En hij is het gewend om beesten af te maken,’ zegt Abe.

‘Laten we er nu maar over ophouden,’ zeg ik, maar ik geloof niet dat iemand mij hoort.

‘Mijn vrouw is Joods,’ zegt Siep ineens vanuit het niets.

Vrouw? Even ga ik ervan uit dat hij een grap maakt, maar Frans en Abe lachen niet.

Frans draait een nieuw shagje. Hij knikt Siep toe. ‘Vertel het,’ zegt hij. We wachten, maar Siep zwijgt.

‘Ze kreeg een oproep voor een werkkamp,’ zegt Frans na een tijdje tegen ons. ‘Vorige maand. Ze moest naar de school aan de Westergracht. Dat deed ze natuurlijk niet. Die dag is er een razzia gehouden. Een grote Jodenjacht. Honderdzeventig mensen zijn afgevoerd.’

Het blijft een tijd stil. Truus en ik wisselen een blik, ik hoor haar slikken.

‘Ja,’ zegt Siep dan, voorovergebogen, wijdbeens, naar de vloer starend. ‘Zij en onze baby van zes weken oud zaten daarbij.’

Sieps vrouw en kind? Ik kijk naar Siep. Siep met de stierennek. Siep is niet groot, maar wel breed en zo sterk als een beer. Ik heb me hem nooit voorgesteld met een vrouw, en al helemaal niet met een baby. Maar behalve de ouwe Willemsen stel ik me geen van de mannen met een gezin voor.

‘Ik dacht,’ zegt Truus, ‘dat Joden die getrouwd zijn met niet-Joden niet werden opge—’

Siep kijkt haar met wijd open ogen aan. ‘In Duitsland niet!’ onderbreekt hij haar luid. ‘Maar hier wel!’ Hij huivert even alsof hij zelf schrikt van zijn uitval. Dan ademt hij lang en diep uit. De felheid verdwijnt uit zijn gezicht, en als hij begint te praten is zijn stem weer dof. ‘Opgepakt en toen liep ze niet snel genoeg. Een mof beukte met de kolf van zijn geweer in haar knieholten. Ze viel voorover.’ Siep slikt.

Zijn adamsappel gaat moeizaam op en neer. ‘De baby...’ zegt hij. Hij zwijgt en blijft naar de grond staren. ‘De baby...’

Ik krijg het benauwd en houd mijn adem in. We houden allemaal onze adem in. Zelfs Mari’s gipsen borstbeeld op de vensterbank houdt de adem in.

‘De baby,’ zegt hij nog een keer met vlakke stem. Verder niets.

Ik staar hem aan. Siep knijpt zijn ogen stijf dicht, zijn gezicht is verkrampd. ‘Ik was aan het werk. Ik hoorde het later. Van de burenen.’

Ik durf niets te zeggen. Niemand zegt iets.

De stilte staat tussen ons in.

‘En je vrouw?’ vraagt Truus, de moedigste van ons, uiteindelijk.

‘Naar Westerbork vervoerd. Ik ben ernaartoe gegaan. Ze was er al niet meer.’

‘Maar wat... waar...’ begint Truus. ‘Waar is ze —’

‘Afgevoerd,’ onderbreekt Siep haar. ‘Ze wisten precies wanneer, op welke dag, in welke wagon.’

‘En waar naartoe?’ Truus kijkt hem ingespannen aan.

‘Een werkkamp in A. Meer wilden ze niet zeggen. Ik heb dat kloteschrift met die keurige boekhouding uit hun poten gerukt, maar meer stond er niet. Alleen A.’

‘Een werkkamp...’ zegt Abe. ‘Wat moet je je daar nou bij voorstellen?’

‘Al sla je me dood.’ Siep balt zijn vuisten. ‘Maar zeker weten dat het foute boel is.’

Ik kan mijn ogen niet van Siep afhouden. Met zijn benen wijd uit elkaar staat hij voor ons, onverzettelijk als een boom. Hij heeft dit meegemaakt, denk ik met een mengeling van schrik en ontzag. Zijn vrouw, zijn kind... Vorige maand!

Abe draait een shagje, geeft het aan Siep en klopt hem hard op de schouder. ‘Makker,’ zegt hij.

Frans kijkt Truus en mij doordringend aan. ‘Jullie moeten goed beseffen waar die moffen toe in staat zijn. Medelijden of schuldgevoelens, dat is onzin. We moeten doen wat we moeten doen.’

Zijn ogen fonkelen. Ik knik. Hij heeft gelijk. Vanzelfsprekend heeft hij gelijk. Ik begrijp opeens dat alle regels veranderd zijn. Dat wist ik natuurlijk al, maar ineens is dat besef groter dan de lucht om mij heen. Frans heeft gelijk. Gevoelens kun je niet als regendruppels van je afschudden, maar ze mogen je nooit belemmeren om te doen wat gedaan moet worden. Alles is anders nu het oorlog is.

‘Maar wat als die soldaten uit ’t Heerenhek mij herkennen?’ vraag ik.

‘Blijf daar even uit de buurt. Neem een andere route als je hiernaartoe komt,’ zegt Frans. ‘Geen onnodige risico’s nemen.’

En dan zegt hij dat er nog zo’n type is dat opgeruimd moet worden. ‘En dat gaat Truus doen.’

9

Een aantal weken later sta ik met mijn rug tegen een boom aan de rand van de Haarlemmerhout. Mijn fiets heb ik een eind verderop op de Wagenweg geparkeerd, uit het zicht en op slot. Mijn eigen fiets. Abe heeft hem voor me geregeld omdat ik een eigen fiets nodig heb.

In mijn hoofd, borst en buik prikkelt de opwindende actie. Ik denk aan de mof van vanavond. Het is er één die te handig is in het onderscheppen van codes van Engelse radiozenders. Vervolgens laat hij 's nachts aan de kust verzetsmannen oppakken – op het moment dat ze de wapens, die met parachutes worden gedropt, komen ophalen. Wapens die het verzet hard nodig heeft.

Truus heeft een blouse aangetrokken waarin haar borsten goed uitkomen, maar ze is niet op hakken en ze heeft zich niet opnieuw door Frans laten opmaken. 'Daar houden ze niet van,' zei ze vanavond op onze vergaderplek op de Wagenweg.

'Toch een overeenkomst tussen jou en de moffen,' zei ik grijnzend.

'Ja,' antwoordde Truus afwezig terwijl ze zichzelf bekeek in de spiegel in de hal, 'ik ben een echte moffenmeid.' Ze leek zichzelf te overtuigen, dacht ik. Maar ze miste de bezieling die daarbij hoort. Ze sprak zo mat. Er hing een vreemde sfeer om haar heen, ze had iets heel geconcentreerd over zich.

Om zeven uur vertrok ze van de Wagenweg.

Voor de zekerheid hebben Frans, Siep en ik al om acht uur onze plekken ingenomen, al kan ze net zo goed pas om tien uur hier in het

stadsbos aankomen. Maar ook dan is er nog ruim tijd om ons vóór elf uur, vóór spertijd, uit de voeten te maken. In Amsterdam gaat spertijd al om acht uur in, strafmaatregel van de moffen. Een geluk dat dat hier niet het geval is!

De maan is bijna rond, het is een heldere nacht. Ik mag vast nog wel een beetje heen en weer over het pad lopen. Mijn enige taak is om op te letten of Truus en haar mof het juiste paadje nemen. Als ze een ander pad nemen, moet ik één keer kort fluiten om Frans te waarschuwen.

Truus zit nu in dat café-restaurant. In haar dooie eentje. Aan een tafeltje voor het geblindeerde raam, stel ik me voor. Misschien heft een groep soldaten hun glazen naar haar. *‘Möchtest du etwas trinken? Ach, wieso denn nicht? Komm mal her, Sie sind ja ein hübsches Mädchen.’* Truus’ stugge blik houdt ongetwijfeld een heel bataljon soldaten op afstand. Maar wat als een hoge nazi-officier, niet ons doelwit, zijn oog op haar laat vallen? Wat dan? Frans kan leuk kletsen, maar er kan van alles misgaan.

Nee, zo moet ik niet denken. Alles zal goed gaan. Het doelwit komt binnen, alleen – ja, wél alleen graag. Truus lacht naar hem. Niet te direct, niet te opvallend en niet breeduit, maar een halve, schuine, verlegen lach. Dat gaat goed. Ik zou niet weten hoe Truus anders naar een vent zou lachen. Geen handen op heupen, geen geknipper met ogen, geen Vera Petrowna. Enkel een meisje alleen, met die borsten in dat bloesje en dat beetje schuchtere. Dat moet genoeg zijn.

Het is inmiddels donker. Ik verwacht Truus nog niet, maar ik weet het niet. Ze zou al kunnen komen. Daarom duw ik mijn rug tegen de dikke stam zoals Frans heeft bevolen en verzeker mij ervan dat ik vanaf de straat niet te zien ben. Nu mag ik mijn post niet meer verlaten. Geen been meer uitstrekken en in de smalle schaduw van de eik blijven.

De avond lijkt eindeloos. Op Duitse wagens na is het stil op straat.

Groepjes soldaten. Een enkele fietser. Maar geen Truus. De lucht verandert van grijsblauw in donkergrijs. Nergens is meer licht. De nacht is koel en vochtig.

Stel je voor dat Peter me hier kon zien. Wat zou zijn blik vol bewondering zijn. ‘Ik ken geen enkel meisje als jij,’ zou hij zeggen. ‘Daarom vind ik jou zo bijzonder.’ En dan zou hij me naar zich toe trekken en me kussen. Ik zucht ervan, en dan denk ik weer aan Truus, die maar niet komt. Zij is de jachthond die de mof moet opdrijven naar dit stadsbos, hem naar de jager brengen, naar diens pistool toe jagen. Is het haar niet gelukt? Of is haar mof niet komen opdagen? Ook dan moet ze nu eindelijk weleens verschijnen. Een verre kerkklok heeft tien zware tonen geslagen, al even geleden. De kelner roept straks ‘laatste ronde’. De kelner... Hé, ben jij niet dat grietje dat hier was zonder geld, met je zusje? Nee, vriendinnetje, zal hij zeggen. Dat Truus en ik zussen zijn, zien ze nooit. *Dat was jij, hè, dat grietje. Dat vriendinnetje van je was hier vorige week, ging er met een SD'er vandoor en die is nooit meer teruggekomen. Hoe kan dat? Dat weet je niet? Hoe kan het dat je dat niet weet? Misschien moet je dat maar eens uitleggen aan de Sicherheitsdienst. Nee, jij gaat nergens naartoe. Jij wacht hier tot de Sicherheitsdienst er is.*

Het moet inmiddels tegen elven lopen. Ik dwing mijzelf rustig te ademen. Truus kletst zich er wel uit. Truus kletst zich overal uit. Ze moet alleen wel nú komen opdagen.

Ik kan mijn gedachten niet stoppen. Er is niets om me af te leiden, behalve dat ik moet plassen. Erg nodig moet plassen.

Er komt een gearmd stel aan gewandeld. Meer kuieren is het, zo langzaam. Een ouder echtpaar waarschijnlijk. Nee... Nu nog? Of...? Ja...! Truus met dat zwijn! Eindelijk!

Bijna roep ik haar naam. Hun voetstappen klinken gedempt, net als hun stemmen. Alsof Truus niet door ons opgemerkt wil worden, wat

natuurlijk onzin is. Ik duw mijn rug nog steviger tegen de eik, gluur tussen de stammen. Ze lopen over het pad waarop ik eerder met mijn mof... Ze lopen goed. Ik hoef niets te doen. Alleen wachten. Aan haar arm loopt hij, zijn dood tegemoet.

Plassen. Ik moet plassen. Niet aan denken.

In gedachten loop ik met Truus mee. Dieper het bos in. Spits mijn oren. Wacht op wat ik weet dat zal gebeuren. Houd mijn adem in als ik de stem hoor. Dezelfde stem. Dezelfde woorden. *‘Particulier terrein... Verschwinden Sie, sonst informiere ich Ortskommandant Freude.’* Een onverstaanbaar gemompeld antwoord. Ik tel. Drie seconden. Er echoot een schot. Ik ken het scenario, en toch krimp ik in elkaar. Sluit mijn ogen. Bal mijn vuisten. Voel een grote hand van de mijne af glijden.

Een onmeetbare tijd later vraag ik me af hoever ze nu zijn. Het lijkt ontkleed, versleept, begraven. Ze moeten mij nu komen halen. Trillend adem ik in en uit. Sta ik nog altijd onzichtbaar tegen de stam van de boom? Ja, ik ben niet te zien. Hoeveel tijd is er verstreken? Hoelang hebben Frans en Willemsen de vorige keer gedaan over het begraven? Ik heb geen idee. Net zo min als ik er een idee van heb hoelang ik nu al wacht. Ik moet gewoon geduld hebben. Blijven wachten. Dat hebben we afgesproken. Truus zal mij komen halen en dan fietsen we samen naar huis. Naar mama. Ze is thuis. Ze zal ons warme melk geven, ze zal ons omarmen en lieve dingen zeggen.

Het is stil op straat, op de Duitse wagens na. Deze weg is een doorgangsweg voor Duitsers naar Haarlem.

De lucht koelt verder af, koude windvlagen strijken langs mijn gezicht. Ik moet nodig plassen. Echt ontzettend nodig plassen. Ik schuif een beetje omlaag, maar meteen vertonen mijn witte knieën zich in het licht van de maan. En precies op dat moment stopt een Duitse vrachtwagen met slippende banden aan de rand van de weg. Een vijftal soldaten

springt uit de laadbak. Twee blaffende honden erbij. Ik schiet overeind, tegen de stam van de boom. De soldaten richten met schijnwerpers laag over de grond. Ze komen mijn richting op. De schijnwerpers werpen felle spookachtige lichten op de bomen. De honden blaffen. En dan kan ik het niet meer ophouden. De warme stroom loopt door mijn onderbroek, langs mijn rok, langs mijn benen.

De groep keert om en springt weer in de laadbak. De half afgeplakte koplampen gaan aan en de wagen rijdt weer verder.

En ik huil, zonder geluid. Ik wil niet huilen. Kinderen huilen, ik niet. Maar ik huil.

Truus, waar blijf je nou?

Dat het zo lang duurt klopt niet. Zijn ze mij vergeten in hun overwinningsroes? Dan moeten ze dat nu toch doorhebben? Dus denken ze nu aan mij, dat kan niet anders. Dat móét. Maar... spertijd is ongetwijfeld allang ingegaan... Het moet na elfen zijn. Ze kúnnen me niet meer komen halen en ik... Zelfs in de schaduw van de bomen en de huizen durf ik niet naar huis. Er patrouilleren soldaten. Als ze me oppakken... Wat kan ik zeggen?

Ik kan niet meer weg.

Het wordt later. Het wordt te laat. Ik luister naar de stilte. Het enige geluid is de wind in de hoogste takken van de bomen. Ik luister naar het geluid van mijn ademhaling, naar het ruisen van mijn bloed. Ze komen me niet meer halen. Ze zijn me vergeten. Vol ongeloof staar ik de nacht in. Ik ben alleen. Mijn benen zijn nat en koud, ze beginnen te steken en te prikken. Ik kan niet meer weg.

Ik ben alleen.

Mama! denk ik. Maar ze is er niet. Ik verdwijn in de stilte. De donkere bomen worden groter. Elke boom wordt een reus. Er zijn gezichten in de stammen, ogen. De bomen staren me aan. En ik word steeds kleiner. Als

een trillend blad sta ik met mijn rug tegen zo'n boom gedrukt. De angst is een monster. En mama kan hem niet verjagen, zoals ze vroeger de monsters onder het bed verjoeg.

Zonder erover na te denken trek ik een snelle sprint en duik onder een struik. De takken haken in mijn kniekousen, maar in elk geval ben ik die bomen ontvlucht en kan ik gaan zitten.

Dan pas zie ik het groepje soldaten dat over het pad langs het bos aankomt. Ik krimp ineen. Eén plast tegen een boom. Kan hij me zien? Nee, niemand kan me zien.

Ze lachen, ze roepen, ze zingen, ze lopen voorbij.

De sterren veranderen, het worden er meer, en dan weer minder. Ik wrijf in mijn ogen. Ik zie niet meer normaal. Ik moet mijn kop niet verliezen. Nadenken. Ik probeer na te denken over wat ik voel, er een woord voor te vinden. Het is niet 'bang'. Ja, natuurlijk is het dat, maar het is meer, het is groter. 'Verlaten'. Ik voel mij verlaten. En ik zink erin weg als in modder.

Ik leg mijn hoofd op mijn knieën, mijn oogleden zijn zwaar en even zak ik weg. Heel even. Dan schrik ik op van een geluid. Er ritselde iets in het gras. Ik hoorde iets kraken. Vlak achter mij. Een takje. Onder iemands voeten? Of denk ik dat maar? Ik zie niets, maar ik durf mijn ogen niet meer te sluiten.

Ik zing een liedje in mijzelf, een liedje dat mama soms zingt. 'Morgen gaat het beter, beter, beter. Morgen kijk je iedereen weer glunderlachend aan. Morgen...' Ik weet de woorden niet meer. Iets anders, denk ik. En dan denk ik aan Peter.

Dat is het ergste als ik nu dood zal gaan. Peter. Dat hij zelfs geen droom zal blijven, want als je sterft, sterven je dromen mee. Dat ik nooit heb gedanst met hem. Nooit heb liefgehad. 'Liefhebben', het woord

alleen al vind ik mooi. Ik wil niet doodgaan zonder ooit te hebben liefgehad.

Peter... Hij is als suikerwater in mijn mond. Een fantasie. De mof is de enige die me heeft aangeraakt, me heeft gezoend. Dat was echt. Keihard echt. Ik zie mijn mof voor me. Zijn gezicht. Geen onderdelen, maar zijn complete gezicht; vriendelijk, verlekkerd, hitsig, hard, heerszuchtig. Ik sluit mijn ogen, maar ik zak niet weg, de angst houdt me wakker. Gluurt om elke volgende boom en ritselt in de struiken. Ik ken de geluiden van de nacht niet. Ik hoor hier niet.

De nacht is groter dan ik, rekt zich eindeloos op. Ergens anders gaat de wereld door, buiten mij om. Ik ben klein. Ik ben niets. De wereld is ver weg en ik kan er niet naartoe.

De tijd bevriest,

de tijd

staat

stil.

Er komt

geen

einde

aan

de

nacht.

Ik wil nooit nooit nooit meer alleen zijn.

10

Ten slotte komt de zon toch op. De nacht vervaagt en de wereld keert weer terug.

‘Ach schatje,’ zegt mama als ik bij het eerste licht thuiskom. Ze trekt mij naar zich toe, houdt me vast. Mijn armen hangen langs mijn lichaam, ik zeg niets, doe niets. Mama laat me mijn vieze kleren uittrekken, geeft me een pyjama en brengt me naar haar bed. Terwijl ze aan één stuk door op Truus moppert die het heeft gewaagd om zonder mij thuis te komen, rol ik me op in foetushouding en val in slaap.

Ik word wakker van helder daglicht dat de kamer in schijnt. En van Truus, die met de was door het huis banjert. Ik ga haar achterna, het kleine plaatsje achter het huis op, stomp haar tegen haar schouder. ‘Hé!’

‘Waar wás je nou!’ valt Truus fel uit.

‘Ík? Waar was jij?! Waren jullie me nou echt gewoon vergeten?’

‘Wij jóú vergeten? Je zou verdomme naar huis gaan!’

‘Jij zou me komen halen!’

‘Niet!’

‘Wel!’

‘Je zou naar huis gaan. Zodra ik en... zodra wij gepasseerd waren.’

‘Niet! We hadden afgesproken dat —’

‘We hadden afgesproken dat jij naar huis zou gaan zodra je had gezien dat ik en dinges over het goede pad het bos in kwamen.’

‘Helemaal niet!’

‘Wel!’

‘Frans zei –’

‘Hou je kop!’ bijt ze me toe. ‘Geen namen!’ sist ze. Ze kijkt spiedend om zich heen. ‘Ik heb me doodongerust gemaakt over je. Kom ik thuis, ben je er niet!’

Had ik gewoon weg moeten gaan? Ik adem diep in, vul mijn longen voor de aanval. Ik wil haar uitschelden, maar ik zie aan haar strakke gezicht dat ze van slag is. Haar ogen zijn rood, daaronder donkere kringen. Dus vraag ik maar hoe het is gegaan met haar mof, al weet ik niet zeker of ik het wil horen. Straks heb ik nóg een mof in m’n kop.

Ze legt haar vinger tegen haar lippen en kijkt me boos waarschuwend aan: *daar gaan we natuurlijk niet buiten over praten, stomkop*. Ik ga op het stoepje voor de achterdeur zitten en kijk toe hoe ze de was ophangt. Ze raakt in de knoop met een laken dat over de tegels sleept en hangt hem scheef over de lijn. Als alles aan de lijn hangt, ook mijn rok binnenstebuiten aan de voering, volg ik haar naar binnen.

‘Nou?’ vraag ik.

‘Ik zei tegen mama dat je op de Wagenweg sliep. Geloofde ze niks van, natuurlijk. Ik heb haar nog nooit zo boos gezien.’

‘Rot voor je,’ zeg ik. ‘En hoe was het nou met die mof?’

Truus kijkt onnodig de kamer rond. Mama is boodschappen doen, dat weet ze best.

‘Nou?’ dring ik aan.

‘Ja, reuzeleuk was het.’ Ze slaat de lege zinken wastobbe zachtjes tegen haar knieën.

Ik geef haar een harde klap tegen haar arm.

Truus kijkt me aan, trekt met haar schouders. ‘Goed dan. Ik heb... best gezellig met hem gepraat,’ zegt ze voorzichtig. ‘Hij was heel aardig voor mij.’

Heel aardig? Gezellig? Ik staar haar aan, mijn gezicht versteend van

woede. Zij heeft een gezellige avond gehad – en mij liet ze stikken?

‘Hoe heb je hem verleid?’ vraag ik. ‘Hoe heb je hem meegelokt?’

‘Ik heb voorgesteld om ergens naartoe te gaan waar we rustiger konden praten.’

Verbluft zwijg ik. Zo had het dus ook gekund.

‘Nee, doe normaal,’ zeg ik dan. Ik sla mijn armen over elkaar. ‘Kom nou. Dat hele eind naar het bos. En hij ging mee om te praten? Over de bloemetjes in het bos? En hij heeft niks bij je geprobeerd?’

‘Dat zeg ik toch niet!’ valt Truus uit. ‘Je weet toch hoe mannen zijn!’ Haar wangen glimmen. Ze frommelt haar rok tussen haar handen zoals ze vaak doet als ze zich naar voelt. ‘Het was eng. Het was erg. En nu is het gebeurd en zeg ik er niets meer over.’

‘Ik wil het ook helemaal niet weten,’ zeg ik nijdig.

‘Nou dan,’ zegt Truus.

Het is niet waar dat ik het niet wil weten. Wat ik zou willen is dat het niet gebeurd was. Nee, dat bedoel ik ook niet! Het had wél met die twee moffen moeten gebeuren, maar niet met óns. Want met ons is ook iets gebeurd. Maar hoe moet je dit soort dingen zeggen?

Ik kijk zijdelings naar Truus, terwijl ze de tobbe opbergt achter het gordijntje onder het aanrecht – naar haar gezicht dat op slot zit. Ik moet er gewoon niet meer over nadenken. De mof is dood. De klus is geklaard.

Pas later begrijp ik dat een ‘aardige mof’ misschien wel erger is dan een kwaaië.

De mannen rond de tafel in ons hoofdkwartier bespreken hoe ze aan stamkaarten en distributiebonnen moeten komen voor onderduikers, en

voor henzelf. Zonder stamkaart krijg je geen bonnen en zonder bonnen kun je bijna niets meer kopen.

Frans keert zich om naar Truus en mij. We hangen tegen elkaar aan in de brede fauteuil, weer als vriendinnen. Al wekenlang bereidt Frans een overval voor op een distributiekantoor omdat onderduikers natuurlijk geen bonnen hebben. ‘Na die overval,’ zegt hij, ‘zorgen we voor eigen wapens voor jullie en krijgen jullie schietles.’

‘Maar... als die soldaten uit ’t Heerenhek mij of Truus herkennen?’ vraag ik bang.

‘Ja, en wat als ze ons willen fouilleren op wapens?’ vraagt Truus.

Frans zwijgt. Theo kijkt naar hem, knikt hem vriendelijk toe.

‘Voorlopig kunnen we die actie niet herhalen,’ zegt Frans. ‘In de villa’s langs de Haarlemmerhout hebben ze het schot gehoord en nu wordt er in het bos gepatrouilleerd. Jullie houden je de komende periode bezig met het organiseren van persoonsbewijzen.’

‘Organiseren?’ vraag ik.

‘Jatten,’ zegt Truus. ‘Gappen.’

Theo kucht.

‘En voorlopig mijden jullie de omgeving van ’t Heerenhek,’ zegt Frans.

Theo kucht opnieuw terwijl hij naar Frans kijkt.

‘Wat is er nou?’ vraagt Truus. ‘Jullie doen een beetje vreemd, hoor.’

‘Zeg het dan,’ zegt Theo.

‘Ja... eh,’ zegt Frans, ‘jullie zijn wel gezien.’

‘Gezien?’ vraagt Truus.

‘Volgens mijn politie-informant is er gemeld dat allebei de moffen met een meisje zijn vertrokken,’ zegt Frans. ‘Maar dat geeft niks,’ voegt hij er snel aan toe. ‘Ze hadden geen goed signalement van jullie, ze hadden niks.’

‘O, fijn,’ zegt Truus. ‘Maar wat als soldaten Fred of mij herkennen?’

‘Dan weten jullie niets. Jullie hebben wat geflikflooid en zijn naar huis gegaan. Zo is het ook min of meer gegaan.’

‘Min of meer,’ zeg ik kwaad, want ik heb niet geflikflooid. Die mof, dié...

‘Hun kameraden zijn naar de politie gegaan,’ zegt Truus. ‘Dus ze denken heus niet dat die twee zijn afgereisd naar Honolulu met een liefje.’

Daar moet ik hardop om lachen. Truus niet. ‘Ze kunnen alsnog gaan zoeken naar het meisje met de vlechtjes,’ zegt ze tegen mij.

‘Ik heb m’n vlechten uitgedaan voor ik in ’t Heerenhek naar binnen ging,’ zeg ik.

‘Chapeau!’ zegt Frans.

‘Wat?’

‘Geloof me. Het is goed gegaan,’ zegt Frans. ‘Maar nogmaals: mijn voorlopig ’t Heerenhek.’

De ouwe Willemsen legt een troostende hand op mijn schouder. Ik ruik zijn doorrookte adem, voel die in mijn nek. ‘Geen reden voor zorgen, kind. Er is geen lijk, we laten geen sporen na.’

11

‘Dat is mijn fiets!’

In een bleek decemberzonnetje zit ik een wortel te eten, op een muurtje op de Grote Markt. En dan is er dat meisje. Ze is een jaar of twaalf, schat ik. Ze kijkt naar mijn fiets. Loopt voorbij, draait haar hoofd, kijkt opnieuw en loopt terug.

‘Mijn fiets!’ Het klinkt verontwaardigd en verrast tegelijk.

Ik klem het fietssleuteltje in mijn vuist, doe of ik haar niet hoor.

‘Agent!’ roept ze. Haar paardenstaart zwaait onschuldig heen en weer.

Nee, hè! Verderop loopt inderdaad een smeris met zijn dienstfiets aan de hand. En het kind rent op hem af.

Jemig, wat stom van Wieger en Abe om mij een fiets te geven die ze in Haarlem hebben gejat.

Zonder nadenken prop ik de wortel in mijn mond, duw het sleuteltje in het slot en fiets zo hard ik kan het plein af, de Zijlstraat in.

‘Daar!’ hoor ik de hoge stem van het meisje achter mij. ‘Zij! Met die vlechtjes!’

Twee vrouwen kijken alsof ik een ordinaire dievegge ben. Eén grijpt naar mijn bagagedrager. Te laat. Achter mijn rug hoor ik haar roepen. ‘Vuile dief! Rotgriet!’

Voor het verzet, zeg ik in mijzelf. *Deze fiets is voor het verzet!* Maar ik kan niks zeggen. Ik kan alleen proberen vaart te maken.

Ik zigzag tussen de mensen door. Roep: ‘Opzij!’ Iemand scheldt. Aan het eind van de Zijlstraat kijk ik over mijn schouder. De politieagent

fietst mij achterna. Ha! Ik ben sneller. Op de Brouwersvaart kijk ik opnieuw achterom. Opeens is-ie daar, die smeris, maar een meter of zes achter me. Donder op. Donder op! Weg. Ik trap harder. Ik moet weg. Kriskras kleine straatjes in. De Eendrachtstraat. De Oost Indiëstraat. Nog een straat. Mijn voeten schieten van de trappers, ik glij, val bijna, herstel mijn evenwicht en durf niet meer achterom te kijken, bang om tijd te verliezen. Mijn wijk in. Nee, niet mijn wijk in. Te laat. Niét de Olycanstraat! De bocht om. Als vanzelf rijdt ik de Brouwersstraat in. O god. Peters broertjes. Ze staan over een houten tol gebogen. Laat ze niet opkijken! Niets zeggen! Daar, De Gruyter, daar is de kruidenierswinkel van Peters vader al. De deur staat open, de grijze kat zit in de deuropening. Met fiets en al schiet ik naar binnen, de kat springt op, mijn fietswiel stopt in een jutezak aardappelen. De kat kromt haar rug en blaast. ‘Mag ik hier schuilen?’ roep ik hijgend.

Peter. Gelukkig!

‘Mijn fiets...’

Peter laat een doos uit zijn handen vallen, vliegt op mij af, neemt de fiets over, rijdt die gehaast en onhandig de winkel door tot hij ergens achter het huis uit het zicht verdwijnt. Het plaatsje over, het schuurtje in, denk ik. Dan pas zie ik zijn vader, die onbeweeglijk achter de kassa staat. Een grimmige blik op mij gericht.

‘P-pardon,’ stamel ik, terwijl ik mijn vlechten lostrek en me naast hem wring.

‘Brutaal tot in d’r tenen, zonder dat ze het weet,’ zegt Peters vader alsof ik er zelf niet bij ben. Ik wil hem tegenspreken, maar hij draait zich al om en gaat de winkel uit, Peter achterna.

Ik sta achter de toonbank, met losse haren, mijn hart bonkend in mijn keel, als de agent langzaam heen en weer fietst door de straat. De kat zit weer in de deuropening, mauwt alsof ze me wil verraden. Ik zie de agent

speuren. Zijn ogen glijden zonder herkenning langs mij heen. Dan fietst hij weg.

Ik haal opgelucht adem.

Peter komt naast mij achter de toonbank staan. ‘M’n pa is achter, in het magazijn,’ zegt hij als hij mij zoekend langs hem heen ziet kijken. Hij zet zijn handen in zijn zij. ‘Zo,’ zegt hij met gespeeld strenge stem. ‘Fietsje gestolen, Fredje?’

Ik moet lachen. Ik kan er niets aan doen. ‘Gekregen,’ zeg ik naar waarheid.

‘Fijn cadeau,’ zegt Peter, en nu klinkt hij meer cynisch dan speels.

‘Pff,’ zeg ik. De lach glijdt van mijn gezicht. ‘Je mag Joden verraden, daar doet de politie niets tegen, integendeel zelfs, maar een fiets gappen, da’s erg?’

‘Dat bedoel ik toch niet,’ zegt Peter. ‘Ik zorg wel voor dat fietsje.’ Hij kijkt me aan en pakt mijn handen vast. *Hij pakt mijn handen vast.*

Direct begint alles in mij te tintelen. ‘Kijk je uit?’ vraagt hij.

‘Hoezo?’ Mijn stem doet raar. Ik slik. Zo dichtbij. Mijn Peter.

‘Ach kom,’ zegt Peter.

‘Ik doe niets bijzonders, hoor,’ haast ik me te zeggen.

Hij kijkt me aan en wacht. ‘Vertrouw je me niet?’

Mijn blik glijdt langs hem heen. Kon ik hem maar alles vertellen!

‘Daar heeft het niets mee te maken,’ mompel ik. ‘Als je niets weet, kun je ook niets vertellen als ze je zouden dwingen. Niet dat ze dat zullen doen, want ik doe niets bijzonders, dus er is niets te vertellen. Maar... dus... zo dus,’ hakkel ik. ‘Voor je eigen veiligheid.’

De bewondering die ik vroeger in zijn blik zag is er niet meer. ‘Je kunt je maar beter nergens mee bemoeien, zegt mijn vader,’ zegt Peter.

‘Ja, zo winnen we de oorlog!’ Ik trek mijn handen los. ‘Niet kiezen is ook kiezen!’ roep ik. ‘Vind jij –’

Peter schudt zijn hoofd. ‘Nee, dat vind ik niet. Maar je kunt het wel even afwachten en –’

‘Nu nog?!’ Ik beweeg onwillekeurig naar achteren.

‘Wat jij doet, is idioot gevaarlijk. Dat is vragen om moeilijkheden. Waarom zou je?’

Ik ben verbijsterd. ‘Meen je dat?’

‘Het is toch geen werk voor meisjes?!’

‘Tsss,’ zeg ik. ‘Zo denken de moffen dus ook. En juist daarom kunnen wij ongemerkt veel doen.’ Ik kijk naar de kat, het beest strijkt miauwend langs zijn benen.

Peter zwijgt.

‘Je kunt toch niet toestaan dat alle Joden naar werkkampen moeten,’ zeg ik fel. ‘En dat –’

‘Kan ik daar wat aan doen?’ Peter bukt zich en tilt de kat op. Aait haar zachtjes achter haar oortjes.

‘Je zou met me mee moeten doen.’

‘Wat kan ik nou doen? Wat heeft het voor zin?’

‘Peter.’ Ik leg mijn hand even op zijn onderarm. ‘Doe met mij mee!’

‘Als jij in de gracht springt, moet ik erachteraan springen?’

Ik zie het voor me. Ja! Dat zou geweldig zijn! Gewoon samen zwemmen in de gracht als we daar zin in zouden hebben. Maar zo is Peter dus niet, en hij heeft ook nog eens ouderwetse ideeën. En toch, als ik hem aankijk... Ik zucht.

Mijn woorden zijn op. En het enige wat ik wil is: hem dichterbij, hem tegen mij aan. Dat is het enige wat ik wil. Maar Peter heeft de kat al vast en aait de kat en niet mij. En ik doe niets. Durf niets. Zeg niets.

12

Frans legt een pistool in de palm van mijn rechterhand. Ik staar ernaar. Het voelt onwennig, eng. Het is maar een ding, zeg ik tegen mezelf, maar om de dooie dood is het niet zomaar een ding. Ik weeg het in mijn handen. Het is klein en licht. Bruine houten kolf, zwart metaal erboven. ‘Een 6,35mm Mauser,’ zegt Frans. Truus krijgt een 7,65mm Mauser, die is iets groter.

‘En?’ vraagt Frans.

Truus zegt niets.

De kolf is fraai gestroomlijnd. Ik leg mijn vinger om de trekker. ‘Past precies,’ zeg ik stoer.

‘Ja? Ligt-ie lekker in de hand?’ vraagt Frans.

Ik richt en laat het pistool een rechte lijn vormen met mijn onderarm zoals ik het in de bioscoop heb gezien. Het roept een bijzonder gevoel van macht op.

‘Vroeger veel cowboytje gespeeld?’ vraagt Frans.

‘Pff,’ zeg ik. ‘Nooit. Jij?’

Frans grijnst alleen.

Hij leert ons schieten in de Haarlemmerhout. Het magazijn eruit trekken, de kogels erin leggen, de haan spannen en dan de trekker overhalen. Als je maar diep genoeg in het bos bent, hoort niemand je. Het is geen *pang* zoals in de film, maar een diepe doffe klap.

Ik denk: kijk nou! Hier sta ik. Zomaar met een pistool in het bos te

schieten! Helaas mogen we niet te veel kogels verspillen. Twee keer schieten, daarna enkel nog schietsimulaties uitvoeren. Doen alsof.

Ik voel me steeds meer los gezogen van de gewone wereld, van je druk maken om de dagelijkse dingen. De wereld die ik kende bestaat niet meer. Maar dit is een echtere wereld. Het pistool is om me te kunnen verdedigen, maar ik ben niet zo onnozel dat ik niet direct begrijp dat er nu ook van mij verwacht wordt dat ik zal gaan liquideren. ‘Geen mensen, maar verraders.’ Dat zegt Frans. Hij zal mij leren harder te worden. Dat geloof ik en dat wil ik. Het zou toch laf zijn om aan de zijlijn te blijven staan? Om aan anderen over te laten waar wij volledig achter staan? En wat wij, als meiden, met veel minder risico kunnen uitvoeren? Schieten gaat zo snel, zo makkelijk. Het lijkt niet veel voor te stellen.

In de Haarlemmerhout moeten we op steeds smallere bomen schieten, vanaf steeds grotere afstanden, en daarna op bewegende doelen. Frans bindt een boomstronk aan een lang touw waar hij aan trekt terwijl Truus en ik die om de beurt moeten raken.

‘Richten en de trekker overhalen,’ zegt hij. ‘Doodeenvoudig.’

We mogen nog één keer echt schieten. Mijn eerste schot is raak en ik juich. Frans lacht. ‘Een geluksschot,’ zegt hij. ‘Doe nog eens.’ Nu trekt hij harder en volgens Frans mis ik keer op keer.

Met een tornmesje uit mama’s naaidoos snijden we die avond de zakken van onze jassen open om ze met een lap stof in de grootte van het pistool te verlengen. Naast elkaar op de bank zitten we ijverig te naaien. Mama is niet thuis, ze is de laatste tijd vaak weg. We weten nauwelijks wat ze doet voor het verzet, maar haar afwezigheid komt ons nu wel goed uit. We liggen dubbel om hoe braaf we eruitzien – wat niemand kan zien, de verduisteringspapieren zitten voor de ramen – en

ik lach om Truus, die vaker in haar vinger prikt dan in de stof. Ik maak het klusje maar af voor haar.

In het halletje voor de kleine spiegel richt ik het pistool op mijn spiegelbeeld. Ik knijp mijn ogen samen. ‘Vuile nazi,’ zeg ik met een donkere stem, en met een dof klikje haal ik de trekker over – net zolang tot Truus roept dat ik moet ophouden.

Op de Wagenweg leren we ons wapen schoonmaken, en uit elkaar halen en in elkaar zetten. Dat laatste moeten we twee uur lang doen, steeds opnieuw, tot we het met onze ogen dicht kunnen, en daarna steeds sneller: magazijn laden, schietsimulatie uitvoeren, magazijn ontladen, weer laden, schietsimulatie uitvoeren, ontladen, enzovoort. Frans noemt het klasse hoe ik overweg kan met mijn Mauser. ‘Je hebt hier aanleg voor,’ zegt hij, en ik voel iets van trots. Ik wou dat ik het aan mama kon vertellen. Maar zou ze ons dan nog onze gang laten gaan?

Zonder Frans gaan Truus en ik opnieuw naar de Haarlemmerhout, waar we om beurten op Truus’ nieuwe fiets rijden. Als we het object zien, moeten we ernaartoe draaien en schieten. Als je te laat bent, moet je razendsnel op de fiets keren, schieten, en weer omkeren richting vluchtroute. Het gaat om snelheid en behendigheid. In één vloeiende beweging je pistool pakken en richten. En de beweging en de effecten van de kogel leren kennen.

Waar we eerst enkel lokmeiden waren die nazibeesten binnen schootsafstand moesten brengen, worden we nu zelf de jagers. En ik ben vast net zo goed, nee, beter dan Wieger of Theo. Zelfs beter dan Jan. Lichaamskracht en grootte doen er niet toe. Het gaat om concentratie, snelheid, nauwkeurigheid en stalen zenuwen. En straks in de praktijk gaat het er vooral om niet op te vallen. Ha! Niemand let op een grietje als ik. Ik zal de beste zijn!

‘Die jongen in jouw straat die jouw fiets wou omruilen,’ begint Frans

als Truus en ik op een middag vanuit het hoofdkwartier aan de Wagenweg naar huis gaan. Hij is nog niet uitgesproken of ik bloos al. ‘Duurt dat omruilen nog lang? Binnenkort heb je hem nodig.’

Truus grijnst. ‘Die fiets,’ zegt ze terwijl ze haar jas aantrekt, ‘hij bedoelt die fiets, Fredje, niet de jongen.’

Ik voel mij nog heviger kleuren.

Frans’ hand ligt op de deurkruk. Hij kijkt mij vorsend aan. ‘In het verzet heb je meer aan een fiets dan aan verliefdheid, Freddie,’ zegt hij streng voor hij de buitendeur opent. ‘Breng ons niet in gevaar.’

13

Ik tuur voorzichtig door het raam van de winkel van Peters vader. Vroeger rende ik hier zomaar naar binnen, de winkel door en van daar naar het bovenhuis. Nu zou dat zijn alsof ik een kuil in spring zonder te weten of er slangen in kronkelen.

Nee, hè! Ik zie alleen zijn vader in zijn bruine stofjas, een sigaret achter zijn oor. Geen Peter. Ik geloof niet dat zijn vader mij gezien heeft, dus loop ik de straat uit en weer terug. Misschien is Peter er nu? Maar zo lang is de straat niet. En nog steeds staat alleen zijn vader in de winkel en dan ga ik toch maar naar binnen. Vanwege die fiets.

‘Ja?’ zegt hij alleen.

‘Dag, meneer Van Gilst,’ zeg ik, want ik heb manieren.

‘Ja?’ zegt hij opnieuw.

‘Is Peter er ook, meneer Van Gilst?’

Zijn vader kijkt me kort aan. Wantrouwend. Zo keek hij vroeger nooit naar mij.

‘Mark, Teun!’ schreeuwt hij naar de jongetjes die achter in de winkel op de grond met gekleurde knikkers van klei spelen. De jongens verdwijnen, kennelijk op zoek naar Peter. Zijn vader gaat zwijgend verder met het uit een grote bak afwegen en overscheppen van maizena in papieren puntzakken. Zijn gezicht gaat schuil in een witte maizenawolk. Laatst had een groenteboer verderop in de wijk zijn etalage vol gelegd met wortelen. Een compleet oranje etalage. Wij thuis

zijn tegen het koningshuis, maar dit vonden we leuk. Zoiets zou Peters vader nou nooit doen. Een chagrijn, die man.

Ik trommel zachtjes met mijn vingers op de toonbank. Weet Peter nu dat ik er ben? De vorige keer ben ik ervandoor gegaan vóór hij me heeft kunnen zoenen. Straks heeft hij een andere vriendin. Een meisje als Vera Petrowna dat met haar heupen draaiend de winkel in komt, met haar oogleden knippert en haar lange haar naar achteren gooit. Dan gaat Peter meteen voor de bijl. Zeker weten.

Schuinsmarcheerder, rokkenjager. Zo noemde de familie mijn vader vroeger. Pierenwaaier, flierefluiter. Vrolijke woorden. Ik snapte niet waarom ze er zo boos bij keken. Dat begreep ik later pas, toen er andere namen bij kwamen. Drankorgel, slampamper, lanterfanter, klootviool. Peter is niet als mijn vader, maar tegen een Vera Petrowna kan hij natuurlijk niets beginnen. Zo zijn mannen, daar kunnen ze niet veel aan doen. Met open mond zou hij naar die flirterige Vera staren als zij met een hese stem zou vragen: ‘Zullen we eens afspreken?’ En dan –

De maizena prikt in mijn neus. ‘Hatsjie!’ Mijn nies doet een witte wolk over de toonbank stuiven.

Ik voel de geïrriteerde blik van Peters vader. ‘Als die lummel nu niet komt...’ zegt hij voor zich uit kuchend. Hij draait zich weg van de maizena. ‘Peter!’ schreeuwt hij. Zijn schreeuw gaat over in een hoestbui die duurt en duurt.

Op een drafje komt Peter eraan. ‘Ik was bezig met –’ Zijn ogen lichten op als hij mij ziet. ‘Hé, hallo,’ zegt hij verrast. Hij klopt zijn vader op de rug terwijl hij naar mij knipoogt. ‘Ik maak dit wel even af, pa.’ Hij neemt achter de toonbank plaats in de witte maizenawolk van zijn vader.

Zijn vader rochelt nog wat, trekt een la open en begint ingeleverde

bonnen op een vel te plakken. Ga nou, man, denk ik, terwijl ik van het ene op het andere been wip.

Peter ziet mijn ogen naar die bonnen trekken. Terwijl zijn vader over de toonbank gebogen staat, schudt hij zijn hoofd. ‘Pas als we die vellen hebben ingeleverd,’ zegt hij, ‘krijgen we nieuwe voorraden. Anders niet.’

Een Duitse legerwagen stopt pal voor de deur. Twee soldaten tillen zakken meel uit de open laadbak. Dan gaat de deur open, het winkelbelletje rinkelt en ze sjouwen de zakken de winkel in. ‘*Ihre Bestellung, Herr Van Gilst,*’ zegt de ene grijnzend.

Peters vader buigt als een knipmes. ‘*Danke, Herr Foerier.*’ Hij overhandigt wat bankbiljetten en de Duitsers vertrekken weer.

Met open mond staar ik naar de zakken, en dan naar Peters vader en naar Peter. ‘Koopt u van –?’

Peters vader kijkt me niet eens aan.

‘Hij moet toch iets te verkopen hebben,’ zegt Peter vergoelijkend.

Dat is natuurlijk zo. Nee, niet. Met afkeer kijk ik naar Peters vader. Het winkelbelletje klinkt opnieuw en er komen twee oudere vrouwen binnen. Peters vader klopt zijn handen af aan zijn bruine stofjas, trekt die uit en gooit hem voor Peter op de toonbank neer. Dan vertrekt hij naar boven.

Ik kijk toe terwijl Peter beschuit, brood en aardappelen pakt voor de klanten, de bonnen die deze week geldig zijn van hun bonnenkaarten knipt en afrekent. Zijn gezicht en bewegingen zijn soepel en ontspannen. Alles wat hij doet, doet hij leuk. Ik zou heel lang naar hem willen kijken. Sinds ik van hem houd, is hij nieuw voor mij. Het moedervlekje boven zijn wenkbrauw, het geultje in de huid tussen zijn neus en mond – alsof ik alles voor het eerst zie.

Ik glimlach naar hem. Kan hij er wat aan doen dat zijn vader van de moffen koopt?

Als de deur achter de vrouwen is dichtgevalen, kijken we ze in stilte na tot ze uit beeld zijn.

Dan draait Peter zich naar mij. ‘Kom je weleens in Utrecht?’

Utrecht... Wil hij me meenemen naar Utrecht? ‘Nooit,’ zeg ik. Waarom Utrecht? Kan hij dan zomaar weg?

Peter lacht. Aan één stuk door lacht hij. En het is geen Abe-grijns. En ook geen Siep-grijns. Siep heeft me verteld dat hij nooit meer echt vrolijk is.

‘Wacht even.’ Peter loopt naar achteren. Door het kleine raam naar het binnenplaatsje zie ik hem ergens overheen buigen en even later rijdt hij een onopvallend grijs fietsje naar binnen. ‘Leek me een geschikt exemplaar voor jou.’

‘Heel geschikt!’ Ik pak de fiets over. ‘Dank je wel!’

‘Via via. Uit Utrecht.’

‘Utrecht?’ Even kijk ik met spijt naar de fiets omdat Peter niet bedoelde dat hij me mee uit wilde nemen naar Utrecht. Nee, natuurlijk niet. Wat stom van mij.

‘Kijk,’ zeg ik snel, ‘ik ben verpleegster geworden.’ Ik laat hem de fietsvergunning zien die ik van Frans heb gekregen. Er staat VERPLEEGSTER op; zo’n vergunning krijg je alleen als je een fiets nodig hebt voor je beroep. ‘De moffen voeren persoonsbewijzen, bonnen en pasjes in, en wij vervalsen ze,’ zeg ik trots. ‘Nou ja, de mannen in onze groep.’

Peter glimlacht. Ik glimlach terug. Zijn ogen houden mij vast. Maar hoe moet het nu verder? We staan zwijgend tegenover elkaar. Met een fiets tussen ons in. Als Peter nu niets doet of zegt, moet ik dan zo maar weer gaan?

O, nee! ‘Hé, je zou nog een liedje voor me spelen op je mondharmonica!’

Peter graait in zijn binnenzak. ‘Ligt boven, denk ik. Volgende keer.’
‘Beloofd?’

Over mijn nieuwe fiets heen reikt hij naar mij. Ik glimlach tot in mijn tenen. Deze keer zal ik er niet vandoor gaan. Zijn ogen krijgen een gloed, een glans. Zijn ogen zeggen: ik wil jou. En ik hel naar hem over, en antwoord zonder woorden dat ik hem ook wil. Zijn ogen lachen, zijn ogen verlangen, en het kan niet anders dan dat mijn gezicht één lachend verlangend antwoord is.

Peters mond is vlak voor de mijne. Ik voel zijn ademhaling tegen mijn lippen. Zijn lippen raken nog net niet de mijne. Hij kijkt in mijn ogen – plagerig lang rekt hij het moment, en ik geniet van de spanning van het verlangen voor zijn mond eindelijk de mijne raakt. Er is geen sprake meer van niet durven. Er is alleen willen. Hem willen. We kussen, we zoenen. Ik word week in mijn borst, in mijn buik. Tril op mijn benen. Er is Peter. Heel veel Peter. Hij houdt me vast. Ik laat de fiets los, om mijn handen op zijn schouders te leggen, de fiets blijft gewoon tussen ons in overeind staan.

Alles is volmaakt.

Er is alleen Peter en ik. Alleen liefde die me zo vervult dat ik denk dat ik nooit meer iets anders zal willen dan dit. Alleen Peter en ik. Als Adam en Eva. Want op dit moment zijn wij de enige mensen op aarde, en onze wereld is het paradijs.

Alles is volmaakt.

Dus hoe kan het dat –

Waarom nu?

We zijn níét alleen. Ineens is mijn mof erbij. Ineens loop ik weer in het bos. Zijn grote handen liggen op mijn borsten, zijn grote handen duwen de mijne weg, zijn ogen bekijken me. Ik ruk me los.

‘Wat?’ murmelt Peter als een vis op het droge.

‘Niks.’ Ik lach: niks aan de hand, en ik dwing mijzelf weer tegen hem aan. Ik wil Peter toch? Ik kan het niet maken om te stoppen. Ik wil het niet verpesten. Heb ik bij de mof tot tien geteld? Dan moet ik nu tot vijftien tellen, langzaam tellen, terwijl ik Peter zijn gang laat gaan. Ik wil het niet verpesten, niet verpesten.

Ik hef mijn gezicht naar hem op, mond halfopen, ik laat me zoenen terwijl ik de tong van de mof voel die zich kwijlend in mijn mond wringt. Ik zoen hem terug en laat me door hem zoenen en strelen terwijl ik koud word en er niets meer bij voel.

Ik tel. Ik kom tot drie. Dan stopt Peter, beweegt zijn gezicht naar achteren en kijkt me onderzoekend aan. Met een vinger strijkt hij een losse haarpluk achter mijn oren.

‘Ontspan,’ zegt Peter zacht. Peter. Niet mijn mof. Mijn Peter.

Ik knik, adem uit en mijn schouders zakken. Maar mijn lichaam heeft de aanrakingen van de mof onthouden.

‘Straks komen er weer klanten binnen,’ fluister ik. ‘Of je vader.’

‘Kan me geen donder schelen,’ fluistert Peter. ‘Hé, kom op, Fredje, wie is hier nou nergens bang voor?’

‘Geen idee,’ zeg ik.

Hij laat me los, plaatst mijn nieuwe fiets tegen de toonbank, en juist als ik denk dat hij serieus wil verdergaan, hier en nu in de winkel, want dat durft hij, lacht hij een luide lach, slaat zijn armen om me heen, gromt als een beer en begint me te kietelen. Ik spring in de lucht. Klap dubbel. Doe een halfslachtige poging hem terug te kietelen, maar ben al te slap. Ik duik langs hem heen, Peter probeert me te grijpen en valt languit op de grond in een restant gemorste maizena terwijl ik achter de toonbank schiet. Hij vliegt op, een wit bepoeierde Peter stuift op me af. Precies op het moment dat zijn vader de winkel in komt. Peter ziet hem ook en lacherig komen we overeind. Peter geeft me mijn fiets terwijl zijn

vader moppert dat we net kleine kinderen zijn, dat we niet eens even serieus de winkel kunnen bemannen. ‘Zijn jullie verstoppertje aan het spelen?’ vraagt hij nors.

Ik lach. Was het maar waar. Konden we maar net als vroeger weer samen spelen.

‘Tikkertje,’ zegt Peter. ‘We deden tikkertje. Ik was ’m en ik had ’r.’

Peters vader trekt zijn mondhoeken ver naar beneden. Ik snap het. Als kind was ik oké, maar als vriendin van zijn zoon ziet hij mij, kind van die goddeloze rooie, die communiste, absoluut niet zitten.

‘Dag Peter, dag meneer Van Gilst,’ zeg ik netjes. En met mijn nieuwe fiets aan de hand loop ik langzaam de winkel uit.

14

‘Ik moet iets vertellen,’ zegt mama met haar rug naar ons toe gekeerd tijdens de afwas.

Iets vertéllen. Ze was al zo zwijgzaam tijdens het eten. En haar gezicht was bleek. Ik houd mijn adem in. Heeft ze onze pistolen ontdekt? Het bevalt me niks dat we onze wapens voor haar moeten verstoppen, en om te doen alsof we niets te verbergen hebben. Iets vertellen. Nee, dat klinkt niet alsof ze iets heeft ontdekt of iets vermoedt, dan had ze iets te vragen. Ik laat mijn adem weer ontsnappen. Bewegingloos houd ik het theekopje met de kleine blauwpaarse bloempjes in de theedoek.

En dan zegt ze: ‘Ik moet onderduiken.’

Pas na die woorden draait ze zich om. Water drupt van de grauwe afwasborstel in haar hand langs haar rok. ‘De Sicherheitsdienst kent mijn naam, ik moet weg.’

Truus heeft het laatste bord uit het houten afdruiptrek in haar handen en droogt het eindeloos langzaam af.

‘Hoe weet je dat? Wat heb je dan gedaan?’ vraag ik.

Mama schudt haar hoofd. ‘Niets bijzonders. Koerierswerk. Onderduikers proberen te helpen,’ zegt ze.

‘Maar waarom moet –’ begin ik.

‘Ik wil niet dat ze lucht krijgen van jullie acties. Maar ze weten dat ik onderduikers had. En er wordt gezegd dat ze de ledenlijst van de CPN hebben, er zijn al tientallen mensen opgepakt.’

‘En dan?’ vraagt Truus toonloos.

‘Naar een werkkamp,’ zegt mama even toonloos.

Ik knijp zo hard in mijn handen dat het pijn doet. Als zij moet onderduiken, gaan wij toch gewoon met haar mee? Waarom zegt ze dat nou niet?

Mama weet wat ik voel, wat ik denk, en ze hoort mijn onuitgesproken vraag, maar ze schudt haar hoofd. Ze smijt de bijna haarloze afwasborstel in de gootsteen.

‘Er is nergens plek voor drie mensen,’ zegt ze boos. Ze loopt de kamer in en gaat met kromme rug en hangende schouders op de bank zitten. Met een vermoeid gebaar veegt ze haar voorhoofd af met haar zakdoek.

Ik begrijp wat ik niet wil begrijpen.

Als mama haar hoofd opricht en ons zwijgend naar haar ziet staren, recht ze automatisch haar schouders. Ze klopt op haar schoot en het volgende moment zitten Truus en ik allebei op een knie – net als vroeger. Het duurt niet lang voor Truus en ik aan het grienen zijn. Ik pak mama’s zakdoek van de bank en prop hem in mijn vuist.

‘Jullie moeten vanavond naar tante Lena toe,’ zegt mama. ‘Hier blijven is gevaarlijk.’ Ze knippert met haar ogen, staat zichzelf niet toe te huilen. Nooit. Heb je niks aan, vindt ze. Maar als wij huilen, zegt ze dat niet, dan troost ze ons.

‘En waar ga jij dan naartoe?’ vraag ik met mijn gezicht in haar hals. Mijn stem klinkt gesmoord.

Ze geeft geen antwoord. Ik wil alles doen voor het verzet, maar niet zonder mijn moeder. Als ik weet dat zij er is, kan ik het aan. Mijn gezicht wordt strak van boosheid, ik voel me verraden. Maar natuurlijk is het geen verraad, het kán gewoon niet anders.

‘Als je weggaat, krijg je geen bonnen meer,’ zeg ik. Ook niet voor ons, maar dat zeg ik niet. Ik wrijf met mijn vingers in mijn ogen. ‘Wij kunnen je bonnen brengen.’ Er is altijd een tekort aan bonnen, daarom

vervalsen we ze. Nou ja, Frans en de mannen uit onze groep doen dat.

‘Toe, zeg nou, waar ga je wonen?’

Mama’s gezicht blijft gesloten. Ze glimlacht vaag, zegt dat ik lief ben, maar er wordt voor haar gezorgd.

‘Ben je veilig?’

‘Ja, schatje.’

‘En wanneer zien we je weer?’

‘Daarvoor moet je bij tante Lena zijn.’

‘We weten van zoveel onderduikadressen!’ roep ik. Ik spring van haar schoot. ‘En van jou mogen we het niet weten? Ik word heus niet gepakt!’ Alsof ik ooit mijn eigen moeder zou verraden! Mama, mijn vriendin.

Ik kijk naar Truus, die naast mama is gaan zitten. ‘Waarom zeg jij niks? Vind je het wel goed of zo?’

Truus zwijgt. In een flits zie ik haar blik op onze jassen gericht. Ze liggen op elkaar in de hoek van de bank. Mama hoeft haar hand maar uit te strekken en... Nee, Truus heeft de pistolen vast alweer in de veren onder de bank opgeborgen. Ik krijg de zenuwen van dat stiekeme gedoe.

‘Ik ben geregeld bij tante Lena,’ zegt mama. ‘Misschien zijn we straks met kerst wel weer samen.’

‘Wat kan mij kerst schelen? Kunnen we niet met z’n allen naar oma in Amsterdam?’ vraag ik.

Mama schudt haar hoofd. ‘Dat weet je toch?’

Ja, ik weet het. Oma heeft zelf onderduikers in huis, Joodse onderduikers, daar passen wij niet meer bij. Langzaam wordt de strop om de Joden aangetrokken. Twee jaar geleden moesten ze zich als Jood laten registreren. Daarna mochten ze geen markt meer bezoeken. Toen geen zwembad. Geen strand. Geen restaurant. Een dik halfjaar geleden moesten ze davidsterren op hun kleren naaien. En nu worden ze afgevoerd naar kamp Westerbork.

‘Zorg goed voor je zusje,’ zegt mama ten slotte tegen Truus.

Truus knikt. ‘En wat nu verder?’ vraagt ze.

‘Doorgaan, altijd doorgaan,’ zegt mama. ‘Jullie kunnen meer dan je denkt.’

Mama wil dat wij eerst de deur uit gaan voordat zij vertrekt. Ze zal ons niet uitzwaaien, dat doet ze toch al nooit, dus nu ook niet. Truus en ik hebben allebei een tasje gepakt – één paar andere kleren, een tandenborstel, een kam, ons persoonsbewijs en onze fietsvergunning – meer spullen om mee te nemen hebben we niet. Nou ja, onze jassen met de pistolen in de verlengde jaszakken. En mijn blikken schildpadje. Ik pak het uit de vensterbank, het geeft een hol tikkend geluid als het in mijn jaszak op het pistool valt. Met een ruk kijk ik om naar mama. Ze zit met een tas voor de kast gehurkt en pakt wat in. Hoorde ze iets? Ze draait haar hoofd naar me om. Glimlacht triest. Nee, ze hoorde het vast niet. Toch haal ik het schildpadje uit mijn jaszak en zet het weer terug. In plaats daarvan pak ik mama’s zakdoek van de bank.

Mama komt overeind en omhelst ons. ‘Zullen jullie voorzichtig zijn? Geen dingen doen als de vijand? Altijd zelf –’

‘Ja,’ antwoord ik terwijl ze me vasthoudt, ‘ik zal voorzichtig zijn.’ En nee, geen dingen doen als de vijand. Ja, altijd zelf blijven nadenken. Ik wil haar geen verdriet doen. Ondertussen ben ik vooral opgelucht dat ze niet opnieuw precies benoemt wat wij niet mogen doen.

Ik voel het gewicht van het pistool in mijn jaszak. Het pistool raakt haar bovenbeen. Nu weet ze het. Nu zal ze zeggen...

Het moment gaat voorbij zonder dat ze er een opmerking over maakt. Ze moet het wapen voelen zonder het op te merken.

‘Dag, mam,’ zeg ik met een raar stemmetje als ze ons loslaat.

‘Ga nou, lieverds,’ zegt ze en haar stem klinkt al even raar. ‘Tante Lena wacht op jullie.’

Ik wil het haar niet nog moeilijker maken. Ik slik, wrijf in mijn ogen, verder niets.

Even later fietsen Truus en ik onder grauwe wolken zwijgend de straat uit. Wanneer zullen we mama weer zien? Hoe groot is de kans dat ze wordt opgepakt? En zullen ze haar dan, net als de Joden, naar een werkkamp in Duitsland sturen? Hoelang moeten mensen daar blijven?

En Truus heeft het allemaal geaccepteerd zonder één woord ertegen in te brengen. ‘Waarom zei jij nou niks?’ val ik uit.

‘Begrijp je het niet?’ zegt Truus. ‘Als mam niet zou vertrekken, hadden we tegen haar moeten zeggen dat wij moeten onderduiken. Wees blij dat het niet zo is gegaan.’

Frans heeft het inderdaad al een paar keer over onderduikadressen gehad. Maar ik wil het niet begrijpen. ‘Blij?’ roep ik. ‘Nou, wat ben ik blij!’

Truus haalt haar schouders op, zegt niets.

Het begint zachtjes te druppelen.

‘Wacht even,’ zegt ze bij de volgende afslag. Ze remt en stapt af.

Een aantal meters verderop stop ik. ‘Kom nou!’

Ze komt langzaam naar me toe. ‘Ik ga de andere kant op.’

‘Nee joh, dit is echt de kortste route,’ zeg ik ongeduldig. ‘Kom!’

Het regent al harder.

‘Ik ga niet mee.’

‘Wat?’

‘Niet zo hard!’

Ik verstijf. Aan de overkant van de straat staan twee NSB’ers in hun zwarte WA-uniformen bij een reclamezuil. Ach nee, die kunnen ons echt niet verstaan, en ik zeg toch niks verkeerd? Bovendien letten ze niet op ons. De een doopt een kwast in een emmer en smeert de zuil in. De ander haalt een affiche tevoorschijn, vouwt het open op het ingesmeerde

vlak en strijkt het glad. Een enge duivelskop. Een Jodenster. De tekst:

DE EEUWIGE JOOD – OOK U MOET DEZE FILM ZIEN.

‘Gadverdamme,’ zeg ik luid.

De mannen lopen verder.

Truus pakt mijn stuur beet. ‘Ik ga naar de Wagenweg, Frans moet een ander adres voor mij vinden.’

‘Nee!’ schreeuw ik. ‘Nee! Je moet met mij mee!’

‘Wij... met allebei een wapen in onze jaszak,’ zegt ze zacht maar dringend. ‘Wat als tante Lena of oom Kees dat vindt?’

‘Ze vinden het niet.’

‘Ik ga niet mee naar tante Lena. Het is te link.’

‘En één pistool is niet gevaarlijk?’ vaar ik uit.

‘Sst!’ sist Truus. ‘Ja, dat is ook link. Frans zal voor jou ook een ander adres zoeken.’

‘Ga met mij mee. Alsjeblieft! Dan verstoppen we die dingen ergens anders! Bij een van de mannen!’

‘Heb je niet gehoord van die verzetsgroep in Den Haag die verraden is? Het is veiliger als we niet op dezelfde plek onderduiken. Dat zegt Frans.’

‘Waarom heb je dat niet gezegd toen mama erbij was? Je was het al lang van plan, hè? Wanneer wilde je het me vertellen?’ Mijn stem wordt steeds harder. ‘Het komt jou wel goed uit, dat mama vertrekt. Of niet soms?’

‘Gil niet zo!’

De regen slaat met vlagen in mijn gezicht. Ik zwijg. Ik ben woest. Overmorgen gaan Truus en ik samen een actie uitvoeren. Een grote actie. Maar zonder mijn moeder en mijn zus ben ik bang.

Truus schudt langzaam haar hoofd. ‘Jij gaat gewoon naar tante Lena. En je let heel goed op,’ zegt ze met al het gezag dat ze in zich heeft.

‘Je moet bij mij blijven,’ jammer ik. ‘Ik laat dat pistool wel op de Wagenweg.’ Ik weet best dat Mari Andriessen en zijn vrouw dat niet goed zullen vinden en dat ik het pistool nodig kan hebben als ik inderdaad gezocht wordt, maar het kan me allemaal niks schelen. ‘Ik ga naar de Brouwersstraat, naar ons oude huis!’

‘Dat heeft mam onderverhuurd.’

‘O, ja? Heeft ze al onderhuurders gevonden? Ik weet echt niks, hè?’
Het is even stil.

‘Luister,’ zegt Truus dan, ‘Frans vindt voor jou ook wel een adres, maar nu móét je naar tante Lena.’

Ik plant mijn voeten stevig aan beide kanten van de fiets op de grond. Ik kijk haar zwijgend aan terwijl ik mij nat laat regenen, niet van plan mij één centimeter te verplaatsen.

‘Het spijt me, Fred,’ zegt Truus.

Ik zwijg.

‘Toe!’ Ineens begint ze te gillen. ‘Ga dan!’ En ze wuift alsof ze een kat wegjaagt.

‘Judas!’ Ik schreeuw om niet te hoeven janken. ‘Verrader!’ En dan draai ik me toch om en stap op mijn fiets.

‘Ik zie je morgen, Fred!’ roept ze tegen mijn rug. Ik hoor de lichte radeloosheid in haar stem. Maar ik zeg niets als ik wegfiets, ik kijk niet om en ik steek geen hand op. Ze laat me gewoon in de steek. Ik rijd de Zijlsingel af. Mijn wijk uit, mijn stad uit, langs het Spaarne. De wind blaast tranen in mijn ogen. Mijn gezicht is koud en nat, alsof ik huil. Ik denk aan onze actie overmorgen. Ik moet sterk zijn. Sterk zijn.

15

Abe en Wieger zouden het doen. Niet wij. Ruim twee weken waren ze bezig geweest om de gangen van hun doelwit na te gaan. Zo noemde Frans hem: ‘ons doelwit’. Abe en Wieger hadden uitgezocht hoe laat die Venema de deur uit ging, hoe laat hij thuiskwam, welke weg hij naar zijn werk nam. Alles. Maar toen het moment van de afrekening kwam, was er opeens een ander die ze moesten pakken. Een belangrijker en gevaarlijker doelwit. De plannen veranderden. En deze verrader wilden ze laten lopen.

Met gefronst voorhoofd keek Truus van Abe en Wieger naar Frans. ‘Dus deze man is niet zo erg?’

‘Jawel! Al zou je dat niet zeggen,’ zei Frans terwijl hij een shagje begon te draaien. ‘Het is een onopvallend mannetje, werkt op een kantoor en doet zich voor als Jodenhelper.’

‘Maar...?’ vroeg ik.

Frans klapte de tabaksdoos dicht. Zijn stem daalde. ‘Hij laat graag rijke Joden bij hem thuis onderduiken. Nu een rijk echtpaar. Ze hebben hem met hun laatste guldens, een laatste gouden ketting, het laatste zilveren lepeltje uit hun servies betaald. En nu het geld op is, heeft hij hen verraden aan de Sicherheitsdienst.’

‘Jemig,’ zei ik. ‘En straks wil hij weer nieuwe onderduikers...’

‘Hun twee kinderen,’ zei Abe, ‘die heeft-ie ook verraden. Een tweeling van vijf jaar. Die waren ergens op een boerderij ondergebracht. Kreeg

hij nog eens twee keer kopgeld extra. Zevenenhalve gulden per Jood. Dertig gulden!’

‘Dan doen wij het wel,’ zei ik vastbesloten. ‘Voor die schoft opnieuw Joden gaat verraden.’ Ik keek Truus aan, maar ik kon haar ogen niet goed zien. De kamer zag blauw van de rook, het leek bijna schemerig. ‘Desnoods dood ik hem alleen,’ zei ik.

‘Jij doet verdomme níks alleen!’ snauwde Frans meteen. ‘Begrepen?’

‘Wij doen het samen,’ zei Truus rustig.

En toen volgden de instructies. Truus zou het doen, ik zou enkel op de uitkijk staan.

Het is woensdagavond, ik sta op de hoek van de Olieslagerslaan. Elke woensdagavond om halfacht verlaat Venema zijn huis aan de Van Eedenstraat; dan fietst hij via het Nauwe Geldeloze pad naar het zaaltje verderop aan deze laan waar hij een schaakclub bezoekt, en tussen kwart over negen en halftien vertrekt hij daar weer. Vanmorgen, toen hij naar zijn werk ging, heeft Abe hem aangewezen. Hij heeft ons alle details verteld.

Het is negen uur. Ik sta op de uitkijk. Ik heb mijn vlechtjes in. En rode strikken. Misschien – als hij niet verschijnt – sta ik hier volgende week weer. Of als hij niet alleen is. Of als er toevallig net andere mensen in de steeg lopen. Het kan weken duren voor het lukt. Als hij onraad ruikt en een andere route neemt, zullen we een nieuw plan moeten maken.

Er staat een koude wind. Ik wrijf in mijn handen en stop ze in de zakken van mijn jas. Het is rustig op straat, dat is goed. Ik hoef niet veel te doen. Enkel opletten. En als ik ons doelwit aan zie komen op mijn vingers fluiten. Dat is alles. Op mijn signaal zal Truus vanuit de Iordensstraat het Nauwe Geldeloze pad in rijden en hem neerschieten. De actie zal niet langer dan een seconde duren. Dan vluchten. Niemand zal op mij letten. Truus loopt het risico, ik niet. Maar ze twijfelde niet.

We hebben er nauwelijks over gepraat, maar ik heb geen aarzeling bij haar gezien.

Ik pluk aan mijn strikken, maak een nieuwe strik in mijn vlecht, kijk op en... Daar! Wat een mazzel. Ik zie hem het pand aan de Olieslagerslaan verlaten, herken hem al vanuit de verte. Soepel springt hij op zijn fiets. Zo'n bleke vent met wittig haar, heel tevreden met zichzelf. Hij zal vast gewonnen hebben met schaken. Hij fietst mijn kant op. Op z'n gemakje. Hij passeert mij, maar ziet me niet. Ik wacht tot hij bijna het Nauwe Geldelozepad in fietst, dan fluit ik op mijn vingers. Hard en schel. Voor Truus het sein op haar fiets te stappen en de steeg in te rijden. Haar rechterhand in de zak van haar jas, haar hand om het pistool, alles gereed. Ik weet precies hoelang het duurt voor ze die Venema tegenkomt. Ik stap ook op mijn fiets. Ik kijk de steeg in om te zien of het goed gaat. Daarna zal ik er via de Olieslagerslaan vandoor gaan, een volgende zijsteeg in en zo de wijk uit.

Ik kijk de steeg in. Zie Truus op haar fiets. Zie Venema haar naderen. Een beetje slingerend fietst hij over de verzakte straatklinkers. Ik zie Truus het stuur met één hand vasthouden, haar rechterhand in de zak van haar jas. Zie haar het pistool uit haar jaszak trekken.

Richten, schieten, wegwezen, denk ik. Dat heeft Frans gezegd. Dat heeft de ouwe Willemsen gezegd.

Truus richt. En dan... Dan niets. Helemaal niets! Haar pistool ketst. Ze haalt de trekker opnieuw over, een klik, en weer niets.

Venema springt van zijn fiets, draait om in de smalle steeg en zet een spurt in. Hij komt mijn kant op.

Ik rijd hem tegemoet. Zijn gezicht is lijkleek, alsof hij de duivel heeft gezien. Dan ziet hij mij. Hij kijkt mij aan, het lijkt alsof hij denkt dat ik hem kom helpen. Hij kijkt opgelucht naar me. Zijn blik is vragend. Dan gaan zijn ogen naar mijn hand, naar het pistool. En ik zie de

verbijstering op zijn gezicht, het ongeloof. Mijn hand verzet zich, wil niet schieten, huivert...

Maar ik maak het af.

Venema slaat met fiets en al tegen de grond. Hij schreeuwt. Een gil die jammerend wegsterft. Hij zakt in elkaar. Rochelt. Heel zachtjes. Een bloedplas onder zijn hoofd. En twee gaatjes. Eén in zijn jas, één in zijn voorhoofd.

Ik wil van mijn fiets springen en hem helpen... Ik wil hem oprapen...

‘Kom!’ De stem van Truus. ‘Snel!’ En dan smeren we ’m. Allebei een andere kant op.

Op de terugweg, als alles voorbij is, als ik al ver de stad uit ben en de wereld donker en dood lijkt, heb ik geen reden meer om mijn tranen tegen te houden. Geen tranen om die Venema. Of misschien óók om hem, maar vooral om mijzelf. Het is alsof ik mezelf niet meer ben.

Alsof iets van mij bij hem is achtergebleven.

Ik fiets langs het Spaarne, langs de Droste-fabriek. Over de lange stille weg naar Spaarndam, langs het eindeloze water. Naar huis – nee, niet naar huis – naar tante Lena’s huis. De kou waait door mijn kleren. Ik merk het nauwelijks. Ik fiets alleen maar. Zo hard ik kan. In een fractie van een seconde is de wereld veranderd. Ik ben opnieuw een grens overgegaan en ik kan nooit meer terug.

Ik had dit niet moeten doen. Ik zou het toch ook helemaal niet doen?

Ik wil er niet over nadenken. Er geen woorden aan geven. Maar het barst uit mijn kop. Ik voel mijn rechterwijsvinger weer de trekker overhalen, zie Venema in elkaar zakken. Mijn god! Mijn adem stukt in mijn keel.

Ik trap op en neer, op en neer. Hijgend, ogen die dik voelen van het huilen, snot uit mijn neusgaten, jurk plakkend aan mijn lichaam, kom ik bij het dijkhuis van tante Lena aan.

Tante Lena lijkt op mama, vind ik. Ze stelt geen vragen, zei me vanmiddag alleen voorzichtig te zijn. Alsof ze vermoedt waar ik mee bezig ben.

Ik heb gedacht – nee, niks gedacht – aangenomen dat oom Kees en zij allang op bed zouden liggen. Anders zou ik daar niet zo binnenlopen. Staat tante Lena ineens in de kamer, in haar lange witte nachtpon en met de olielamp in haar hand. Als een geestverschijning. Ik wil langs haar heen schieten. Zo snel mogelijk het kleine achterkamertje in waar ik slaap, maar ze belet me de doorgang.

‘Meid, meid,’ zegt ze als ze vlak voor me staat. Ze brengt de olielamp omhoog voor mijn gezicht. ‘Wat voer je toch allemaal uit? Je bent nog maar zo’n kleintje.’

Ik kijk haar niet aan. Alsof ik me schaam. Ik draai mijn gezicht opzij, trek mijn mouw over mijn hand, veeg snot en tranen weg. ‘Ja, ik ben niet groot,’ zeg ik flauw. Mijn stem is schor alsof ik hard heb gegild. Heb ik hard gegild?

‘Als je moeder niet hoeft te weten wat je allemaal uitvoert, hoef ik het ook niet te weten,’ begint ze. ‘Maar...’

Nu ze mama noemt wordt alles nog erger. Ik haal mama’s zakdoek uit mijn jaszak en duw hem tegen mijn mond.

‘... maar ik vind je nog heel erg jong met je zeventien jaar, kind.’

Kan mij het schelen wat zij vindt.

‘Die moeder van jou,’ gaat ze door, en ik ruik mama’s Sunlight-zeep en automatisch snuif ik, ‘die is niet wijs. Met die vader van jullie... Toen ze wat met hem begon, zei ik al: “Zus,” zei ik, “da’s geen type voor jou.” Maar nee, ze vond ’m zo vrolijk. Ja, vrolijk. Als-ie gedronken had. En nu dit. Jullie alle drie uit elkaar. Dat is toch geen leven, kind?’

Kind... Al zou ik het willen, ik ben geen kind meer. Ik begin te trillen. Ik wil haar niet aankijken, maar ik hef mijn hoofd op en kijk naar haar

alsof ik haar nog nooit heb gezien. Ze moet haar kop houden. Ze lijkt helemaal niet op mama. Mama zou niets zeggen, die zou me alleen maar vasthouden. Het gemis is een gat in mijn hart.

Ik mompel dat ik moe ben en glijp langs haar heen. Zodra ik me in het zijkamertje op bed laat vallen, begin ik nog harder te beven. Ik kan het niet stoppen. Mijn gezicht trilt, mijn armen, mijn benen. Zelfs mijn maag en mijn darmen lijken te trillen. Ik druk de tot een frommel geknepen zakdoek van mama tegen mijn mond. Ondertussen zeurt een stem in mijn hoofd. *Ja? Zou mama je alleen vasthouden? Of zou ze direct doorhebben wat je hebt gedaan?* En dan...? Zou ze zeggen dat ik net als de vijand ben geworden?

Nee! Natuurlijk niet. Ik heb juist mensen gered. Heel veel mensen gered!

Maar als een foto in een lijstje zit Venema's gezicht in mijn hoofd. Zijn bleke bebloede gezicht.

Iemand doden schept een band voor het leven.

16

Ik puf als een locomotief. Een paar keer moet ik stoppen – voor een auto, voor de tram – en kan ik even op adem komen, maar zodra ik weer op mijn fiets stap, slinger ik de eerste meters als een dronkenlap voor ik mijn evenwicht hervind. Ik moet een belangrijke boodschap afleveren: mijn fietstassen zitten vol met wapenonderdelen, een paar pistolen en twee handgranaten. En in mijn jaszak zit nog een handgranaat. Die gaf Abe mij op het laatste moment. ‘Voor het geval je wordt aangehouden,’ zei hij. En met een grijns: ‘Als je pistool ketst.’

‘Ik word niet aangehouden,’ zei ik. Op één wapen in bezit hebben staat al de doodstraf, maar ik was te moe om me er druk om te maken, ik had slecht geslapen. Het was vroeg.

Ik nam de bepakte fiets van Frans over en daar ging ik onderuit. Frans, Abe en Truus schoten in de lach terwijl ze op hun gemakje toekeken hoe ik als een schildpad op mijn rug lag. ‘Steek vooral geen hand uit,’ mopperde ik. En toen trok Abe snel mijn fiets omhoog.

Ik voelde Truus’ ogen op me. Haar blik was zacht. ‘Niemand zal denken dat –’ Ze maakte haar zin niet af. ‘Je ziet er nog steeds uit als twaalf.’

‘Ja, dank je wel, hoor,’ zei ik. Ik trok mijn rok omlaag. Ik heb de zoom eruit gehaald, maar hij blijft te kort. Ontzettend kinderachtig staat het. Stof voor een andere rok is er niet, mochten we er al geld voor hebben.

Ik moet de halve stad door, naar de Fabriciusstraat in de Oude Amsterdamsebuurt, om de voorraad af te leveren. Na even zoeken vind

ik het pand. Ik rijd door en fiets een paar rondjes tot ik zeker weet dat ik niet ben gevolgd. Dat drukt Frans ons telkens op het hart. Truus en ik mogen nooit rechtstreeks naar de Wagenweg fietsen. Hij is doodsbang dat we worden gevolgd, dat onze groep wordt verraden en wordt opgepakt.

Ik trek aan de bel en klop de afgesproken roffel: drie keer snel, één keer kort. Bijna onmiddellijk gaat de deur open. Hoog en indringend gekrijs van een kat klinkt van boven. Een forse vrouw met slordig dik bruin haar werpt een blik op mij – een snelle blik, maar ik zie de verwondering in haar ogen. Ik schat haar een jaar of veertig, zij mij waarschijnlijk veertien. Zwijgend trekt ze mijn fiets naar binnen en sleurt die de eerste treden van de trap op. Ze gebaart mij de deur dicht te doen terwijl ze de fiets met een touw aan de trapleuning vastbindt, een klusje dat ze zichtbaar vaker heeft gedaan. Dan haalt ze de fietstassen van mijn bagagedrager en samen sjouwen we die de trap op.

‘Annie,’ zegt ze kortaf als we boven zijn en ze me een hand geeft. ‘Moment.’ Ze verdwijnt de keuken in, waarschijnlijk om die kat een rotschop te geven.

Het halletje waar de trap op uitkomt is zo klein dat ik de donkere woonkamer – de gordijnen zijn gesloten – in moet. Een stap over de drempel, naast de tafel, blijf ik staan. Het kattengejank is opgehouden. Ik veeg zweetdruppels van mijn bovenlip en mijn voorhoofd, en kijk de kamer rond, van het bruinebalkenplafond naar het gescheurde tafelzeil en naar het enorme houten kruis aan de muur. Ten slotte naar de twee ingelijste familiefoto’s en een huwelijksfoto op het dressoir. Het dressoir mist een poot en wordt ondersteund door een paar bakstenen. Ik ruik de geur van armoede.

‘Mijn man en ik,’ hoor ik Annie ineens vanuit de deuropening zeggen. ‘Op die rechterfoto.’ Haar luide stem vult de ruimte. Tegen haar borst

draagt ze een baby, die rode wangen heeft en op hoge toon begint te jammeren. ‘Hij is omgekomen bij een gevecht,’ zegt ze.

‘Bij de Grebbeberg?’

Annies blouse is losgeknoopt, ze duwt het hoofdje van de baby naar haar borst en hij begint te drinken, smakkend, sabbelend, slikkend.

‘Nee. Gewoon op straat,’ zegt ze toonloos.

‘Door een mof?’

‘Nee,’ zegt Annie nors en ze wendt zich van mij af. ‘Gewoon knokken voor het café.’

‘O,’ zeg ik, omdat ik niets anders weet te zeggen.

Er klinkt gestommel achter de schuifdeuren. Annie draait zich weer naar mij toe. ‘Bracha is mijn Joodse onderduikster,’ zegt ze met een knikje naar de achterkamer. ‘Ze is professor geweest aan de universiteit van Leuven. En nu zit het mens hier maar. Al een jaar. Kun je het je voorstellen?’

Ik kan het me niet voorstellen, maar ik knik.

‘Ga even kennismaken,’ zegt ze. ‘Ik leg Alfje zo in de kinderwagen en dan ga ik snel je lading opbergen. Ik weet niet wanneer het wordt opgehaald.’

Annie wil zich omdraaien, maar als ik me niet verroer kijkt ze me bevreemd aan. ‘Ga dan, meid,’ zegt ze nog een keer.

Ik voel dat ik een kleur krijg. ‘Wat moet ik tegen een professor zeggen?’ fluister ik.

Annie lacht hard. Ik zie dat ze een hoektand mist. ‘Kind, maak je niet dik,’ zegt ze. ‘Ze is alleen maar blij met wat afleiding.’

En dan ineens staat de professor al in de kamer. Een magere, oude vrouw met grijze ogen en grijze uitgezakte krulletjes, in een beige stofjas. Ik heb nog nooit een professor gezien, maar ik kan nauwelijks geloven dat zij er één is. Ik kijk haar zo onverschillig mogelijk aan. Kan

ik er wat aan doen dat ik zo kort naar school ben geweest? ‘Dag, mevrouw,’ zeg ik. Ik hoor hoe boos het klinkt. Nou, pech. Waarom moet ik me aanpassen?

‘Bent u de wapens komen brengen?’ vraagt ze verbaasd. ‘Hoe oud bent u?’

‘Pff. Achttien,’ lieg ik. Mooi dat ze wel *u* zegt.

De oude vrouw gelooft me duidelijk niet. Ze glimlacht en geeft me een hand. Ze gaat aan tafel zitten, terwijl ik blijf staan.

‘Toe,’ zegt Annie, ‘ga d’r nou effe bij zitten, meid.’ Ze doet de kamerdeur dicht.

Ik ga op een van de eetkamerstoelen zitten en kijk de oude vrouw afwachgend aan.

‘Wat dapper dat u dit werk doet,’ zegt ze met een accent dat ik niet ken. ‘Ik wou dat ik ook iets kon doen, maar ik ben een oude, nutteloze vrouw.’ Ze glimlacht.

Natuurlijk niet, wil ik automatisch zeggen, maar ik houd mijn mond. Misschien is ze dat wél. Ze vertelt dat ze uit België komt – daar zullen ze dus wel zo praten als zij – en dat haar man is overleden. ‘Gelukkig maar,’ zegt ze.

Gelukkig maar?! Nou ja, misschien zou mama dat ook zeggen als mijn vader dood was. Ik wil laten merken dat ik heus niet geschokt ben door haar opmerking. ‘Aan de meeste mannen heb je niet veel,’ zeg ik daarom.

‘Ah, nee!’ Ze schiet in de lach. ‘Het was een goeie man. Ik bedoel dat ik blij ben dat hij dit’ – ze heft haar handen in een machteloos gebaar – ‘niet hoeft mee te maken.’

‘O,’ zeg ik. ‘Ja, natuurlijk. Dan is het maar goed dat hij dood is.’

Als Truus hier was geweest, had ze me onder tafel een schop gegeven – had ik niet zulke domme dingen gezegd. De oude vrouw lacht weer, ik

krijg het er warm van. Maar ze praat gewoon door. Haar twee dochters zijn ook ondergedoken, vertelt ze. Het contact met hen heeft ze al een tijd geleden verloren.

Ze praat heel normaal, zonder geleerde woorden. Misschien stelt een professor in België niet zoveel voor. Het is toch een ander land. Ik vertel dat mijn moeder ook twee dochters heeft.

‘O, ja?’ zegt ze verrast.

Ik vertel haar dat ik niet meer thuis woon, en dat dat erger is dan... ‘Dan al het andere,’ zeg ik vaag. Sinds twee weken slaap ik bij twee bejaarde zussen met grijze knotjes, in een zijkamertje ergens in Haarlem-Noord. Ik leef van de lucht en de goedheid van de mensen. Eet mee. En soms vraag ik Frans om een bon en geld, als het niet anders kan.

‘Ik heb nooit eerder in mijn dooie eentje in een kamer geslapen,’ zeg ik. Een logeeradres, noemt Frans het. Alleen bij een inval moet je je verstoppen en mag niets op je aanwezigheid wijzen. Maar een inval, ik geloof niet dat dat zal gebeuren. Dat zegt Frans zelf ook. Maar hij zegt wel dat het goed is nergens te lang te blijven. Tante Lena leek zelfs opgelucht toen ik wegging. Alsof ze wist dat ze risico liep met mij in huis.

‘Wat erg dat u uw moeder moet missen,’ zegt de oude vrouw. ‘Juist nu u zoveel triestigs meemaakt.’

Ik kijk haar aan. Hoe weet zij dat?

‘Ah ja... U doet gevaarlijk werk,’ zegt ze als reactie op mijn onuitgesproken vraag. ‘Dat zal niet makkelijk voor u zijn.’

‘Soms is het gewoon saai, hoor. Dan moet ik dagen ergens posten om uit te zoeken welke routes iemand neemt. En als er niets te doen is help ik in huis.’

‘Ligt u er nooit wakker van?’

‘Vannacht nog,’ zeg ik. Dat mag ze best weten. Als ik in bed lig, denk ik aan Ve— aan die laatste schoft. Het was een goede actie, het móést gebeuren, ik heb geen spijt — en toch zie ik hem elke nacht voor me. Zijn ogen. Eerst verbazing, dan verbijstering en dan pure doodsangst. Elke nacht. Kon ik maar wegrennen van mijn gedachten.

Opeens heb ik de onbedwingbare behoefte om het te vertellen.

Nee, natuurlijk niet! Ik mag er met niemand over praten. ‘Horen, handelen, zwijgen,’ zegt Frans geregeld. Lang geleden zei hij het al: ‘Geen woord,’ zei hij. ‘Ook niet met je moeder. Is dat duidelijk?’ En dan zou ik het aan een wildvreemde vrouw vertellen?! Ik kijk naar de oude vrouw. Haar magere gezicht vol groeven. Haar dunne mond. Ze zit hier vast, ze kán er met geen mens over praten. Hooguit met Annie. Als er íémand is aan wie ik het zou kunnen vertellen, is zij het.

‘U kunt aan niemand doorvertellen wat ik zeg, hè?’ vraag ik, wat natuurlijk ontzettend dom moet klinken. Alsof ze nu zal zeggen: ‘Nou, dat kun je beter niet doen. Ik ben niet te vertrouwen.’

De oude vrouw legt haar hand even op de mijne. ‘Ik ben als een priester met een biechtgeheim. Een priester in de bak. Als u dat wílt, mag u gerust vertellen wat er op uw hart ligt.’

Ik schud mijn hoofd, ik wil helemaal niets vertellen. Ik ben veel te moe, te moe om mijn gedachten te ordenen, om mijn hoofd erbij te houden. Ik kijk langs haar heen naar de muur. Naar de verbleekte, grauwegele bloemetjes op het behang. Aan de onderkant van het behang waar het licht niet komt zijn de bloemetjes blauw.

‘Ik heb nog nooit iets verteld,’ zeg ik. ‘Zelfs mijn zus en ik praten bijna niet over wat we meemaken.’ En dan zou ik háár...?

De oude vrouw knikt.

Ik zie die Venema weer voor me. Mijn gedachten dwarrelen alle kanten op. Ik ben te moe. En dan begin ik toch te praten. Wat idioot,

denk ik nog, ik ken haar helemaal niet. Maar ik hoor mij plompverloren zeggen: ‘Het was geen mens, maar een verrader, een beest, een klootzak die zijn recht op leven had verspeeld. Ik heb één hufter vermoord. Geliquidéérd,’ corrigeer ik mijzelf. ‘Maar daarmee heb ik tientallen levens gered.’ Soms als ik praat, hoor ik Frans. Ik herhaal wat hij altijd tegen mij zegt. Hij verbiedt het ‘vermoorden’ of ‘doden’ te zeggen. Dat is niet wat wij doen.

Geschrokken van mijn woorden kijk ik de oude vrouw aan. Als ze geschokt is, laat ze dat niet merken. Ze knikt, niet omdat ze het ermee eens is, het lijkt meer een uitnodiging aan mij om verder te vertellen.

En dan vertel ik het. Omdat ik zo graag mijn verhaal wil doen en omdat ik weet dat zij te vertrouwen is. Ja, op een of andere manier wéét ik dat gewoon. Ik ben niet gek.

Ik hoor mij vertellen dat Abe en Wieger het zouden uitvoeren. Wat zeg ik nou?! Ik hoor mij hun namen noemen. En Truus’ naam. Haar naam óók! Ik ben te moe, te moe. Ik moet niet praten. Koud zweet breekt me uit. Het loopt van mijn voorhoofd, prikt in mijn ogen. Ik heb namen genoemd! Ik kan er niks meer aan veranderen. Ik wil er niet langer bij stilstaan. Haastig vertel ik verder. Over ons doelwit, die verrader die vier keer kopgeld wilde innen. Het woord klinkt nog hatelijker dan gewoonlijk, nu ik het hier tegen die oude Joodse vrouw uitspreek. Ze knikt enkel.

Ten slotte haal ik adem, alsof ik diep ga duiken, en zeg: ‘Toen heb ik het afgemaakt.’ De wijsvinger van mijn rechterhand maakt onwillekeurig twee schietbewegingen. Terwijl ik de oude vrouw kort aankijk, merk ik dat haar ademhaling versnelt, ik merk haar onrust, haar schrik.

Vlug begin ik over iets anders. ‘Toen ik de volgende dag over de Wagenweg fietste,’ zeg ik, ‘hoorde ik mensen tegen elkaar roepen dat er

een controle was. Ik gauw het bos in. Ik heb de bomen langs het pad geteld. Mijn pistool begraven. Toen ik daarna langs de controle kwam, moest ik mijn jas openmaken – “*Los, öffnen!*” riepen ze – en mijn zakken leeghalen.’

Ik kijk de oude vrouw aan. ‘Was ik vergeten de kogels uit mijn jaszak te halen! Ik zei dat ik die op straat had gevonden.’ Mijn opgetrokken schouders ontspannen. Ik lach. ‘Dat was niet erg. Ze zagen gewoon een kind dat kogeltjes van straat opraapt om mee te spelen. Ik mocht zo door. Maar wel zonder de kogels.’

Ik zie opluchting in de glimlach van de oude vrouw. Ze legt haar magere handen op tafel. Het zijn kreukelige handen met bruine vlekken en blauwe aderen. Ik ken geen mensen die zo oud zijn als zij.

‘Frans zei later dat het een heel goede actie was.’

‘Frans?’ vraagt ze. ‘Wie is Frans?’

Ik zwijg.

Waarom vraagt ze dat? Waarom? Ik kijk of ik op haar gezicht iets anders kan aflezen dan vriendelijkheid. Nee, niets. Bijna schaam ik me voor mijn achterdocht. Maar waarom noemde ik die naam? Hoe kan ik dat nou zomaar doen?

Ik wend mijn blik af, maar voel de ogen van de oude vrouw op me rusten. Het is steeds alsof ze meer hoort dan ik vertel. Meer ziet dan ik laat zien. En meer begrijpt. Ik krijg het er goed warm van.

‘Bent u niet een beetje jong voor dit soort werk?’ vraagt ze uiteindelijk.

Ik kijk haar verbaasd aan. Zoiets zou mama nooit zeggen! Daarvoor is het te belangrijk wat wij doen. ‘Wat een onzin,’ zeg ik fel. ‘Júíst omdat ik jong ben, kan ik deze dingen doen. De moffen verdenken mij nergens van. Niemand kan mijn plek innemen!’

Waarschijnlijk ben ik zelfs een betere verzetsstrijder dan de mannen in

onze groep omdat ik jong ben. Die mannen willen bijvoorbeeld uren praten over elke beslissing. En uiteindelijk besluiten ze wat ik meteen al dacht. Vaak roep ik als eerste dat ik een actie wil uitvoeren. Niet omdat ik dat zo graag wil, maar omdat dat lange praten me irriteert.

‘U komt in aanraking met dingen die niet bij uw leeftijd passen,’ zegt de oude vrouw. Haar stem is zacht en rustig. Ze glimlacht een beetje treurig.

Ik begrijp haar heel goed, maar ik zwijg.

‘Mensen zouden elkaar niet moeten doden,’ zegt ze. ‘Ze kunnen u doodschieten.’

‘Er is nooit op mij geschoten,’ zeg ik.

‘U weet niet wat er allemaal kan gebeuren.’

‘Als je alles van tevoren weet, ga je liggen voor je valt,’ zeg ik.

Ze glimlacht vaag. ‘U bent niet bang om te breken,’ zegt ze. ‘Dat is schoon...’ Maar er is iets wat ze niet zegt en er is iets droevigs in haar ogen. Ik weet niet wat ze niet zegt. Ik heb gedood en dat kan ik nooit meer ongedaan maken, maar elke dag zeg ik tegen mijzelf dat ik het ook helemaal niet ongedaan wil maken. Het was een goede actie. Dat zegt Frans. En dat zeg ik zelf ook.

‘Ik geloof niet dat ik het zou kunnen,’ zegt de oude vrouw. ‘Iemand doden.’

‘Ook niet als je door het níet te doen verantwoordelijk bent voor heel veel doden?!’ roep ik. ‘Dan dood je toch eigenlijk ook?! En u bent Joods! U moet het toch snappen?’

De blik van de oude vrouw dwaalt door de kamer, blijft aan de foto’s op het dressoir haken. ‘Hoe bent u zo geworden?’ vraagt ze.

‘Hoe ik zo ben geworden?’ vraag ik kwaad. ‘Hoe ben ik dan?’ Ik sla mijn armen stevig over elkaar. Ik ben echt niet zoals de vijand!

‘U bent moedig!’ Ze knikt nadrukkelijk. ‘U bent ongelooflijk moedig.

Hoe bent u ertoe gekomen? Om zulk verzetswerk te gaan doen?’

Ik haal mijn schouders op. ‘We werden gevraagd. Dus ik zei ja.’

De vrouw schuift haar stoel naar me toe – ‘Ik kom even dichterbij u zitten,’ zegt ze – en legt haar gelige, magere rimpelhand op de mijne. Die hand is onverwacht zacht en ik vind het prettig. Maar als Annie weer binnenkomt, vind ik het raar. Ik schiet haastig overeind. ‘Ik moet ervandoor,’ zeg ik. ‘Dag, mevrouw.’

De oude vrouw lacht naar me. ‘Bomma Bracha. Noem me bomma Bracha.’

‘Bomma?’ Ik denk aan bommen.

‘Oma. Oma Bracha. Vindt u dat goed?’

‘O, ja,’ zeg ik. ‘Dat vind ik heel erg goed. Zegt u dan jé tegen mij?’

Oma Bracha en Annie schieten in de lach.

‘Meid, dat is Vlaams,’ zegt Annie. ‘In België zeggen ze dat. Ze zegt echt geen u tegen jou, hoor. Denk dat maar niet.’

‘Ah ja... Ik moet er beter op letten!’ zegt oma Bracha.

Mijn wangen gloeien. Maar oma Bracha lacht niet alsof ze mij een domme gans vindt.

Als ik even later naar mijn nieuwe logeerplek fiets, lijkt de lucht blauwer. Ik ruik de kou, voel de wijde lucht en hoor vogels zingen.

Ik ben een zwervhond die een nieuw baasje heeft gevonden.

17

‘Wacht even,’ zegt Frans op een dag na een vergadering als ik al met mijn jas aan bij de deur sta. Alleen Theo en hij zitten nog aan tafel. De ouwe Willemsen, Wieger, Roemer, Siep en Abe zijn vertrokken. Truus laat zich weer op een stoel zakken.

‘Wat is er?’ vraag ik.

‘Eh ja...’ Frans kijkt naar Theo alsof hij Theo het woord wil geven, maar die schudt zijn hoofd.

Ik volg Frans’ blik naar buiten, zie vroege witte krokussen die door de nog bevroren grond komen. ‘Jullie moeten even Haarlem uit,’ zegt Frans dan plompverloren.

‘Huh?’ zeg ik. ‘Wat bedoel je? Heb je een opdracht voor ons buiten Haarlem?’

‘Ja!’ zegt Frans, bijna opgetogen. ‘Vliegveld Twenthe in kaart brengen. Ze zijn het aan het uitbreiden. De Engelsen willen weten waar de Duitsers hun bommen en andere munitie opslaan, ze willen van elk gebouw weten waar het voor dient. De mannen daar krijgen het niet gefikst, maar jul—’

‘Twente?’ roep ik.

‘Hou op,’ zegt Truus. Ze steunt haar hoofd in haar handen. ‘Zeg gewoon wat er aan de hand is.’

Frans zucht en wendt zich tot mij. ‘Jullie worden gezocht.’

‘Is het om die Venema die we hebben gedingest?’ vraag ik.

‘Gewat?’ vraagt Frans.

‘Geliquideerd,’ zeg ik. Ik weet heus wel hoe het heet.

‘Ja,’ zegt Frans. ‘Er heeft zich een getuige gemeld. Jouw signalement is bekend. Je staat in het politieregister vermeld als het meisje met de vlechtjes.’

Ik laat me achterover op een stoel vallen, trek de ongestreken strikken uit mijn haar en kam het met mijn vingers glad. ‘Laat ik ze voortaan toch uit.’ Met mijn mof in ’t Heerenhek heb ik ze ook uit gedaan. Bij acties doe ik vlechtjes in en halverwege acties – als ik me verplaats – doe ik ze uit. Simpel. ‘Pff. Er zijn zoveel meisjes met vlechtjes. Als ze die allemaal willen aanhouden...’

‘Daar hebben we het natuurlijk over gehad,’ zegt Frans. ‘Maar het zou betekenen dat jullie een hele tijd geen acties meer samen kunnen uitvoeren...’

‘Dat is goed,’ zeg ik. Want ik ga echt niet naar Twente!

Frans kijkt Theo aan.

‘Er schijnt ook een foto van jullie te zijn,’ zegt Theo. Hij klinkt rustig en oprecht als altijd. ‘Frans’ politie-informant heeft die onderschept, maar hij weet niet hoeveel politieagenten die foto al hebben gezien.’

‘Jemig.’ Ik zak onderuit en kijk naar Truus. ‘Of wist je het soms al?’

Truus’ mond trekt nerveus.

‘O ja, hè!’ Ik veer overeind. ‘Jij wist het al! En niks tegen mij zeggen! Jij vindt het allemaal wel weer best, zeker?!’

‘Ik heb het eergisteren gehoord.’

‘Luister, Freddie.’ Frans steunt met zijn ellebogen op tafel en brengt zijn vingertoppen tegen elkaar. ‘Wij moeten nu een andere vergaderplek zoeken. Weg bij Mari en –’

‘Waar gaan jullie naartoe?’

‘Doet er niet toe.’ Frans schudt zijn hoofd. ‘Als jullie je nou even uit de voeten maken, dan waait het allemaal wel over. En zodra het hier weer

veilig is, geef ik een seintje. Een code. Dat jullie terug kunnen komen. Een code met even getallen betekent veiligheid. Onthoud je dat?’

‘Ja, ik ben niet dom, hoor.’

‘Daarna kunnen jullie hier weer van grote betekenis zijn. Maar als je weigert, dan wil ik je niet meer zien.’

‘Pardon?’ zeg ik. ‘Hoor je dat, Truus? Hoor je wat-ie zegt?’

Truus draait zich om naar Frans. ‘We vinden het goed, Frans.’

‘Nou, de helft van ons vindt dat niet,’ zeg ik.

‘Ik kan het eenvoudig niet riskeren,’ zegt Frans. ‘Ik kan niet de hele verzetsgroep in gevaar brengen. We gebruiken deze vergaderplek al veel te lang. En als dan ook nog —’

‘En waar moeten wij naartoe?’ vraag ik.

‘Jullie kunnen in Enschede terecht,’ zegt Theo.

‘Enschede?’ roep ik. Zo ver van Haarlem ben ik nog nooit geweest.

‘Met de trein!’ roept Truus.

Op een ander moment zou ik dat inderdaad erg leuk gevonden hebben. ‘En voor hoelang?’ vraag ik.

‘Een paar maanden, hoogstens,’ zegt Frans. Hij haalt zijn portefeuille uit zijn binnenzak en geeft Truus geld voor de trein.

‘Zo’n adres via via, zeker.’ Ik sla mijn armen resoluut over elkaar.

‘Dat zie ik mooi niet zitten.’

‘Bij een oom en tante van mij,’ zegt Theo. ‘Eén direct lijntje. Veiliger kan niet.’

‘Samen?’ vraag ik.

‘Ja,’ zegt Theo, ‘jullie kunnen er samen terecht.’

Ik val stil. Een tijdje met Truus samen. Niet steeds weer alleen naar een ander onbekend logeeradres, omdat Frans dat veiliger vindt. Niet meer alleen in een kamertje in het donker. Niet meer bang zijn om te gaan slapen. Soms houd ik mezelf wakker omdat ik bang ben dat ik ga

dromen van die mof en van een eindeloos donker bos en van Venema. Soms schrik ik wakker en denk ik: was alles maar weer normaal. Hoelang moeten we dit nog doen? Soms denk ik 's nachts dat ik het niet meer aankan.

Een tijdje met Truus samen... Helemaal tot rust komen. Ik knik langzaam. Niet dat mijn instemming uitmaakt, alles is toch al beklonken. 'En wat moeten we daar verder? We moeten toch iets te doen hebben.'

Truus legt haar hand op mijn schouder. 'We zien wel, Fred. We zoeken een baantje.'

'Ja, prima,' zegt Frans. 'Maar er is ook ander werk. Wat ik zojuist zei: vliegveld Twenthe inspecteren om een exact beeld te krijgen van alle percelen, het afweergeschut, enzovoort. Het lukt de mannen daar niet goed om te spioneren, maar jullie –'

'Wanneer?' vraag ik.

'Morgen,' zegt Truus.

'Morgen? Nee, hoor,' zeg ik. 'Ik wil eerst mam opzoeken.' En Peter. En oma Bracha. Ze is belangrijk voor mij. Inmiddels ben ik al een paar keer bij haar langs geweest. Ik moet haar laten weten dat ik een tijdje wegga.

Truus strekt haar hand naar mij uit en knijpt in mijn arm. 'Eergisteren ben ik meteen naar tante Lena gefietst. Ze zou ervoor zorgen dat mam vanmiddag bij haar is.'

'Vanmiddag?' Ik spring op. 'Dan moeten we naar haar toe!'

Truus glimlacht. Opgelucht natuurlijk dat ik niet meer moeilijk doe.

Als alle details over vliegveld Twenthe besproken zijn en in ons hoofd zitten, net als de naam en het adres van de oom en tante van Theo – we herhalen het eindeloos omdat we niets mogen opschrijven – vertrekken we. We fietsen naar Spaarndam alsof ons leven ervan afhangt. Zodra ik

het wiel van Truus' fiets een centimeter voor het mijne zie, trap ik harder.

Ik ga mam weer zien!

Ik stel me voor dat ze op de dijk zal staan, dat ik mijn fiets zal neergooien en – net als in een film – in haar armen zal vliegen. Maar natuurlijk staat ze niet buiten. Dat zou te veel opvallen.

We zoeven het paadje langs de dijk af, laten onze fietsen tegen de muur vallen en stuiven door de achterdeur naar binnen. De keuken door, de huiskamer in.

Mama staat beneden in de kamer in het achterhuis. Denk ik. Maar er komt hier weinig licht naar binnen en ik hoor alleen de stem van tante Lena. 'Ha, meiden,' zegt ze.

Ik kan niets zeggen. Mijn mond begint te trillen. Ook Truus blijft stil.

'Ik ga naar boven,' zegt tante Lena.

Dan pas zie ik dat het mama echt is. Ik zie haar silhouet, een seconde later haar gezicht. Die seconde duurt lang genoeg om haar gestalte goed in me op te nemen, alsof ik mij in gedachten in haar nestel – alsof ik voorvoel dat ik haar lang niet zal zien.

Ze slaat haar arm om me heen. De andere heeft ze al om Truus geslagen.

'Kinderen,' zegt mama met schorre stem.

Mama gaat op de bank zitten, Truus en ik nemen allebei overdwars plaats op een knie, weer net als vroeger. En we doen alle drie of dat normaal is. Alsof we nog kleine meisjes zijn. Alsof we niet al negentien en zeventien jaar zijn. Alsof dit de laatste keer kan zijn dat we elkaar zien. We houden elkaar stevig vast en zuchten diep.

Even lijkt het gewone leven weer terug. Mama, Truus en ik.

Dan zegt ze: 'Meiden, ik ben zo mager, jullie moeten er weer af.' We lachen om haar spillebenen. En we lachen om de kreukels in Truus' rok

en de modderspatten op haar witte sokken. We praten over de oorlog. Hitler heeft Stalingrad verloren en in Noord-Afrika heeft hij ook al terrein verloren. Duitsland zal níét overwinnen! We hebben het ook over de Joden. De Joden in kamp Westerbork worden naar kampen ver in Duitsland afgevoerd. Theo denkt dat opgepakte Joden het niet zullen overleven, maar ja, dat is Theo – die is altijd zwaar op de hand.

En dan ineens vertelt Truus dat wij naar Enschede mogen om daar vliegveld Twenthe in kaart te brengen voor het verzet. Ze liegt niet, ze houdt alleen wat achter. En ze vertelt het alsof het een buitenkansje is. Een soort vakantie. Misschien is het dat ook? ‘Vijf uur met de trein. Even weg van alles hier,’ zegt ze.

Mama zegt niets.

‘Even weg van alles,’ herhaal ik.

Mama vraagt niet wat het is waar wij even weg van willen zijn. Ze knikt enkel en zegt: ‘Wat fijn’, en ze vraagt niet verder. Daar ben ik blij om. En tegelijk moet ik er bijna om huilen. Ze kan nog altijd door ons heen kijken, ze weet dat we niet alles vertellen. Ze wíl niet weten wat we werkelijk doen.

Ik voel haar zich van mij verwijderen met elk woord dat ze niet gelooft.

18

Nadat we afscheid van mama hebben genomen, fietsen Truus en ik terug naar Haarlem. Op de Leidschevaart zwaai ik Truus gedag, fiets de hoek om, wacht tot ze uit zicht is en keer dan haastig om.

Ik móét Peter zien voor ik vertrek.

Laat hem er zijn, denk ik. We zijn lang bij mama gebleven, de winkel is natuurlijk allang dicht. Laat hem er zijn! Uiterst traag fiets ik erlangs. En ja! Hij staat de weegschaal op de toonbank schoon te maken. De broertjes sjouwen dozen naar het magazijn. En zijn vader is er ook. Kon ik die maar wegdenken. *Kijk, Peter! Kijk naar mij!* Ja, hij ziet me. Een brede lach trekt over zijn gezicht als ik mijn fiets tegen het winkelraam stal. Hij zegt iets tegen zijn vader, trekt zijn stofjas uit en komt naar buiten. Grijpt mijn hand.

Omdat de moffen zo nodig oorlog willen voeren, moeten onze mannen zich melden om in Duitsland te gaan werken. Maar gelukkig is Peter er kennelijk niet al te bang voor. We staan gewoon buiten, dicht tegen elkaar geleund tegen de winkelruit – direct in het zicht van zijn pa, helaas. Ik in mijn openhangende winterjas, hij in een overhemd met opgerolde mouwen. Hij staat aan mijn rechterkant, wat niet handig is. Ik trek het rechterpand van mijn jas voorzichtig naar achteren over mijn billen, zodat het pistool in mijn zak zijn been niet raakt.

Over een halfuur is het al spertijd, negen uur tegenwoordig. Ik kan niet lang blijven, dus zeg ik het meteen. Dat hij me een tijdje niet zal zien. Dat ik een tijdje weg moet.

‘Waarom?’ vraagt hij. ‘Jezus, Fred. Wat spook je toch allemaal uit?’

‘Niet zo hard!’ sis ik.

Twee vrouwen passeren ons. Peter groet hen. Terwijl we wachten tot ze buiten gehoorsafstand zijn, turen we omhoog naar een groep Amerikaanse bommenwerpers die op grote hoogte richting Duitsland vliegen. Ook overdag zie je die steeds vaker.

‘Wat doe je allemaal?’ vraagt Peter opnieuw, rustiger nu.

In gedachten hoor ik Frans’ stem: *Niet praten over je verzetswerk, anders breng je ons in gevaar!* Ik schud mijn hoofd. ‘Daar moet je niet naar vragen.’

‘Ik ben je vriend, Fred! Vertrouw je me niet?’

‘Natuurlijk wel!’ Ik wil hem alles vertellen. Alles, net als aan oma Bracha. Maar het kán niet, zeker nu niet. Praten over wat de verzetsgroep doet, is verraad, zegt Frans.

‘Ik doe gewoon wat nodig is,’ zeg ik schouderophalend, alsof het allemaal weinig voorstelt. ‘Ik ben een soldaat van het verzet.’

‘De ideale speelbal voor het verzet. Je laat je gebruiken.’

‘Ik praat mee, ik beslis mee!’

‘Een kindsoldaat,’ zegt hij, ‘dat ben je.’

‘Ben ik een kind?’ Met een ruk schuif ik een eind opzij.

Hij lacht weer. Gelukkig. ‘Waar ga je naartoe?’

Ik schuif weer terug naar hem, dicht tegen hem aan. ‘Naar Eindhoven,’ zeg ik, en ik voel mijn wangen branden omdat ik tegen hem lieg, voor het eerst. Maar misschien denkt hij juist dat ik kleur omdat ik iets onthul, voor het eerst?

‘Het vliegveld in kaart brengen,’ zeg ik om mijn leugen goed te maken. ‘Niks gevaarlijks.’ Ik weet niet eens of er een vliegveld in Eindhoven is. Nou ja, waarschijnlijk weet Peter dat ook niet.

Toch wel. Hij vraagt: ‘Vliegveld Welschap?’

Probeert hij me te testen? Ik heb die naam nog nooit gehoord. Ik voel dat ik opnieuw begin te blozen. ‘Uh... ja... Welschap.’

Zwijgend kijken we elkaar aan. Ik bijt op mijn lip.

‘Echt niet gevaarlijk?’ vraagt hij dan.

Ik schud mijn hoofd. Opgelucht dat ik kennelijk goed heb gegokt.

‘Je bent er maar druk mee, hè?’ zegt hij.

‘Altijd,’ zeg ik. En dat is waar. Al zijn er zat dagen dat ik uren in de rij voor een winkel sta, net als iedereen. ‘Jij niet, hè?’

‘Politiek interesseert me niet, dat weet je toch,’ zegt Peter. ‘Jij interesseert me.’ Hij lacht, streelt mijn hand, mijn onderarm, zo zacht... Ik word er helemaal week van. Ook al vind ik wat hij zegt dus helemaal niks. Maar ik kijk naar zijn hand, die groot en glad en sterk is en die mij aait, en ik word bijna vloeibaar.

‘Ik vind je dapper, hoor,’ zegt Peter. ‘Maar...’ Hij zwijgt.

‘Wat...?’

‘Het liefst zou ik willen dat je ermee kapt. Straks overkomt je iets. Ja, laat maar! Laat maar!’ Hij heeft me losgelaten en zwaait met beide handen in de lucht om mijn protest te smoren. ‘En waar slaap je?’

In gedachten hoor ik Frans’ stem: *Het verzet moet altijd op de eerste plaats komen, niet de liefde. Dat kan niet anders.* Ik schud mijn hoofd. ‘Wat doet het ertoe? Ik zal je een tijdje niet zien, dat wou ik komen zeggen.’

‘Ik wil je zoenen,’ zegt Peter. Hij laat zijn hoofd zachtjes tegen het mijne vallen. Hij kreunt en gromt in mijn nek. ‘En ik wil nog veel meer,’ fluistert hij. Hij streelt met een trage vinger langs mijn wang, langs mijn lippen, mijn kin, mijn hals, naar beneden, tot aan de opening van mijn blouse. ‘Aan de overkant staat een huis leeg. Ik weet hoe je er binnen kunt komen, via de achterkant. Ga je mee?’

Ik houd mijn adem in en knik langzaam ja. Peters vinger glijdt brutaal

in mijn blouse, hier zomaar buiten op straat. Zijn vinger kruipt over mijn huid, tussen mijn borsten. En plotseling is die mof weer in mijn kop. Heinrich. Nee, weg met die naam. Met die mof. Ik proef zijn biertong als bedorven voedsel in mijn mond, voel zijn handen op mijn lichaam. Weg met die mof. Ik huiver, doe mijn best te glimlachen, maar ineens wil ik ervandoor. Ik maak me los.

‘Het is al laat,’ zeg ik.

‘Welnee,’ zegt Peter.

‘Wel,’ zeg ik. ‘Over een kwartier moet ik weg.’

‘Dan al?’

‘Ja, het kan echt niet.’

Peter zucht. En ik zucht nog dieper. En die mof verdwijnt gelukkig naar de achtergrond. Mijn blik blijft op Peters onderarmen hangen, op zijn in de voorjaarszon licht gebruinde, sterke onderarmen. Ik wil ze om mij heen. Dát wil ik wel.

Onverwacht legt Peter zijn handen op mijn heupen en trekt me zachtjes naar zich toe. Zijn heupen tegen de mijne. Gaat hij me nu toch zoenen? Doe maar niet, denk ik. Doe maar niet!

‘Ik zal je missen, ik verlang naar een gewoon leven met jou,’ zegt hij. Zijn ogen glanzen. ‘Het zou verstandiger zijn als je wat banger was.’ Dat laatste klinkt ineens wat geërgerd. Of is het ongerustheid? Geen idee, maar automatisch heb ik me al losgetrokken.

‘Waarom denk je toch altijd dat ik niet bang ben?’ Ik doe de dingen niet omdat ik niet bang ben, ik doe ze omdat het móét. En omdat het altijd goed gaat. Omdat ik een meisje ben.

‘Als je echt bang was...’ begint hij. Hij haalt zijn schouders op. Tuurt even achterom de winkel in, waar zijn vader een doek over de planken haalt.

‘Angst leer je af,’ zeg ik, want dat is wat Frans zegt. ‘En als ik doodga,’

vervolg ik, ‘heb ik wel het góéde gedaan.’

‘Als je doodgaat?!’ Peters stem is scherp. ‘Wat doe je allemaal? Waar zeg je ja tegen?’

‘Tegen alles,’ zeg ik eenvoudig. ‘Ik zeg nooit nee.’ Meteen heb ik spijt van die woorden. ‘Je moet niet overal je neus in willen douwen,’ zeg ik snel. ‘Zelfs mijn moeder weet niet –’

‘Stel, wij zouden trouwen,’ onderbreekt hij mij, ‘dan weet ik niet wat mijn vrouw allemaal uitvoert...’

Ik slik, kijk hem aan. Trouwen...? Peter wil met mij trouwen! Ik jubel vanbinnen. Bijt op mijn lippen om niet met wijd open mond te gaan lachen. Nu is Peter degene die wegstijgt. Er verschijnen bloesjes op zijn wangen.

‘Ik bedoel gewoon –’ begint hij.

‘Na de bezetting,’ zeg ik vlug. Ik begrijp ook wel dat het geen aanzoek is. ‘Dan vertel ik je alles. Echt alles.’

Peter zucht diep. Dan glimlacht hij flauwtjes en haalt zijn mondharmonica tevoorschijn uit het borstzakje van zijn overhemd.

‘Hé, ja!’ roep ik.

Hij drukt het instrument tegen zijn mond, tikt met zijn voet en speelt zachtjes, weemoedig. Als ik het liedje herken – het is van Fien de la Mar – zing ik de woorden stilletjes mee. *Ik wil gelukkig zijn, Ik wil dansen tot ik niet meer kan. Nanana...*

Trage tonen, trekkerig langzaam – Peter laat de mondharmonica huilen. Ik sluit mijn ogen. Er is de muziek, de tonen die door mijn lichaam stromen en Peters been tegen het mijne – terwijl de schemering zachtjes invalt. Dit is het. Dit is geluk.

‘Mijn lievelingsliedje,’ zeg ik als de laatste toon wegsterft.

‘Echt?’

Vanaf nu, denk ik. Ik lach mijn verlegenheid weg door te proesten

alsof ik hem in de maling neem.

Een felle tik tegen het raam. Met een ruk keer ik me om. Zijn vader. Met weer diezelfde boze blik naar mij. Alsof de geur van een rot ei hem bedwelmt. Hij wenkt Peter.

‘Wat doet-ie raar met zijn hand,’ zegt Peter luchtig. ‘Geen idee wat-ie bedoelt. Zou hij iets mankeren?’

Zijn vader wenkt opnieuw.

‘Ja, absoluut,’ zeg ik met een grijns.

Ik hoop dat Peter nog een liedje gaat spelen. Maar zijn vader tikt wéér tegen het raam. Harder en ongeduldiger.

‘Hou op!’ roept Peter. ‘Ik kom straks!’ Hij vloekt zachtjes, laat de mondharmonica in zijn achterzak glijden en haalt een stukje papier en een potlood tevoorschijn uit het borstzakje van zijn blouse. Hij krabbelt er iets op en stopt het in mijn jaszak, mijn linkerjaszak, niet de jaszak waarin mijn pistool zit, maar toch... Ik wil die hand wegslaan. ‘Wat doe _’

‘Niks,’ zegt Peter. ‘Niet nu gaan lezen. Het is niks.’

Hij kijkt langs mij heen en schudt zijn hoofd naar zijn pa. ‘Zie je hoe onmisbaar ik hier ben? Stijn zit ondergedoken op die tuinderij van hem, maar ik heb een vrijstelling voor de Arbeitseinsatz gevraagd.’ Hij lacht en pakt mijn beide handen stevig beet. ‘En gekregen! Goed, hè?’

‘Ontzettend goed!’ Dus daarom staat hij hier zo ontspannen! ‘Is ook wel nodig,’ zeg ik, ‘met die Wehrmachtsoldaten steeds in jullie winkel.’

Peter knikt vaag. Als ik achteromkijk, zie ik weer de kwaai blik van zijn vader. ‘Ik moet gaan,’ zeg ik.

‘Welnee,’ zegt Peter.

‘Het is bijna spertijd.’ Ik probeer mijn handen zachtjes uit die van Peter te trekken, maar hij laat me niet los.

‘Je bent mijn meisje,’ zegt hij. ‘Ik bedoel...’ Hij kijkt weg, glimlacht

ongemakkelijk en vraagt dan zachtjes, nog steeds zonder mij aan te kijken: ‘Wil je mijn meisje zijn? Ook al zien we elkaar een tijdje niet?’

Wil je mijn meisje zijn? Ik lach, en ik blijf lachen, mijn hart fladdert bijna mijn lichaam uit. Nou ja, zo voelt het. ‘Ik wil heel graag jouw meisje zijn!’ fluister ik.

Peter kijkt op, zijn ogen glinsteren. Dan geeft hij me een snelle kus op mijn mond en drukt me stevig tegen zich aan. Ik snuif zijn warme geur op. Hij ruikt naar Peter.

Wil je mijn meisje zijn? Wil je mijn meisje zijn? Ik wil naar huis om zijn woorden eindeloos te kunnen herhalen in mijn hoofd.

Als hij me loslaat, komt zijn vader de winkel uit. Voor ik de kans krijg om te zeggen dat ik al ga, duwt hij me een bruin papieren zakje in handen. ‘Voor jou en je zus,’ zegt hij, met diezelfde kwaai kop als altijd.

Ik open het zakje. ‘Frujetta!’ juich ik. Twee rollen Frujetta’s. Ik ben gek op die zuurtjes.

Als ik opkijk, heeft Peters vader zich alweer omgedraaid en loopt hij de winkel in. Ik kijk naar Peter. Die haalt zijn schouders op, grijnst. Ik steek mijn hoofd om de deur van de winkel. ‘Bedankt, meneer Van Gilst!’ roep ik.

Zonder een blik op mij zwaait hij met zijn hand alsof hij een vlieg verjaagt.

Even later zweef ik naar mijn logeeradres op de Ramplaan met een lach in mijn buik en een dichtgeknepen hart. Wanneer zie ik Peter weer?

19

Ik luister naar het gekraak van de tussendeuren en naar het doffe gebonk van de treinwielen over de rails, en staar naar buiten. Naar kleurige aanplakbiljetten op een grauwe stationsmuur bij Amersfoort. MUSSERT, DE LEIDER VAN HET NEDERLANDSCHE VOLK, SPREEKT; MELDT U AAN BIJ DE WAFFEN-SS; WEEST DAPPER, WORDT JEUGDSTORMER. Ik probeer de zoetzure smaak van de laatste Frujetta weer op mijn tong te proeven terwijl ik mijn ogen sluit en achteroverleun. Ik nestel me op de bank, tegen mijn jas die aan het haakje naast het raam hangt. Het is nog twee uur en tien minuten naar Enschede; Truus heeft het allemaal uitgezocht.

Als ik mijn ogen weer open, zie ik een groen weiland in een zachte voorjaarszon. Ik strek me uit – de bank in de derdeklas is hard – en draai mij van het wegglijdende landschap naar Truus.

‘Heb jij weleens aan iemand iets verteld over wat wij doen?’ hoor ik mezelf opeens aan haar vragen.

Ze keert haar gezicht met een ruk naar mij, kijkt me scherp aan. ‘Nee, allicht niet,’ fluistert ze met een vanzelfsprekendheid die ik had kunnen verwachten. ‘Jij dus wel?’

Ik schud mijn hoofd, maar ze blijft me strak aankijken.

‘Wat? Wat heb je verteld? Aan wie?’ vraagt ze zacht maar dringend.

Ik geef geen antwoord.

‘Aan Peter zeker.’

Ze weet inmiddels dat ik gisteren bij hem ben geweest. Vóór Utrecht

hadden we allebei onze rol Frujetta al op.

‘Ik heb niets aan Peter verteld,’ fluister ik boos. ‘Alleen aan een onderduikster, een oude Joodse vrouw. Een tijdje geleden.’

‘Jezus, Freddie,’ sist Truus. ‘Hoe weet je zeker dat ze Joods is, dat ze een onderduikster is? Alles kan een val zijn.’

‘Ze zit bij Annie,’ fluister ik. ‘Op de –’

‘Geen namen!’

Truus knijpt in mijn arm, mijn adem stukt. Een groep moffen! Vaalgroene uniformen, emblemen, medailles, glanzend gepoetste zwarte laarzen. Hoge moffen. Misschien wel officieren. Het ijzerbeslag op de hakken van de laarzen galmt alsof ze één persoon zijn. Of nee, een machine. Kippenvel trekt over mijn armen. Zoeken ze ons? Een coupé verder draait een ouder echtpaar zich weg. Schuin tegenover ons zit een blond joch in een Duits schooluniform, adelaar op de mouw, en strak gekamd haar. Hij glimlacht naar ons. We beantwoorden zijn glimlach niet. We doen net als het echtpaar, we draaien ons weg, proberen ons onopvallend onzichtbaar te maken.

‘Heil Hitler!’ roept de jongen. Als ik opkijk, zie ik nog net zijn strak geheven rechterarm, maar een antwoord krijgt hij niet. Het joch staart de officieren na. Zijn ogen glimmen nog feller dan zijn schoenen.

‘Ze is honderd procent te vertrouwen,’ fluister ik als de nazi’s ver voorbij zijn. ‘Ik ben niet gek.’

De afgelopen maanden heb ik een paar keer met oma Bracha gesproken. Ze is de enige met wie ik echt kan praten. De mannen uit onze verzetsgroep en Truus en ik zijn een soort familie. We vertrouwen elkaar. Vertellen elkaar over onze acties. Maken hetzelfde mee. Maar oma Bracha is de enige die weet hoe ik me vóél. Ik hoop dat ze van iemand van onze groep te horen krijgt dat ik weg ben.

‘Snap je soms niet dat je gezocht wordt?’ vraagt Truus scherp. Sinds

we niet meer thuis wonen, lijkt ze steeds vaker haar grotezussenrol te willen spelen en minder mijn vriendin te zijn.

Ik zeg niks.

‘We zitten niet voor niks in deze trein, hè? En ik had niet per se mee hoeven. Ze hebben jóúw signalement. Niet het mijne.’

Dat is niet waar! denk ik. Er was toch een foto van ons beiden? Maar ik houd mijn mond, hoeveel moeite me dat ook kost.

‘Je hebt toch geen namen genoemd?’ vraagt Truus dan.

‘Nee! Ik ben niet helemaal achterlijk!’ Ik draai me met een ruk van haar weg zodat ze niet aan mijn gezicht kan zien dat ik lieg. *Frans?* hoor ik oma Bracha’s stem in mijn hoofd. *Wie is Frans?* Ik heb Abe’s naam genoemd, en ook die van Wieger. En ook van het doelwit, Jaap Venema? Ik weet het niet meer. En Truus! Ik trek aan de velletjes rond mijn nagels. Heb ik ook het adres verteld waar we samenkomen? Als dat zo is, moet ik Frans dan op een of andere manier laten waarschuwen?

“Horen, handelen, zwijgen,” zegt Frans altijd. In die eerste twee ben jij heel goed,’ zegt Truus.

‘O, dank je wel,’ zeg ik. Ik tuur langs haar heen naar een wit bloeiende boomgaard. Ik zal oma Bracha niets meer zeggen. Niets! Dat weet ik zeker.

‘Als we verraden worden,’ zegt Truus, ‘is het jouw schuld.’

Niet, denk ik. Niet! Ik heb het adres niet genoemd. Heus niet. En bovendien... Oma Bracha! Kom op, zeg. We worden echt niet verraden. En als we toch verraden worden, is het niet door oma Bracha. Bovendien is Frans een andere vergaderplek aan het zoeken.

Maar... O, mijn god.

Er komen ook andere verzetsmensen bij Annie over de vloer. Degenen die de wapens ophalen. En wie nog allemaal meer? Dat ik daar niet eerder aan heb gedacht. Mijn hart begint te bonzen. Er kan een rotte

appel tussen zitten, een dubbelspion. Als oma Bracha aan zo iemand loslaat wat ik haar heb verteld...

Als ik het treinkaartje uit mijn zak haal voor de conducteur, komt per ongeluk het briefje van Peter mee.

‘Wat heb je daar?’ vraagt Truus onmiddellijk.

Ik frommel het papiertje terug in mijn jaszak. ‘Niks.’

Truus wacht tot de conducteur voorbij is, dan grijpt ze mijn onderarm beet. ‘Laat zien!’ Ze houdt haar hand op. ‘Je mag niks opschrijven, Fred,’ fluistert ze dringend. ‘Niks.’

‘Ik zeg toch dat het niks is,’ sis ik.

Truus zucht en haalt haar schouders op alsof ze het erbij laat zitten. Maar zodra ik mijn jas uittrek, zal ze het stiekem uit mijn zak halen. Dat weet ik zeker. Al moet ze er tot midden in de nacht op wachten.

‘Hier dan.’ Ik smijt het papiertje op haar schoot.

Ze vouwt het open en ik zie haar lezen: *Lief Fredje, wees altijd voorzichtig als je ‘niets’ doet. P.*

Truus wordt rood. *Het spijt me*, zou ze nu moeten zeggen. Dat zegt ze niet. Meer dan een onverschillig gemompel komt er niet uit. Ze doet haar best het briefje zo achteloos mogelijk terug te geven, maar het is echt heel nep hoe ze doet.

‘Vertrouw je me nu?’ vraag ik.

Het blijft lang stil. Ik verwacht al geen antwoord meer als ze zachtjes zegt: ‘Ik vertrouw niemand.’ Ze zegt het niet eens boos, maar berustend en alsof het vanzelf spreekt.

Ik knipper een prikkend gevoel achter mijn ogen weg. We draaien ons van elkaar af, alsof we niet bij elkaar horen – alsof we niet samen reizen. We zeggen niets meer.

Onderweg naar het huis van Theo’s oom en tante klauteren we over

stenen van ingestorte huizen, lopen door brokstukken, in een dood landschap waar het gruis en grijze stof om ons hoofd waait. Puin. Overal ligt puin. En daarin souvenirs van levens. Een in tweeën gescheurde fauteuil. Een pantoffel. Een kinderschoen. We lopen als in een film, alle kleur is uit de wereld verdwenen.

Op het midden van de weg zien we een gigantisch gat, een bomkrater. ‘Die klotemoffen!’ schelden we.

Zonder problemen vinden we het huis van Theo’s oom en tante, het is onbeschadigd. We horen van hen dat het bommen van de geallieerden waren, bestemd voor Duitsland.

Drie dagen helpen we met puinruimen. Daarna vindt Theo’s tante werk voor ons in het noodhospitaal in de Veenstraat. In onze vrije uren trekken we eropuit om vliegveld Twenthe in kaart te brengen.

‘Jemig, Truus, helemaal lopen en ook nog terug,’ zeg ik als de stad nog maar net achter ons ligt. ‘En morgen weer en —’

‘Doen als Abe en Wiebe?’ onderbreekt Truus me.

Ik staar haar aan.

‘De wet geldt niet meer voor ons,’ zegt Truus beslist. ‘Wij hebben een hoger doel.’

‘Goed dan,’ zeg ik na een aarzeling.

Aan de rand van een stil landweggetje wachten we. De eerste fietsers zijn een stelletje. ‘Nee,’ zegt Truus.

De tweede is een man.

‘Nee,’ zegt Truus weer.

We lopen verder, kijken om de haverklap achterom. En na een dik kwartier zegt Truus: ‘Hebbes.’

Ze geeft mij een duwtje en zwaaiend stap ik naar voren.

‘Ja?’ vraagt de vrouw die stopt.

Ik zeg niks. Had ze nou maar een rotkop, maar ze heeft een rond,

vriendelijk gezicht en glanzend, bruin krullend haar.

‘Is er iets? Heb je hulp nodig?’

Truus springt erbij, ze zet haar benen aan weerszijden van het voorwiel en grijpt het stuur beet. ‘Fiets inleveren voor het verzet!’ zegt ze eisend en onverbiddelijk. ‘Nu.’

‘Wat?’ De vrouw verstevigt haar grip op het stuur. ‘Nee, hoor, dat kan niet,’ zegt ze beslist. ‘Het is de enige fiets die we nog hebben!’

‘Kom op,’ zeg ik. ‘We zijn geen moffen die je fiets gappen.’

De vrouw schudt haar hoofd. Ze krijgt een vastberaden trek om haar mond. Haar ogen worden hard. ‘We hebben ’m zelf nodig.’

Dit moet niet te lang duren. Dat zie ik ook aan Truus’ gezicht. We moeten weg. Vóór er iemand aankomt. Maar de vrouw kijkt ons zelfverzekerd aan alsof ze de situatie meester is.

‘Donder op!’ Ze laat het stuur met één hand los en boort haar lange nagels in Truus’ hand. Truus kijkt de vrouw strak aan en geeft geen krimp. Ik kijk van de een naar de ander. Toe nou, denk ik. Toe nou!

Plotseling rukt Truus haar hand los, springt naast de fiets en grijpt de vrouw zonder een woord bij haar bovenarm. De vrouw spuugt haar in het gezicht, stompt Truus hard tegen haar borst. Truus struikelt, buitelt, valt achterover. En de vrouw plaatst een voet op de trapper, zet de fiets al in beweging. Ze gaat ervandoor! Ervandoor? Voor ik het weet, heb ik mijn pistool te pakken. Ik richt omhoog. Schiet in de lucht. Mijn oren suizen van de knal. Truus gilt, de vrouw siddert, vogels vliegen op uit een struik. ‘Geef die fiets!’ gil ik met hoge schrille stem.

Het gezicht van de vrouw trekt wit weg. Haar ogen sperren zich wijd open. Ze laat de fiets los, de fiets valt in het zand en de vrouw zet het op een lopen.

Truus trekt de fiets overeind en ik spring achterop. Ze racet

kromgebogen, alsof de duvel ons op de hielen zit. Misschien is dat ook zo.

‘Wat ben jij voor idioot?’ roept Truus hijgend. ‘Ben je niet goed bij je hoofd of zo?’

Ik weet niets te zeggen. Het pistool hangt loodzwaar in mijn jaszak.

‘Hoe kon je dat nou doen?’

Ik knipper met mijn ogen en staar naar de lucht, naar pluizige uit elkaar gevallen wolken. Daarachter drijven hoge witte wolken in tegengestelde richting. Ik moet mijn best doen om niet te gaan huilen.

‘Ben je helemaal gek geworden?!’

‘Ja, nu weet ik het wel!’ roep ik.

‘Ik moet even schreeuwen, hoor,’ roept Truus als we een heel eind verder zijn. En dat doet ze. Ze geeft een luide brul. ‘Je was net een mof. Bah,’ zegt ze. ‘Straks worden we hier nog voor opgepakt! In Enschede!’

Mijn lippen trillen. Ik mompel dat het me spijt.

‘We moeten onze pistolen verstoppen.’ Truus blijft op de uitkijk staan en stuurt mij het bos in. Met mijn handen begraaf ik de beide pistolen. Over een paar dagen pas zullen we ze weer opgraven.

Daarna fietsen we in stilte verder tot we bij onze bestemming zijn aangekomen.

‘Dit doen we nooit meer,’ zeg ik zachtjes terwijl Truus onze nieuwe fiets tegen een boom aan de rand van het bos op slot zet.

‘Wé? Wé?!’ zegt Truus. ‘O, je bedoelt een fiets jatten? Heb je het dáárover?’

Zwijgend volg ik haar over het smalle pad. In de verte rolt een Duits vliegtuig van de vliegbaan af, in de richting van het bos. ‘Kijk!’ fluister ik.

Truus knikt. ‘Bedoel je dat we anderen dat voor ons laten opknappen?’

‘Ach, stik toch,’ zeg ik tegen haar rug. ‘Kattenkop.’

Zonder een woord lopen we naast elkaar en nemen het terrein in ons op. We zien waar het vliegtuig heen rolt, waar afweergeschut wordt gebouwd. En dan begint Truus wéér. ‘Jij bent een domme wilde,’ zegt ze. ‘Ik ben geen kattenkop, ik heb juist leiderschapskwaliteiten.’ Ze klinkt zelfvoldaan.

‘Wát? Wát heb je?’ vraag ik. ‘Ga jij ook al zo duur lullen?’

‘Leiderschapskwaliteiten,’ herhaalt Truus. ‘Dat zegt Frans.’

‘Ja,’ zeg ik, ‘met Frans kun je lachen.’

20

In het ziekenhuis waar Truus en ik werken, worden geregeld gewonden binnengebracht na bombardementen op het vliegveld. Soms zijn er gevangengenomen Engelse piloten bij. Toch voelt het werk bijna als een soort vakantie omdat het dagen zijn zonder de hoogspanning van het verzetswerk. Ik ben hier een gewoon meisje dat met andere verpleeghulpen over vriendjes praat. Ik vertel over Peter en hoe erg ik hem mis. Hoe meer ik over hem praat, hoe echter het voelt dat hij mijn vriend is.

Maar ik kan er niet tegen, tegen die rust. Al bijna drie maanden lang zo'n bedaard leventje, dat kan toch niet? Ik slaap slecht, alsof ik elk moment voor een actie opgeroepen kan worden. En ook overdag ben ik gespannen. Truus en ik ruziën om niks – maar gelukkig niet meer om dat stomme schot van mij.

Frans zal ons een seintje geven als we kunnen terugkeren naar Haarlem. Daar wacht ik al weken op. Met ons werk rond vliegveld Twenthe zijn we allang klaar. We hebben ontdekt dat de Duitse vliegtuigen worden opgeborgen in schuren in het bos; ze werden er over een asfaltweggetje naartoe gerold. We hebben gezien waar een radarstation wordt gebouwd zodat de Duitse Junkers veilig kunnen landen. We hebben genoteerd waar het afweergeschut is geplaatst. We hebben de inlichtingen doorgegeven aan onze contactpersoon. En we hebben onze pistolen weer opgegraven.

Ik mis onze verzetsgroep. Ik mis ons verzetswerk. Ik mis Peter. En

mama. En oma Bracha.

's Nachts droom ik vaak hetzelfde: dat onze contactpersoon keihard begint te lachen als we vragen of hij onze informatie al heeft doorgespeeld aan de Engelsen.

'Wanneer gaan ze bombarderen?' vraag ik. 'Ze weten nu toch precies waar ze moeten zijn?'

De man kijkt ons aan en begint nog harder te lachen, te brullen van het lachen, en dan zegt hij met een Vlaamse tongval: 'Natuurlijk, sjatteke.' Op dat moment draait een SD-vrachtwagen het terrein op. Geschreeuw, Duits gebrul. Vijf moffen stormen op Truus en mij af. Geweren in de aanslag.

'Niet schieten!' roept Truus. 'Niet —'

Maar er klinkt een schot. En ik zie iemand voorovervallen. Zie iemand liggen. Op de buik. De armen geheven. Ik buig naar voren om te zien wie het is. Op het moment dat ik het gezicht zie, schrik ik wakker. Hijgend, zwetend. Iemand is neergeschoten! Wie is het? Wie zag ik? Ik schiet overeind. Ik weet het niet meer. Jawel, ik weet het wel. Ik zag... Het laken, koud en nat van het zweet, is om mijn middel gedraaid. Mijn hart bonkt tegen mijn ribben. Ik zag een meisje met vlechtjes.

Ineens denk ik zeker te weten dat oma Bracha over mij heeft gekletst. Tegen een verzetsman uit een andere groep. Niet om ons te verraden, maar in goed vertrouwen. Zoals ik tegen haar in vertrouwen heb gekletst. Onze groep is verraden. En dat komt door mij. De gedachte is een stomp in mijn maag. Ik hap naar adem.

Nee, probeer ik te denken, zolang we niets horen, is er niets gebeurd, is er niets gebeurd. Ik blijf die woorden in mijn hoofd herhalen.

'Freddie, er is bezoek voor jou en je zuster,' zegt de directrice op een

middag als Rie, een andere verpleeghulp, en ik de bedden op zaal aan het opmaken zijn. ‘Het zijn twee vrouwen,’ zegt ze. ‘Ik denk dat het belangrijk is. Laat die bedden maar even zitten, Freddie.’

Twee vrouwen? Belangrijk bezoek? O god, nee. De vrouw van de fiets... Zou ze aangifte hebben gedaan?

‘Ze staan bij de ingang, Freddie,’ zegt ze. ‘Jullie mogen mijn kantoortje wel gebruiken.’

Ik mag de kleine, stevige vrouw graag. Niet omdat ze de baas is, maar omdat ze Truus en mij heeft aangenomen zonder dat we de juiste diploma’s hebben.

‘Tsss,’ sist Rie zodra ze weg is. ‘Wat krijgen we nou? Freddie dit, Freddie dat. Is ze je vriendin soms? Wat voor bezoek krijg je?’

‘Mijn moeder waarschijnlijk,’ zeg ik, maar ik weet zeker dat het mama niet is die ons hier komt opzoeken.

Ik haast mij de deur uit, werp een blik naar binnen in de andere verpleegzalen, maar vind Truus uiteindelijk in de kleine afdelingskeuken waar ze een slordige stapel boterhammen met jam smeert. Ze zegt niets als ik haar vertel dat er bezoekers voor ons zijn, maar waarschijnlijk denkt ze hetzelfde als ik. Ze tuurt naar het mes dat nutteloos in haar hand rust alsof ze overweegt het mee te nemen. Dan haalt ze diep adem en gooit het in de gootsteen.

‘Wacht even.’ Ze gaat de medicijnkamer op de gang in. Terug in het keukentje laat ze grijnzend een klein flesje chloroform zien. ‘Voor de zekerheid,’ zegt ze terwijl ze het in de zak van haar schort laat glijden. ‘Kom. Eropaf.’

We lopen samen de gang door, de trap af. Ik voel mijn mond nerveus trekken terwijl ik naar een rode vlek op Truus’ uniform kijk. Bloed? Nee, jam.

Bij de ingang lacht Theo’s tante stralend naar ons. Ik glimlach

opgelucht terug. Naast haar staat een jonge vrouw die ik niet ken. Begin twintig, tenger, glanzend kastanjerood golvend haar en eenvoudige maar stijlvolle kleren. Geen meisje uit onze kringen, en ik kan me niet voorstellen dat Truus haar wél kent.

‘Jullie beste vriendin is er!’ roept Theo’s tante juichend. ‘Wat bijzonder, hè? Zo leuk voor jullie!’

Ik sla mijn armen over elkaar en neem het meisje op. Truus’ blik is koel en argwanend. Het meisje glimlacht ongemakkelijk, bloost een beetje en kijkt weg.

De lach op het gezicht van Theo’s tante verandert in verbazing. Niemand zegt wat, iedereen kijkt naar elkaar.

‘Wat leuk!’ begin ik, veel te laat, te roepen. ‘Wat leuk! Kon je het vinden?’

‘Ja!’ roept Truus nu ook. ‘Wat geweldig! Hoe is het? Hoe is het?’

‘Uitstekend!’ roept het meisje deftig. Haar schouders zijn hoog opgetrokken. ‘En met jullie?’ Ze draagt lipstick en heeft poeder op haar gezicht.

We schudden elkaar de hand. ‘Aangenaam,’ zeg ik. ‘Leuk je weer te zien!’ Daarna vervallen we opnieuw in een ongemakkelijke stilte terwijl we stijf tegenover elkaar staan. Als vier onbekenden in een bushokje.

Theo’s tante zet haar handen in de zij. ‘Nou, ik ga maar weer,’ zegt ze. ‘Veel eh... plezier.’ Ze werpt een laatste blik op ons en het meisje.

‘Kom even mee,’ zegt Truus kortaf tegen het meisje.

Ze volgt Truus de trap op en ik sluit de rij. Ik heb de gelegenheid haar eens goed te bekijken: het dure, getailleerde wollen jasje op de nauwsluitende rok – Goeie kont, zou Wieger zeggen – de dunne kousen waar sproetjes op haar benen doorheen schijnen, de lichte tred. Ze weet hoe ze mooi kan lopen. Misschien is ze wel van adel. Ik vind haar knap, maar zo anders dan wij. En dus vertrouw ik haar niet.

Truus zwaait de deur van het kantoortje open alsof het van haar is. Met eenzelfde vanzelfsprekendheid neemt het meisje tegenover Truus plaats in een van de lage stoelen – alsof het heel gewoon is dat ze hier zit. Ze slaat haar rechterbeen over het linkerbeen en vouwt haar handen in haar schoot. Verzorgde handen met mooie nagels. Ik ga naast Truus zitten en bedek mijn opengekrabde knieën met mijn handen.

‘Wie ben je? Wat wil je?’ Truus kijkt het meisje met een onbewogen gezicht aan.

Ze beantwoordt Truus’ vragen met zo’n ijzige blik dat er kippenvel over mijn armen trekt. Ze is plots geen ongemakkelijk blozend meisje met opgetrokken schouders meer, maar een kille volwassen vrouw.

Geen van drieën bewegen we. Ik houd mijn rechterhand in de zak van mijn verpleegstersjurk. Daar, onder mijn schort, heb ik mijn kleine Mauser-pistool. Niet dat ik elke dag denk het nodig te kunnen hebben, maar omdat ik geen betere plek weet om het te verbergen. Het is als een deel van mijn lichaam geworden. Ik haal de veiligheidspal van het pistool. Als ze van de Sicherheitsdienst is, moeten we haar uitschakelen. Mijn hand ligt stil om het wapen, maar vanbinnen tril ik. Ook Truus heeft één hand in de zak van haar jurk, zie ik. En ook de vrouw heeft nu één hand in haar jaszak. De andere hand is tot een vuist gebald.

Op de gang hoor ik mannenstemmen. Ik kan niet verstaan wat ze zeggen, maar het is onmiskenbaar Duits. Zware voetstappen klinken. Soldaten die hun gewonde maten komen bezoeken? Of... horen ze bij de vrouw? De voetstappen houden stil voor onze deur. Ik houd mijn adem in. Zweet druppelt over mijn voorhoofd. De Duitsers op de gang, de vrouw tegenover ons, haar hand in haar jaszak, mijn hand om mijn pistool...

Er wordt geklopt en de deur gaat open.

Een man in een grijsgroen uniform met zwarte boord – een

onderofficier, denk ik – doet een stap naar voren. Hij kijkt ons een voor een aan. *‘Können Sie mir bitte sagen wo das Zimmer von Hauptmann Schmidt ist?’*

‘Kamernummer 44,’ zegt Truus, gewoon in het Nederlands. Ze wijst naar rechts.

‘Danke schön, Fräulein.’

Hij doet de deur weer dicht. De voetstappen verwijderen zich en het is weer stil.

‘Ik kom jullie halen,’ zegt de vrouw. Haar uitspraak is zo keurig als die van de koningin. Haar hand glijdt verder haar zak in. Nu is het afgelopen, denk ik. Op de gang klinkt het rammelende geluid van een etenskarretje. De warme weeë geur van gekookte bloemkool trekt naar binnen.

De hand van de vrouw komt haar zak uit. Die beweging... Ik moet haar uitschakelen. Nu. *Ja toch, Truus?* Niet twifelen. Geen fractie van een seconde te laat zijn. Mijn vinger rust op de trekker, ik span mijn vinger, sta op punt van schieten. Dwars door mijn verpleegstersuniform heen. Truus heeft ongetwijfeld de chloroform in haar hand.

Dan zegt de vrouw: ‘Ik ben gestuurd door Frans.’ En ik schiet niet, ik wacht. Wacht tot ze gaat vertellen wat er is gebeurd.

‘Frans? Welke Frans?’ vraagt Truus ademloos.

De stilte wordt ondraaglijk. Koud zweet bedekt mijn voorhoofd.

De hand van de vrouw komt tevoorschijn. Ik moet schieten, maar ik schiet niet. Ook de vrouw schiet niet. Er is helemaal geen pistool te zien, enkel een keurig opgevouwen briefje in die gladde, slanke hand.

Truus leest en maakt een raar geluid. Ze hikt. Ik kijk naar haar en opeens begint ze te gieren van de lach. Op het gezicht van het meisje – nu is ze weer een meisje – verschijnt een halve lach als ze proest. ‘Twee liter melk, twee brood!’ roept Truus.

‘Wat?’ zeg ik. Ik trek het papier uit haar hand, herken Frans’ hoekige handschrift.

Een codebriefje! Even getallen – het is goed, zowel voor Truus als voor mij.

Alle drie gieren we van de lach. Met lange uithalen schateren we. Tranen rollen over onze wangen. Van de spanning, denk ik. En van blijdschap. We stikken er bijna in. We lachen zo hard dat de directrice om de hoek van de deur komt kijken. Ik veeg de zweetdruppels van mijn voorhoofd.

‘Het gaat prima, hoor!’ schreeuw ik dwars door mijn lachtranen heen.

Frans heeft haar opgedragen ons te vragen om weer terug te komen, vertelt Hannie – zo heet ze. We zijn weer nodig in Haarlem. We gaan weer terug!

‘Jemig,’ zeg ik. ‘Had ik bijna op je geschoten.’

Truus knikt. ‘Je hebt geluk.’

‘Ja, jullie hebben nogal een reputatie,’ zegt het meisje. ‘Maar ik moest zeker weten dat jullie het waren.’

Truus grijnst en dus grijns ik ook. Ik geloof niet dat het meisje het zegt omdat ze wil dat wij ons dom voelen. Maar wij hebben een reputatie – wat dat dan ook mag zijn.

Truus houdt haar flesje chloroform omhoog. ‘Ik had je bijna verdoofd.’

‘Zijn wij even weg – ja, éven maar, hoor,’ zeg ik, ‘zo lang was het niet, vinden ze een nieuwe meid!’ Ik lach erbij, al vind ik het stiekem écht jammer dat wij niet meer de enige meiden in onze verzetsgroep zijn. Bovendien: ze is aardig, die Hannie Schaft – zo heeft ze zich voorgesteld – maar zo’n deftige juf... Die kan toch nooit doen wat wij doen? Weet ze wel waar wij mee bezig zijn?

21

Fietsen. Doorfietsen. Weg! Harder!

Twee Enschedese maanden lang heb ik over mijn weerzien met Peter gefantaseerd. Elke avond als ik in bed lag. Zo ongeveer zag ik het voor me (maar dan veel uitgebreider): Peter neemt mij in zijn armen, fluistert hoe blij hij is om me weer te zien, streelt me, zoent me. En ik stelde me voor dat ik alles fijn vond, ook het zoenen. Want zo moet het zijn. Strelen, zoenen en meer gefluisterde woorden. En niets anders dan wij twee. En dan naar dat leegstaande huis. Ik zou meegaan. ‘Mijn liefste, mijn liefste,’ zou ik zeggen. Woorden die ik nog nooit heb gezegd.

Nou, zo ging het dus niet.

Fietsen. Dóórfietsen.

Ik probeer strak voor me uit te blijven kijken als ik langs de huizen in Haarlem fiets waar ik vroeger speelde. Ik probeer niet te denken dat hier, in de Rollandstraat, Eva de Leeuw woonde. En hier, even verderop, Rivka Cohen. Meisjes uit mijn klas die weg zijn.

Fietsen. Dóórfietsen.

Opeens zie ik een vleugellam kauwtje over een stoep hippen. Het probeert te vliegen, maar komt niet van de grond. Ik zet mijn fiets tegen een lantaarnpaal en loop voorzichtig op het kauwtje af. Dan schiet een zwarte kat tevoorschijn. Twee sluippassen en ze duikt op de vogel. Ik stamp op haar af, roep: ‘Ksst!’ en klap in mijn handen. De kat laat los. Maar het vogeltje blijft roerloos liggen als afval, naast een verregend stuk krant. De vleugels zinloos uitgeslagen. Het nekje geknikt.

Ik pak mijn fiets weer. Als ik op de hoek van de straat omkijk, ligt het kauwtje er niet meer. Het lijkt alsof het er nooit is geweest.

Fietsen. Dóórfietsen. Weg van Peter. Weg! Harder!

Over de Brouwersvaart rijd ik het centrum in. Twee vrouwen komen me breeduit tegemoet, de een op een fiets met massieve banden, de ander op een fiets met versneden autobanden. Mijn eigen fiets is nog helemaal in orde. Twee maanden lang heeft hij in Bloemendaal gestaan en er is goed op gepast. Ja, in Bloemendaal. Frans heeft een andere vergaderruimte kunnen vinden in een villa van een oud, deftig heerschap. Wat was ik opgelucht!

Onze groep was níét verraden.

Iedereen leefde nog.

Oma Bracha had mijn verhalen níét doorverteld, of in elk geval niet aan foute mensen.

Maar op dit moment interesseert het me nauwelijks.

Ik kan alleen maar aan Peter denken. Aan zijn ogen, die oplichtten toen hij me zag, en de manier waarop hij op me af rende (zijn vader was niet in de winkel, zijn broertjes speelden buiten schuilhokkie). Tot zover was het precies als in mijn fantasie. Alleen duurde zijn omhelzing veel te kort. En hij zei – en dat was het éérste wat hij zei – dat er verzetsmensen waren doodgeschoten. In Amsterdam. Vanwege een aanslag op het Bevolkingsregister daar. Hij leest nooit een krant, maar díé had-ie voor me bewaard. De krant lag op de toonbank en hij las het artikel aan me voor. “De vonnissen zijn met den kogel voltrokken.” Hij tikte met zijn vinger op het papier. ‘Kijk. Hieronder twaalf namen. Twaalf, Fred! En dan nog twee die levenslang kregen, of tuchthuis, weet ik het.’

‘Ze zijn gek,’ zei ik.

‘Dat zijn ze zeker.’ Hij keek me aan en pakte mijn schouders beet alsof hij me door elkaar wilde rammelen. ‘Om de haverklap voltrekken de

moffen doodvonnissen, Fred. Soms enkel om het verspreiden van blaadjes,' zei hij. 'En elke keer als ik zoiets lees, denk ik dat jij erbij zit. Ik ben zo blij dat je nog leeft. Ik maak me almaar zorgen.'

Toen hij hoorde dat ik als verpleegster had gewerkt, wilde hij meteen helpen om een baantje in het ziekenhuis voor me te zoeken. Alsof ik hier geen belangrijk werk doe! En wat hij toen zei...

'Laat mij voor je zorgen!' zei hij. 'Bij mij ben je veilig.'

Hij keek me heel lief aan, maar ik riep: 'Moeten we dan toestaan wat er gebeurt? Zo'n leven wil ik niet!' En bovendien: mannen die voor je zorgen... Kom op, zou mama zeggen, daar moet je niet in geloven. Daar dacht ik aan, en toen dacht ik: maar Peter is niet als mijn vader. En ondertussen zei Peter... Wat zei hij? Ik bijt op mijn lip. Ik heb het heus wel gehoord. Hij zei –

Er klinkt getoeter. Ik verslik me in een hoestbui door de rook van een voorbijrijdende auto met een enorme houtgasgenerator achterop. Alsof je een kachel uit een huis haalt en achter op een auto plaatst. Het gevaarte rookt als een schoorsteen.

Ik heb gehoord wat hij zei. Ik wil ons. Dat zei hij. Ik wil ons.

O god, mijn Peter, denk ik. Dat wil ik ook. Maar ik zei: 'Ik hou van...' – en in een fractie van een seconde zag ik zijn ogen oplichten – '... het verzet, het voelt moedig. Misschien is het niet verstandig, maar dit is wat ik wil. Jij leeft veilig, maar mijn leven is voller en rijker.' Dat zei ik.

Peter keek langs me heen en zei niets meer.

Ik fiets langs een aardappelboer waar een enorme rij, vooral vrouwen, voor de deur staat. Daarna over de Grote Markt, langs het groen uitgeslagen bronzen standbeeld van Laurens Janszoon Coster, in de richting van het Spaarne. Misschien, denk ik, horen hij en ik pas bij elkaar als er geen oorlog meer tussen ons in staat. Misschien kan onze liefde pas na de oorlog echt beginnen. Maar... ik wil ook ons! Ik wil

met hem slapen, in zijn armen liggen, ik wil álles met hem. Waarom zei ik dát niet?

Voor ik er erg in heb, fiets ik de Oude Amsterdamsebuurt in en ben ik al in de Fabriciusstaat. Ik trek aan de bel en bons op de deur terwijl ik iets wegslik.

Oma Bracha. Na Peter wil ik oma Bracha weer zien.

‘Freddie, je bent er weer!’ zegt oma Bracha even later – op hetzelfde moment dat ik denk: oma Bracha, u bent er nog! Het is zo fijn om haar in levenden lijve voor me te zien.

Heel even kan ik Peter vergeten en ik lach breed.

Ze kust me niet, ze pakt mijn handen beet en knijpt erin zoals ze altijd doet en trekt me aan tafel. Oma Bracha lijkt kleiner en smaller geworden, maar de greep van haar handen is krachtiger dan ik me herinner. Ze kijkt me onderzoekend aan. ‘Hoe is het met u, kleine? Met jóú?’ verbetert ze zichzelf. ‘Ik heb je zo lang niet gezien.’

‘Ik was in Enschede.’

‘Enschede?’ Ze kijkt verbaasd. ‘En hoe was het daar?’

‘Goed,’ zeg ik automatisch. En als ik haar ogen voel priemen: ‘Leuk. Elke dag taart met slagroom.’

Ze lacht met me mee.

‘Het was rustig. Ik heb gewerkt als verpleegster.’

‘Echt waar? Geen gevaarlijke acties?’ Haar ogen vernauwen zich.

‘Het was er goed!’ zeg ik. ‘Maar ik ben blij dat ik weer terug ben. En onze groep ook. Ze hebben geslaagde aanslagen gepleegd, maar ja’ – gespeeld arrogant trek ik mijn schouders op en ik houd mijn handpalmen omhoog – ‘ze hadden ons weer nodig.’ Ik begin te lachen, want het is wél echt waar.

Ik vertel dat Truus en ik, al op de tweede dag dat we terug waren uit Enschede, een slecht bewaakte garage van de Wehrmacht in de fik

hebben gestoken. Twee mannen hadden het voorbereid, maar wij hebben het gedaan. Met eigengemaakte branddoosjes. Helemaal plat gefikt!

En het was op de radio! Willemsen vertelde erover. De moffen hebben alle radio's gevorderd, maar de oude, voorname eigenaar van de villa in Bloemendaal – ons nieuwe hoofdkwartier – had twee radio's. Eén heeft hij ingeleverd. De ander heeft hij verstoep.

'Een schitterende sabotageactie,' werd gezegd op de radio. Dat zei Willemsen. En: 'Hulde voor de partizanen van Haarlem!' Jammer dat wij het zelf niet hebben kunnen horen.

Oma Bracha stelt vragen over de oorlog en ik vertel haar alles wat Frans vertelt. Hij luistert geregeld naar Radio Oranje en naar de BBC. Het is zo fijn dat ik haar kan troosten: dat ik eindelijk kan vertellen dat de oorlog vast niet lang meer zal duren. Dat de nazi's de Slag om Stalingrad hebben verloren en de Russische troepen hen nu nog verder terugdringen. En dat de Engelsen het luchtruim veroveren. Dag en nacht bombarderen ze Duitse steden.

En dan moet ik haar natuurlijk vragen of ze ook met andere verzetsmensen praat, maar ik weet niet hoe.

Ik vertrek zonder die ene belangrijke vraag te stellen.

De keer erop dat ik oma Bracha bezoek weet ik nog steeds niet hoe ik het moet vragen.

Ik vertel haar over het nieuwe meisje in onze groep, dat zo anders is dan wij. Dat gestudeerd heeft en brood eet met mes en vork! Maar bij acties is dat serieuze, deftige meisje een felle. En we kunnen verschrikkelijk lachen. Laatst hadden we wapeninstructie, waar we de kamer van een tandarts aan de Kloppersingel voor mogen gebruiken. Deze keer was afgesproken dat we niet aan de achterkant naar binnen zouden gaan, maar vóór zouden aanbellen; geen enkele gewoonte mag

je te lang volhouden. Wij belden aan bij dat grote fraaie pand. De deur ging open, en we zagen een vrouw die we niet kenden. Een chique mevrouw, fluwelen japon, parelketting, keurig gekapt haar, alles d'r op en d'r aan. En achter die chique mevrouw hing een portret. Een enorm portret. Van Adolf Hitler.

‘O,’ zei Hannie. ‘Dit is een fout adres.’

We stonden alle drie slap van de lach op de stoep van dat huis. We konden niet stoppen. We stikten er bijna in. Wij daar, met onze pistolen in onze jaszakken.

‘Pardon, mevrouw,’ zei Hannie terwijl ze met gierende uithalen lachte.

De chique mevrouw staarde ons met open mond aan. En achter haar hing Hitler kwaad en dreigend naar ons te kijken.

We renden weg en om de hoek van de straat lagen we nog een eeuwigheid in een deuk.

Oma Bracha lacht mee. Dit is een goed verhaal.

Ze heeft de krant van het dressoir gepakt en slaat hem open. Ze maakt een potlood nat met haar tong en omcirkelt het woord ‘brood’ en het bonnummer dat deze week geldig is. ‘Nog meer gevaarlijke acties in het verschiet?’ vraagt ze.

Ik schud mijn hoofd. Ik vertel over een volgend klusje. Maar deze keer noem ik geen namen. ‘Ik ga een Joods jongetje wegbrengen. Hij zit ondergedoken bij een ouder echtpaar,’ vertel ik. ‘En die mensen hebben hem voor de veiligheid opgeborgen in de kelder. In de kelder! In z’n eentje! Acht maanden lang. In zijn eentje!’

Oma Bracha schudt haar hoofd. ‘En wat nu?’

‘Zijn ouders hebben dat gehoord, ze zijn woest. Ze willen hem meteen weer terug.’

‘Natuurlijk!’ zegt oma Bracha terwijl ze broodbon 41 uit Annies bonkaart knipt.

‘Dat zei ik ook. Dus die klus is voor mij. Ik ga hem naar zijn ouders brengen.’

Oma Bracha knikt.

Er valt een stilte. Nu, denk ik. Nu moet ik het vragen. Nu. Niet wachten. ‘Komen hier bij Annie ook... ook andere verzetsmensen?’ Ik probeer het langs mijn neus weg te vragen, maar mijn stem hapert.

Ze kijkt naar me met die slimme professorogen van haar. ‘Waarom wil je dat weten?’

‘Nou, ik bedoel... Als u andere verzetsmensen ziet, praat u dan met hen? Over wat ik vertel?’

Oma Bracha legt de schaar op tafel neer, bij de bonnen en Annies stamkaart. Ze schudt haar hoofd. ‘Als hier al andere verzetsmensen komen,’ zegt ze met nadruk, ‘praat ik niet met hen over wat jij vertelt. Natuurlijk niet! Dat zou gevaarlijk kunnen zijn. Je moet altijd oppassen, lieveke. Jij ook.’

Ik sla mijn ogen neer. Natuurlijk kletst oma Bracha niet. Ze is niet zo dom als ik.

‘Echt altijd oppassen,’ herhaalt ze. Ineens klinkt het dubbelzinnig, alsof ze bedoelt dat ik ook voor haar moet uitkijken.

Nee, natuurlijk bedoelt ze dat niet. Of wel? Ja, misschien wel. Ach, nee! Ik haal me de krankzinnigste dingen in m’n hoofd.

‘Schatteke, is er iets?’ Oma Bracha steekt haar arm naar mij uit.

Schatteke. Schatje. Zo noemde mama mij vaak. Ach, mijn mama. Vanbinnen opent een luikje dat ik direct weer dicht wil hebben.

Ik kijk oma Bracha aan als ze me over mijn haar aait. Ze is een goeie, ik kan het bijna ruiken. De groep is niet verraden en dat gaat ook niet gebeuren! Opeens voel ik de opluchting en ik beantwoord haar lach.

‘Het liefst zou ik je hier vasthouden tot de oorlog voorbij is,’ zegt ze. ‘Ja, excuseer lieveke, ik kan het niet laten te zeggen.’

Ik grijns. Oma Bracha hóórt bij mij, ze is mijn schuilkeldertje. Ze is bezorgder dan mama. Nee, zo moet ik niet denken. Alsof mama geen goede moeder is! Mama vindt het alleen véíliger om niet te veel te weten. Ze zou ons nooit tegenhouden om te doen wat gedaan moet worden. Oma Bracha wil juist alles weten én ze wil me tegenhouden. Dat is irritant en prettig tegelijk.

22

Een wachtwoord hadden we niet hoeven afspreken. Als ik die vroege zomerochtend vanuit de Wagenweg op het Houtplein aankom, zie ik hem meteen. Kan niet missen. Helemaal alleen, als een standbeeld aan de rand van het plein.

Dat ik hem niet eens mocht ophalen vanaf zijn onderduikadres... Was dat nou zo gevaarlijk? Ik bijt op mijn lip en stap van mijn fiets om even naar hem te kijken. Een klein jochie in een korte bruine broek waar stakerige benen uit steken, en een zwart koffertje in zijn rechterhand. Stokstijf staat-ie er. Als een oud mannetje. En tegelijk lijkt hij kleiner dan de vijf jaar die hij is. Ze hebben hem ongetwijfeld ingeprent dat hij daar moet gaan staan en blijven wachten. Geen centimeter bewegen!

Ik merk dat ik mijn kaken op elkaar klem. Dit is dus de aartsvijand van de moffen. Hij is hun grote gevaar!

Met mijn fiets aan de hand loop ik langzaam op hem af.

‘Mooi weer vandaag, hè?’ Dat is mijn wachtwoord.

‘Maar morgen niet,’ fluistert hij. En ja, dat is zijn wachtwoord.

‘Hoe heet je?’

Hij kijkt me aan. Ongezond bleek gezicht, ronde bruine poppenogen, donker haar. ‘Henk Mulder, mevrouw,’ fluistert hij.

Ik glimlach, maar zijn gezicht blijft ernstig. ‘Ik ga je naar Leiden brengen, hè?’

Hij klemt zijn lippen op elkaar, zegt geen woord, maar knikt. Zijn hoofd gaat ver omhoog en omlaag. Hij blijft maar knikken.

Niet te veel praten met dat kind, heeft Frans me gezegd. Alleen wegbrengen. Had ik dat zinnetje al niet mogen zeggen?

‘Kom, we gaan.’ Ik pak zijn koffertje, hang het aan mijn stuur en klap de voetsteuntjes die Abe er vanmorgen op heeft gezet naar buiten. ‘Hier moet je je voeten op zetten,’ zeg ik wijzend. Ik help hem achter op de fiets klimmen. Jemig, wat is-ie stijf voor zo’n klein kind.

‘Hou mij goed vast.’

Zwijgend fiets ik met hem de stad uit. Zwijgend zit hij achterop, dat kind met zijn verkrampte knuistjes die mij niet vasthouden, maar enkel de stof van mijn jas.

Ik voel zijn aanwezigheid. Ik wil hem geruststellen, ik wil...

Ik trap op mijn rem. We zijn nog lang niet ver genoeg voor al een eerste pauze, maar kom op, zeg!

Onhandig klautert hij van mijn fiets af. We gaan in de berm zitten en ik geef hem een korst brood. De lucht is blauw en de gele gloed van de zon schijnt over het land als op een zorgeloze vakantiedag. Het ruikt naar de zomers van vroeger.

‘Vertel eens,’ zeg ik, ‘hoe heet je?’

Het joch kijkt me met grote ogen aan.

‘Je heet natuurlijk geen Henk,’ zeg ik. ‘Heet je misschien Sam?’

Zijn gezicht blijft onbeweeglijk.

‘Of David? Heet je David?’

Zijn ogen worden nog groter, voor zover dat kan. Het zijn geschrokken ogen. Bange ogen. Ogen die gevaar zien. Ineens is het alsof ik Frans ben, lang geleden tijdens onze moedproef, toen hij om het adres vroeg van een Joodse partijkameraad van mama.

‘Ik heet Freddie,’ zeg ik. Ja, ik wéét dat ik dat niet mag zeggen, ik wéét dat ik te loslippig ben, ik wéét dat ik anderen zo in gevaar kan brengen.

Ik weet het, ik weet het. Maar ik zie dit jochie en het kan me niets schelen. Ik buig me naar hem voorover. ‘Jij mag het ook zeggen.’

Hij beweegt zijn hoofd heen en weer, een miniem stukje maar. Hij is minder kletserig dan ik, tegelijk is hij duidelijk niet gewend om nee te zeggen.

‘Ja hoor, dat mag,’ herhaal ik overredend. ‘Echt waar.’

Het blijft stil.

‘Alleen tegen mij?’ fleem ik.

‘Loetje,’ fluistert hij dan bijna onhoorbaar.

Ik voel tranen achter mijn ogen. Ik kan maar beter niet te lief doen, dan ga ik nog janken, heeft-ie ook niks aan. ‘Loetje?’

Een nauwelijks zichtbaar knikje.

‘Ach... Loetje!’ Ik lach veel harder dan ik eigenlijk moet lachen. ‘Dat is toch een betere naam dan Henk? Wie heet er nou Henk...’

Aarzelend schokken zijn mondhoeken omhoog.

‘Ik ga je naar je ouders brengen, hè Loe?’

Er breekt een brede lach op zijn gezicht door. ‘Ja, hè? Ja, hè?’ roept hij.

Niet veel later zitten we zingend op de fiets. ‘Ik zag laatst in een poppenkraam’ en ‘Op een klein stationnetje’. Ik zing tot hij het kan meezingen. Zelf kent hij geen enkel liedje. Ondertussen loer ik naar controleposten van moffen. Als ik vlak voor Hillegom Feldgendarmerie zie, neem ik een zijweggetje. Als ik verderop opnieuw de grijze busjes ontdek, lukt het me een omweg te maken. Ik ben alert, ik ben wakker, ik ben snel. Steeds heb ik genoeg tijd om een zijstraat in te schieten of desnoods af te stappen en onopvallend om te keren.

Het leukste liedje vindt Loetje ‘Wie is Loesje? Wie is toch dat snoesje?’. Hij zingt: ‘Wie is Loetje, wie is toch dat snoetje? Loetje is het meisje van de drummer van de band.’ En dan moet hij vreselijk lachen.

Moet ik hem zeggen dat hij, als we worden aangehouden, weer Henk Mulder heet? Ach nee.

We fietsen over smalle paadjes langs de weilanden. Bij Sassenheim pauzeren we een tweede keer. We zitten in de berm, kijken naar drie koeien in de wei en ruiken de zoete geur van weilanden en hooi. Ik vlecht een ketting van madeliefjes voor hem.

Als een colonne Duitse vrachtwagens en tanks voorbijrijdt, gooit een soldaat vanuit de open laadbak een homp brood naar ons. Dat gooit-ie naar ons. Die domme mof in z'n vrachtwagen. Wat denkt-ie wel? Dat we beesten zijn?

Loetje vliegt erop af, roept 'Dank u wel!' en zwaait naar de moffen. En ze zwaaien vrolijk terug.

Er wordt nog iets gegooid. Het landt een aantal meter verderop in het hoge gras en Loetje stormt erop af. Hij houdt het omhoog: een grijze pet met kleppen. Een soldatenpet. Een Duitse soldatenpet, verdomme.

Loetje zet de pet op. De pet zakt tot ver over zijn oren. Hij lacht, trekt de pet naar achteren en komt naar mij toe. 'Mooi, hè?' roept hij.

'Prachtig,' zeg ik nors.

Zijn ronde poppenogen stralen. Ik slik iets weg. Het is natuurlijk een ideale vermomming. Ik hel naar voren en trek de pet over zijn gezicht.

'Prachtig,' zeg ik zachter.

Daarna eten we om beurten een hap van het brood. Er zit melk in plaats van water in, dat proef je.

Als ik de madeliefjesketting voorzichtig om zijn nek hang, zie ik dat Loetje minuscule kruimels uit het brood in het gras laat vallen. 'Hé!' roep ik. 'Wat doe jij nou?'

'Voor de muisjes.'

'Die hebben genoeg te eten.'

'Ik hou van muisjes.'

‘Ik hou van katten.’

Loetje kijkt me taxerend aan onder zijn moffenpet. Dan zegt hij: ‘Ik was niet helemaal alleen bij meneer en mevrouw Mulder.’

‘Ja, ja, goochempie,’ zeg ik, ‘begin maar snel over iets anders.’ En dan pas dringt het tot me door wat hij zegt.

‘Ik had een vriendje,’ zegt hij zacht.

‘Echt waar?’ Ik lach. Wel vaker klopt informatie niet helemaal. Gelukkig maar. Misschien was hij elke middag alleen, maar níét dag in, dag uit. Ik strijk met een vinger over zijn wang. Die is zo zacht als de huid van een baby.

Loetje knikt. ‘Elke dag kwam hij. Uit de muur. Omdat ik kruimeltjes voor hem neerlegde.’

Ik knik langzaam.

‘Ik noemde hem Piep. Maar vandaag vindt hij geen kruimels.’

Ik kijk hem schuin aan. ‘Zo’n muisje redt zich wel,’ zeg ik kortaf. Mijn stem klinkt schor. Zonder hem aan te kijken spring ik overeind. ‘Kom, we gaan verder.’

Even later zitten we weer zingend op de fiets. Dat wil zeggen: mijn kleine vriend zingt zo hard als hij kan en ik luister. Een vrouw in een wapperende blauwe zomerjurk met gele bloemetjes haalt ons in, kijkt achterom en lacht.

Op dat moment – op de fiets, in de zon, Loetje zingend achterop, zijn armen stevig om mij heen – ben ik volmaakt gelukkig. Tegen de volgende die ons voorbijrijdt, zal ik zeggen dat-ie mijn broertje is. Dat zou toch ook best kunnen? Diep vanuit mijn buik borrelt een lach op. Dit is mijn fijnste verzetsklusje ooit. En waar ik bang voor ben, een aanhouding, gebeurt niet. Dat weet ik zeker.

Vlak voor Leiden kom ik op een grotere weg. Terwijl Loetje luidkeels zingt, passeert ons opnieuw een colonne met tanks op vrachtwagens

geladen. Loetje laat mij met één hand los, zwaait natuurlijk weer naar de soldaten. Of houdt zijn moffenpet goed vast. Ik draai mijn gezicht een stukje naar de zon, voel de warmte op mijn huid en denk aan vroeger – ik sprong in zee, Truus groef kuilen en mama zat op een handdoek en hief haar gezicht naar de zon – als ik ineens motorgebrom hoor en drie vliegtuigen zie. Uit het niets komen de vliegtuigen.

Vanachter de zon vandaan, lijkt het. Ik zie ze, maar ik zie ze niet echt.

Ze maken een duikvlucht. Engelse jachtbommenwerpers! Weg is de zomer van vroeger. Mijn hart schokt in mijn borst. Ik schreeuw tegen Loetje. ‘Hou je vast!’

Een oorverdovend kabaal. Doffe dreunen. Een explosie. Ratelende mitrailleurs. Een klap die de aarde openscheurt en grote gaten in het wegdek slaat. Stenen, gruis, scherven vliegen om mijn oren. Grijs stofwolken, alles wordt zwart. Vlak voor mij nog een dreun, de lichamen van twee vrouwen slingeren door de lucht. Ik word omhooggegooid en sla daarna met fiets en al tegen de grond. Ik knijp mijn ogen dicht. Mijn brein is opeens heel helder, ik weet dat ik me klein moet maken, niks doen, stil zijn, wachten. Mijn oren knappen, piepen, suizen. Alsof de wind keihard loeit. Iemand schreeuwt. Dan is het doodstil. Ik hoor alleen mijn eigen ademhaling in mijn lichaam razen.

Als ik mijn ogen weer open, lig ik onder mijn fiets. Even is alles wazig. Dan zie ik een reep stof – blauw met gele bloemetjes – in een rode plas. Een afgerukt been. Een arm. Ik draai mijn hoofd weg, hou mijn hand voor mijn ogen. Loetje! Waar is Loetje?! Ik kijk achterom. Naar de bagagedrager van mijn fiets. Leeg. Boven de straat hangen stofwolken, de huizen zijn verborgen achter een gordijn van grijze mist. Ik ruik de dikke geur van benzinedampen, kruitdampen. Zie een brandende tank op een kapotte vrachtwagen.

Loetje is nergens te bekennen.

Ik krabbel overeind. ‘Loetje!’ roep ik. Mijn stem klinkt ver weg. ‘Loetje!’ Ik moet hem vinden. Hij is natuurlijk gevallen, net als ik. Hij is zich rot geschrokken. Ik zal hem troosten, ik zal voor hem zingen. Waar is Loetje, zal ik zingen. Net zolang tot hij weer meezingt.

Ja hoor, daar ligt-ie. ‘Loetje!’ roep ik blij. ‘Loetje!’ Zijn magere beentjes, dat kleine lichaam. Hij ligt op de weg. Hij is bedekt met gruis. Zijn witte benen zijn grijs. Zijn gescheurde broek is grijs. Zijn lichaam is grijs. Zijn pet is weg. Zijn hoofd... Alleen de onderste helft van zijn hoofd. Zijn kin, zijn mond, één zachte wang. De rest is weggeblazen.

Ik hoor mijzelf gillen. Krijzen. Mijn stem echoot in mijn hoofd en over de lege weg. Ik draai mij om. Til mijn fiets aan het stuur op en ren weg naast mijn fiets. Mijn trillende handen krampen om het stuur. Mijn krijzen gaat over in hijgend huilen, janken. Mijn oren piepen. Mama, o mama! Waar ben je? Ik ren. Blijf rennen. Weg. Weg van hier.

Opeens houdt iemand me tegen. Houdt mijn fiets tegen. Ik kijk hem aan. Een man. Een vader misschien. Ik kijk hem door mijn tranen heen aan terwijl ik aan één stuk door blijf brullen. Ik ruk de fiets los. Hij geeft me een klap in mijn gezicht. Het is alsof ik wakker word, maar ik word wakker in een nachtmerrie.

Het volgende moment zit ik ergens aan een keukentafel. Een vrouw maakt mijn gezicht en mijn handen schoon met een vochtig washandje. Er zit bloed op het washandje. Daarna laat ze me opstaan en slaat ze mijn kleren af.

Even later zet ze een beker warme melk voor me neer. Ik leg mijn beide handen eromheen. Mijn ogen branden. Mijn kaken klapperen. Mijn handen beven. Ik huil niet meer, ik tril alleen nog, ik kan het niet stoppen.

Als ik mijn hoofd buig, valt mijn blik op het koffertje naast mijn stoel

en ik schiet vol. De vrouw ziet het, ze pakt een vaatdoek en gaat ermee over het gruisige koffertje tot het glimt alsof het niets is overkomen.

De man komt de keuken binnen. Hij heeft een deken bij zich. De vrouw pakt die over en neemt mij mee naar de bank in de woonkamer. Ik sta te tolleren op mijn benen. Ze zegt me te gaan liggen, legt de deken over mij heen en wikkelt me erin.

‘Het was vast bedoeld voor die colonne met Duitse tanks verderop,’ zegt de man vanuit de keuken.

‘Wat?’ vraagt de vrouw.

‘Die luchtaanval.’

De vrouw zegt niets meer. Of ik hoor het niet. Mijn oren beginnen weer erger te suizen. Mijn ogen vallen dicht.

Iemand maakt me wakker. Schudt zachtjes aan mijn arm. De vrouw. ‘Waar gingen jullie naartoe?’ vraagt ze.

De kamer is licht. Het is dag. Hoelang heb ik geslapen?

‘Waar gingen jullie naartoe?’ vraagt ze weer.

Waar we naartoe gingen? Wie? O, mijn god. Ik voel gal omhoogkomen. Daar ligt Loetje. Daar liggen zijn voeten. Zijn magere beentjes. Zijn buik. Zijn hals. Zijn kinnetje. Ik sla mijn hand voor mijn mond. Er komt geen geluid over mijn lippen.

De vrouw aait me over mijn wang. ‘Je broertje is meegenomen door een ziekenauto,’ zegt ze.

‘Mijn broertje...’ herhaal ik toonloos. Heeft zij kinderen? Een jongetje? Speelt hij nu buiten? Vist hij in de sloot? Vangt hij kikkers?

Ze laat haar hand op mijn onderarm rusten. ‘Waar moet je naartoe, lieverd?’

‘Leiden,’ zeg ik. Ik moest naar Leiden. Nee, nee. ‘Haarlem.’

‘Dat is allebei een andere kant op!’ roept de man vanuit de keuken. ‘Waar moet je nou naartoe?’

‘Haarlem.’

‘Dat red je nog wel voor spertijd.’

Aan het eind van de dag zit ik weer op de fiets richting Haarlem. De vrouw heeft het koffertje aan mijn stuur gehangen. De voetsteuntjes heb ik ingeklapt.

De zon gaat onder, hangt vuurrood boven het weiland. Het is een prachtige avond.

De volgende dag zegt Frans dat ik opnieuw naar Leiden moet. De ouders van Loetje moeten weten wat er gebeurd is, zegt hij.

‘Nee,’ zeg ik. ‘Doe het zelf maar.’

Hij zegt dat het niet vandaag of morgen hoeft, over twee dagen mag ook.

‘Nee,’ zeg ik weer.

Truus zegt dat ze met me meegaat.

Dus fietsen we twee dagen later dezelfde route. We fietsen de stad uit. Langs de berm waar we brood aten. Langs de weilanden waar we naar de koeien keken. Langs de wegen waar ik voor hem zong, waar we samen zongen, waar hij alleen zong. Langs Sassenheim. Langs het gras met madeliefjes. Ik voel zijn handen in mijn zij. Ik hoor zijn stem in mijn hoofd. Ik ben blij als het zachtjes begint te regenen.

Dan komen we langs de plek. De straat is afgezet. We nemen onze fietsen aan de hand en lopen langs de bomkrater in de weg en langs het wrak van een tank. Truus gaat voorop. Ik kijk naar haar rug, kijk strak naar haar rug.

Zodra de ouders ons zien binnenkomen – twee meisjes met een zwart glimmend koffertje – springen ze op.

Ik sta naast Truus en laat mijn hoofd hangen.

‘Wat is er gebeurd?’ zegt de vrouw.

Ik kan hen niet aankijken.

‘Wat hebben jullie met Loetje gedaan?’ roept de vrouw.

Truus leunt met beide handen op de tafel. Zij is degene die het woord voert. Rustig en verstandig doet ze dat, en ik hou van haar.

Loetjes ouders beginnen te huilen. De moeder gooit zich tegen de muur. Ze grijpt haar blouse, scheurt die kapot. Dan draait ze zich om, slaat snikkend dubbel over tafel en haalt naar mij uit. Naar mijn gezicht. Mijn hoofd veert opzij, ik doe niets.

Haar man pakt haar bij de schouders beet en trekt haar weg. Hij slaat zijn armen om haar heen en houdt zijn vrouw in bedwang. Met een knik van zijn hoofd gebaart hij naar ons: wegwezen. Truus pakt mijn hand en leidt me mee naar buiten. Al die tijd heb ik geen woord gezegd.

23

Maandenlang hebben we het over hoe ver de geallieerde troepen oprukken. Stiekem luisteren we naar Radio Oranje en soms naar de BBC. Frans en Hannie vertalen de berichten voor ons.

Eind augustus 1944 wordt Parijs bevrijd. Daarna Brussel, een dag later Antwerpen. En dan Nederland! Op 4 september horen we het op Radio Oranje. ‘De geallieerden hebben de Nederlandse grens overschreden. Het uur der bevrijding heeft geslagen!’

De volgende dag wachten Hannie, Truus en ik tussen drommen andere mensen op het Houtplein onze bevrijders op. Uit de huizen hangen vlaggen. Er zijn mensen in rood, wit, blauw en oranje gekleed. Iedereen lacht.

Moffen, NSB’ers en foute smerissen haasten zich in paniek met grote koffers en tassen naar het station. Anderen vluchten met volgeladen karren. Duitse militairen vertrekken in auto’s en legerwagens. Sommigen op de fiets. ‘Dahag!’ joelen wij. ‘Tot nooit weer!’

We knijpen elkaar in de armen. ‘De bezetting is voorbij!’ zegt Hannie. En dan zegt Truus het, en dan ik weer. We zeggen het telkens opnieuw. Alsof het nieuws te mooi is. Alsof we het nog niet echt kunnen geloven.

Het blijkt dan ook niet waar. Onze bevrijders verschijnen niet. En onze bezetters keren terug, wreder dan ooit.

Bij Halfweg saboteren we een spoorlijn. Met dynamiet blazen we een

verbindingsstuk op. Een snelle en vrij eenvoudige actie; niet veel later ontspoord een Duitse trein. De wagons schuiven in en over elkaar en de wagonladingen munitie vliegen de lucht in. Een geweldige ontploffing die tot ver aan de hemel te zien is en tot in Amsterdam te horen moet zijn. We kijken ernaar met een brede lach op ons gezicht.

Nog geen twee uur na dit vuurwerk steekt de Sicherheitsdienst vier huizen in brand. Als vergelding.

‘Daar kunnen wij niets aan doen,’ zegt Frans de volgende dag. ‘Het zijn de moffen die dit doen, niet wij.’

Als ik een maand later, in oktober 1944, de huiskamer van de villa in Bloemendaal binnenkom, zit Frans met zijn handen voor zijn ogen voorovergebogen. Hij kijkt niet op. Dan zie ik bij de ouwe Willemsen de tranen over de wangen biggelen en begrijp ik dat Frans huilt, en de andere mannen ook.

Mannen die huilen? Het is voor het eerst dat ik dat zie. Ik wist niet dat mannen ook huilden. ‘Wat?’ breng ik uit. Ik kijk naar Abe, naar Siep. ‘Wat is er?’

Mijn stem klinkt hol in de grote, hoge kamer. In het midden van de kamer staat een glanzende ronde tafel, daaromheen hoge rechte stoelen, tegen de wand een chique sofa en een zwarte buffetkast op een smalle rode loper – maar dat is niet veel in deze grote ruimte.

De villa in Bloemendaal is net zo’n prachtig pand als ons oude hoofdkwartier. Door de forse heggen die ook in de herfst vol blad zijn is er vanaf de straat weinig van het gebouw te zien. Dat maakt het tot een prima plek.

‘Wat is er?’ vraag ik opnieuw.

‘Ach, Freddie,’ zegt Frans schor. ‘Ga even zitten.’

Ik blijf stokstijf staan. Mijn schouders hoog opgetrokken. Een paar maanden geleden is Jan door de SD vermoord, toen zag ik de mannen niet huilen. Het was afschuwelijk, maar de meesten van ons kenden hem nauwelijks, hij werkte vooral voor de IJmuidense verzetsgroep. En met Hannie. Zij was de enige die hilde. Die verschrikkelijk hilde.

Mijn adem stukt. 'Waar zijn Truus en Hannie?'

Willemsen zwaait met zijn hand. Het gaat niet om Truus en Hannie.

Ik haal opgelucht adem.

'Theo,' zegt Frans.

'Theo?'

Frans knikt.

'Niet!'

'Bij een aanslag op Fake Krist,' zegt Willemsen. Zijn adamsappel beweegt op en neer. Zijn stem klinkt schor.

Ik word draaierig en misselijk. Ik laat me tegen de muur omlaagzakken tot ik op de grond zit en trek mijn benen op tegen mijn borst.

Fake Krist. Berucht fanatiek SD-man. Hij tuigde ooit een jong kind af voor de ogen van zijn vader, een opgepakte verzetsman die weigerde te praten. Niemand weet hoeveel mensen Krist heeft verraden.

'Je wéét toch dat Theo Fake Krist wilde omleggen?' vraagt Abe.

'Natuurlijk weet ik dat,' zeg ik. 'Ik ben degene die alles heeft uitgezocht!' Weken ben ik ermee bezig geweest: uitzoeken waar Krist verbleef, hoe laat hij elke dag de deur uit ging naar het politiebureau waar hij werkte, wat zijn dagelijkse route was, hoe laat hij weer thuiskwam, hoeveel bewaking hij had. Alles. Dagenlang heb ik gepost en tot vervelens toe door die buurt geslenterd.

Mijn lip begint te trillen. 'Heb ik iets fout gedaan?'

Frans schudt zijn hoofd. 'Krist heeft hem gearresteerd in het steegje

naast zijn kosthuis. Waarschijnlijk heeft Theo daar te lang rondgehangen. Dat valt op, zo'n man op straat.'

'En toen?'

'Toen hebben ze hem naar Amsterdam gebracht,' zegt Frans. 'Daar rukte hij zich los, ging rennen en...' Frans ademt diep in door zijn neus. 'En werd doodgeschoten.'

'Dat wist-ie toch!' roep ik. 'Als je gaat rennen, schieten ze.'

Frans knikt. 'Precies.'

'Hij ging...' Ik sla mijn hand voor mijn mond, maak mijn zin niet af. Ik wil er niet aan denken dat hij ging rennen om te voorkomen dat Krist hem zou verhoren, hem zou martelen. En dat hij zou doorslaan. Om te voorkomen dat hij mensen zou verraden – dat hij óns zou verraden. Ik wil er niet aan denken.

Ach, Theo...

Met een brok in mijn keel staar ik door het raam naar de wolken, ze liggen op elkaar gestapeld als een donker berglandschap. De mannen huilen heel stil. Alleen bij de ouwe Willemsen rollen nog steeds de tranen. Abe heeft enkel rode ogen en kucht wat. Hoe jonger mannen zijn, hoe minder ze huilen.

Ik veeg met de rug van mijn hand over mijn ogen. Ik wil als een jongen zijn.

Ik wil ook met oma Bracha praten. Over Theo. Zonder veel te zien van de wereld om me heen fiets ik die middag naar haar toe. Er is onderweg ook weinig te zien. De blauwe tram die me rinkelend passeert is, op enkele vrouwen na, leeg. De straten zijn leeg. De etalages zijn leeg.

Wanneer ik door de Jansstraat rijd, klinkt vanuit een zijstraat gezang. Hoge kinderstemmen. Mijn hart staat stil. 'Wie is Loesje? Wie is toch dat...' Met een ruk draai ik mijn stuur, keer me om naar waar de stemmen vandaan komen. 'Daar gaat Loesje, met dat leuke blousje...'

Ik race de zijstraat in. Trap op mijn rem. Spring van mijn fiets. Voor ik de meisjes echt zie, heb ik mijn ogen al gesloten. Ik hoor een andere stem. Zie een ander kind. *Wie is Loetje? Wie is toch dat snoetje?* hoor ik, en de tranen rollen over mijn wangen.

Als ik mijn ogen open, zie ik twee kleine meisjes naar mij staren. Ze steken hun tong uit en rennen ervandoor op hun klepperende klompen.

Ooit zal ik oma Bracha over Loetje vertellen. En over Theo. Dat weet ik zeker. Maar nu niet. Ik keer om en fiets de Oude Amsterdamsebuurt voorbij.

Een week later – in de Bloemendaalse villa – zitten we er nog bijna net zo bij, zonder Frans om ons op te porren. Hij is een paar dagen weg. De mannen roken en zwijgen. Roken en zwijgen. De hele benedenverdieping, ook de ruime hal, stinkt naar rook. Naar rook en regenjassen. Ik tuur door het raam de tuin in, naar de ronde marmeren fontein die ooit zal hebben gespoten. Het regent.

Truus en ik hangen onderuitgezakt op de sofa – moe en lamlendig en kapot. Die oorlog duurt zo verrekke lang. En de moffen wringen ons steeds verder uit. Nog maar twee keer per dag een uur gas, geen stroom meer. In Haarlem-Noord hebben ze ruim drieduizend huizen ontruimd. ‘Omdat ze de ruimte willen hebben om te kunnen schieten,’ legde Frans uit. Voor alle onderduikers in Haarlem-Noord moesten wij nieuwe plekken vinden. We hebben ons het schompes gewerkt en geen dag genoeg gegeten.

‘De Spoorwegen staken,’ zegt Abe. ‘Dat is toch goed nieuws?’

Ik knik, ik heb de oproep van de regering op [Radio Oranje](#) gehoord.

Willemsen maakt een honend geluid. ‘De moffen zullen er alleen extra kwaad om worden,’ zegt hij mat. ‘Gaan ze nog verder knijpen met de

rantsoenen. Als de treinen met voedsel stoppen, komt er ook nog eens honger bij.'

Hou je klep, man, denk ik. 'Alles heeft zin,' zeg ik.

'Hadden ze niet kunnen oproepen om te staken vóór alle Joden werden weggevoerd?' zegt Truus.

Er valt een nare stilte. Dezelfde stilte als gisteren toen Hannie zei dat ze op de BBC iets had gehoord over de werkkampen voor de Joden. Dat het geen werkkampen zijn, maar *extermination camps*. Het werd ontzettend stil. Niemand zei een woord. Toen ik eindelijk durfde te vragen wat dat woord betekende, wilde niemand wat zeggen. Ik keek naar Truus. Dat zag ze wel, maar ze beantwoordde mijn blik niet.

De gezichten om mij heen bleven onbeweeglijk. 'Wat betekent dat dan, Hannie?' vroeg ik nog een keer.

Ze keek me kort aan. 'Vernietigingskampen,' zei ze zacht.

Toen zweeg ik ook.

Daarna heeft niemand er nog een woord over gezegd. Hannie moet het gewoon verkeerd hebben verstaan, hoor. Die radio kraakt en ruist en dan moet het geluid ook nog eens heel zacht staan.

'Inderdaad,' zegt Siep tegen Truus, 'als de regering zich druk had gemaakt om de Joden, hadden ze de Spoorwegen wel eerder opgeroepen om te staken.' Het komt er verbitterd uit. Hij zegt nooit veel, maar nu denkt hij natuurlijk aan zijn vrouw en zijn kind. 'De oorlog winnen, dát is hun doel. Niet die hele bevolkingsgroep redden.'

Bij elke windvlaag slaat de regen tegen het raam. Truus en ik zakken verder onderuit. Te veel acties mislukken.

Als de afgesproken roffel op de achterdeur klinkt, hijst Abe zich overeind. Even later staat Frans ons vanuit de deuropening kwaad aan te kijken. 'Een paar dagen heb ik elders gewerkt,' zegt hij, 'en jullie zakken direct in?' Hij gooit zijn natte jas over een stoel en vloekt luid.

Opnieuw een roffel op de deur en Abe staat haastig op. We zeggen niets; Frans heeft natuurlijk gelijk. Theo is dood. En blijft dood. Daar doe je niets aan. En Fake Krist leeft nog steeds.

In de hal klinkt een zachte kreet van Abe. Hij laat een vrouw binnen. Dof, donker haar, een vale bleke huid, een brilletje.

‘Jemig!’ roep ik.

Hannie haalt haar schouders op en stopt haar hoofddoek in haar jaszak. ‘Liever een levende lelijke, dan een mooie dooie.’

‘Inderdaad,’ zegt Frans. ‘Want volgens mijn politie-informant wordt er fanatiek jacht op je gemaakt sinds die actie waarbij Jan... Je kunt niet voorzichtig genoeg zijn, Hannie.’

‘Hebben jullie het al over Fake Krist gehad?’ vraagt ze. Ik kijk hoe ze haar zwartgeverfde haar achter haar oren veegt. Het lijkt wel alsof ik het erger vind dan zij dat ze niet meer het mooie meisje met het rode haar is. ‘We moeten in actie komen,’ zegt ze.

Siep en Abe gaan rechterop zitten. Ook Truus en ik hijsen ons overeind.

Willemsen drukt zijn shagje uit en legt zijn gebalde vuisten op tafel. ‘Hannie heeft gelijk,’ zegt hij op een toon alsof hij nu pas besluit dat we Theo’s actie moeten overdoen. ‘Ik kan je precies vertellen welke onderduikers en verzetsmensen Krist nog allemaal wil arresteren. Hij is een te groot gevaar voor onderduikers en voor het verzet.’

‘Is het je gelukt om Krist’s telefoon op het politiebureau af te luisteren?’ vraagt Hannie.

‘Huh? Hoe dan?’ Truus trekt haar wenkbrauwen vragend omhoog. ‘Je kunt toch niet zomaar naar binnen lopen en –?’

‘Via de telefoonkabels die in de masten hangen.’ Willemsen begint te hoesten en maakt een wegwerpgebaar. ‘Leg ik je nog weleens uit.’

‘Ik val niet op. Laat mij deze klus doen,’ zeg ik tegen Frans. Dat wil ik.

Voor Theo.

Frans schudt zijn hoofd terwijl hij de kaart van Haarlem openvouwt. ‘Jij gaat opnieuw controleren of alle informatie nog klopt. Waar hij zich nu schuilhoudt, hoe hij zich verplaatst, op welke tijden. Nou ja, je weet het wel,’ zegt Frans. ‘Hannie en Truus gaan het uitvoeren.’

24

Het kosthuis van Krist op de Westergracht is niet ver van Peters huis en niet ver van waar ik een pakket *De Waarheid* moet afleveren, dus maak ik de volgende dag een ommetje door de Brouwersstraat. Het bespioneren van Krist en het bezorgen van *De Waarheid* kunnen wel éven wachten.

Peter. Daar staat hij, in de deuropening van de winkel, een shagje te roken. Zodra ik hem zie, voel ik een huppel in mijn borst. Het lijkt alsof hij me op staat te wachten, dat moet een goed teken zijn. Alsof we samen uitgaan. Onzin natuurlijk. Dat kan helemaal niet.

Hij geeft me geen kus. Hij groet niet eens. Het eerste wat hij doet, echt het allereerste, is met een behendig rukje de gesp van mijn fietstas losrukken. Hij vraagt me niet mee uit, hij vraagt: ‘Wat bezielt je?’

Mijn hart zakt in mijn schoenen. ‘Alleen een paar blaadjes, man!’ barst ik los.

‘*De Waarheid*. Daarmee riskeer je je leven. Maar da’s alles?’

‘Op dit moment wel.’

‘O, zeg maar weer niks.’

‘Ik mág je niet alles vertellen!’ roep ik. Mijn stem klinkt schor. Misschien kan het wel nooit. Misschien blijft de oorlog altijd als een monster tussen ons in staan. ‘Jezus, man.’ Opeens ben ik het zat. Of komt dat omdat hij me niet kust, me niet in zijn armen neemt? ‘Nieuws over de fronten, berichten uit Londen, mededelingen over het

‘distributiesysteem,’ bijt ik hem toe. ‘Dat is toch nodig om mensen te informeren en hoop te laten houden?’

Er valt een ongemakkelijke stilte. Ik kijk naar de kat die achter het glas van de etalage op de vensterbank slaapt. Ik verlies Peter, denk ik, ik zal hem nooit liefhebben. Mijn keel wordt dik, mijn schouders trekken. Het verdriet is er al voor ik hem kwijt ben.

Nee, hou op. Iemand die krantjes rondbrengen al te link vindt? Die er gewoon maar het beste van wil maken met de Duitsers? Die het liefst als die kat op zijn rug in het kleinste streepje zonlicht wil liggen maffien? Die niets snapt van wat ik doe? Ik geloof steeds meer dat Peter een grietje wil dat enkel ‘ja en amen’ zegt.

Met mijn armen over elkaar geslagen leun ik naast hem tegen de vensterbank. Ik denk: klootzak. Lekker niks doen. Deed hij maar niet zo bang. Ik ben die angst zo beu! Het enige wat ik wil is even bij hem zijn. Zijn armen om mij heen. Vroeger wilde hij mijn held zijn, tenminste, dat dacht ik. Nu is hij een lafbek die in een andere wereld leeft.

Na een hele tijd zegt Peter: ‘Nou ja.’ Dan niks, en even later weer: ‘Nou ja.’

Is dat een verzoeningspoging? Ja, hij pakt mijn hand vast en aait die. Hij kijkt naar mijn hand alsof er iets bijzonders aan te zien is terwijl hij maar blijft strelen. En ik kijk naar zijn strelende hand en we zwijgen allebei.

Na weer een hele tijd kijkt hij me vragend aan, ik trek mijn wenkbrauwen op en dan neemt hij me mee de winkel in. Hij doet de deur op slot, pakt mijn hand opnieuw beet en loodst me naar achteren, naar het lege magazijn.

‘We geven toch om elkaar?’ vraagt hij.

Ik knik. Ja, we geven om elkaar.

‘We hoeven niet te praten,’ zegt hij alsof we niet al heel lang stil zijn.
‘Er is niemand thuis. We kunnen naar boven. Naar mijn kamer.’

Ik slik, aarzel. Maar ik wil toch met hem samen zijn? Dus volg ik hem de houten trap op.

Ik ben nooit op zijn kamer geweest, maar veel te zien is er niet. Twee eenpersoonsbedden. En daartussenin een nachtkastje met een tikkende wekker erop. Een ronde grijsgroene wekker. Het is vijf voor drie.

Peter kijkt me glimlachend aan, legt zijn hand in mijn nek en kriebelt zachtjes. Als hij op bed gaat zitten en mij naast zich trekt, klapt de rechterpand van mijn jas tegen de bedrand. Haastig schiet ik overeind om mijn jas uit te trekken en Peter lacht. Hij weet vast geen andere reden te bedenken dat die jas uit moet dan dat ik niet kan wachten. Ik zit nog niet of hij slaat zijn armen al om me heen. Ik leg mijn handen om zijn nek terwijl hij mijn rug begint te strelen, mijn onderrug, mijn billen. Ik streel zijn hoofd en woel door zijn haar, dat dik en zacht is. Soepel trekt hij mijn blouse uit mijn rok. Die rok zit zo ruim dat het hem geen enkele moeite kost. Zijn hand schuift onder het elastiek door mijn onderbroek in. Hij kneedt mijn billen en ik adem diep en kronkel een beetje van genot terwijl mijn rok ver omhoogkruipt. Dan drukt hij zijn mond op de mijne. Ik houd mijn lippen op elkaar, draai mijn gezicht weg en voel zijn natte lippen over mijn wang glijden. Hij kust mijn oor. Zo hoort het natuurlijk niet. Ik draai mijn gezicht terug, open mijn mond een beetje en laat mijn tong tussen mijn lippen vandaan komen.

Peter drukt mij met beide handen op mijn billen tegen zich aan. Tegen zijn warme sterke lichaam. Het mijne bloost en gloeit van top tot teen. Dan laat hij mijn billen los. Zijn handen verplaatsen zich naar mijn blouse, hij begint de knopen los te maken. Hij legt zijn handen op mijn bh, die nogal groezelig is, maar ik geloof niet dat hij daarop let. Zijn

handen glijden onder mijn bh naar mijn kleine borsten. Hij streelt ze zachtjes. En dan drukt hij zijn mond weer vol op de mijne. En opeens is het net als toen –

De mof met zijn grote klauwen knijpt in mijn borsten. Knijpt hard. Kijkt er met hongerige ogen naar. Alsof hij ze op wil eten.

Peter pakt mijn hand en trekt die langzaam naar beneden. Ik trek mijn hand terug. Peter trekt harder.

De mof wrijft mijn hand over zijn broek, op en neer, op en neer, op en neer. ‘Het kruit moet eruit,’ zegt hij, Heinrich, en hij haalt zijn ding uit zijn broek. Zijn ding is groot en glibberig. Hij zakt een klein stukje door zijn knieën en duwt het tegen mijn buik. Het kruit moet eruit.

Voor ik beseft wat ik doe, heb ik Peter weggeduwd. Hard weggeduwd.

‘Freddie...’ zegt hij zachtjes. Zijn stem is schor. ‘Ga ik te snel? We hoeven niet...’ Hij pakt mijn polsen, trekt mij weer naar zich toe en opnieuw ruk ik mij direct los.

Mijn handen trillen. Mijn lippen trillen. ‘Nee, hoor.’ Mijn stem klinkt schrill. ‘Niks aan de hand...’ hoor ik mezelf zeggen. Te snel? denk ik. Nee, het duurt juist allemaal veel te lang.

Peter buigt zich naar mij toe. Wil mij zoenen.

Dit moet stoppen. Ik hap naar adem. ‘Het wordt toch niks tussen ons,’ zeg ik hijgend.

Peter trekt zijn hoofd naar achteren, kijkt me scherp aan, zegt niets. De wekker tikt hard, doordringend.

En ik ga door. ‘We kunnen er beter mee stoppen,’ zeg ik omdat de ene zin simpelweg tot de volgende leidt, en ik op een of andere manier niet kan ophouden. Ik weet niets anders te zeggen. Dit móét ik zeggen.

Peter blijft me zwijgend aankijken. Geschrokken. En boos, geloof ik. ‘Meen je dat?’ vraagt hij uiteindelijk.

Nee! denk ik. Nee! voel ik. Ik zeg: ‘Ja.’

Peter staat op en stuift de kamer uit. Hij dendert de trap af. En dan is het stil – op het tikken van de wekker na. Hij is zo plotseling weg dat het even lijkt alsof het allemaal niet echt is gebeurd, dat wij hier níét samen op bed zaten, dat ik níets heb gezegd. Maar ik zit hier op zijn bed met mijn blouse halfopen en mijn rok zo ver omhooggesjord dat mijn jarretelgordel te zien is. Ik weet wat er is gebeurd en ik begrijp geen donder van mijzelf. Ik trap hem van me weg terwijl ik hem vast wil houden. Dan ben je toch gek?

Haastig knoop ik mijn blouse dicht, trek mijn rok goed, schiet mijn jas aan en sluip de kamer uit. Zachtjes ga ik de trap af. Peter moet ergens beneden in de winkel zijn, of in het magazijn, maar ik zie of hoor hem nergens. Ik sluip de winkel door, ga naar buiten. Achter het glas van de etalage rekt de kat zich gapend uit.

Ik pak mijn fiets en ga ervandoor. Ik hoef niet te huilen. Ik denk: zie je wel, ik hoef niet eens te huilen. Ik denk: wat zal je pa blij zijn. Ik denk: ik kan het ook wel zonder jou. Ik kan het ook alleen, ik kan het ook alleen. En dan voel ik me opeens heel alleen.

En ik huil.

25

‘Op de Westergracht moet het gebeuren,’ zeg ik. Het is eind oktober, 1944. ‘Tegenwoordig neemt Krist de achteruitgang van zijn huis, maar uiteindelijk komt hij altijd op de Westergracht terecht. Soms in politiekleren, soms in burgerkleren.’

Ik tik op de kaart. ‘Hier kunnen Hannie en Truus hem verwachten, op zijn fiets. Er zijn genoeg zijstraten, ze kunnen er goed weggkomen.’

‘Groen licht gekregen van de baas?’ vraagt de ouwe Willemsen.

Frans knikt, mompelt wat. Sinds kort zijn alle verzetsgroepen samengevoegd in de BS, de Binnenlandse Strijdkrachten. Opdracht van de regering. En nu heeft Frans een baas, in een hoofdkwartier in Bentveld. Het bevalt hem duidelijk maar matig. Je weet nooit zeker met wie je in contact staat, zegt hij. Opeens krijgt hij orders van commandanten die hij niet kent en van wie hij niet weet of ze te vertrouwen zijn.

Wieger tekent fluitend en met snelle streken de vluchtroutes. Roemer kijkt zwijgend mee. Marinus Vis, een nieuweling – een gezellige vent, een ex-militair die ontsnapt is uit krijgsgevangenschap – maakt de pistolen schoon.

En ik zal op de uitkijk staan en onzichtbaar zijn.

De dag voorafgaand aan de actie gloeit Truus van de spanning. Ze ziet rood alsof haar gezicht in brand staat. ‘Ik weet niet wat ik heb,’ zegt ze telkens terwijl ze het zweet van haar voorhoofd veegt.

Het is vast vanwege Theo’s mislukte actie. Ik stel voor samen langs de

locatie te fietsen, misschien helpt dat tegen de spanning.

‘Hier,’ zeg ik die middag zachtjes als we halverwege de gracht zijn. ‘Hier sta ik. Om de hoek, bij de smederij. Jullie staan aan de overkant. Ik geef een seintje als hij eraan komt. Dan gaan jullie fietsen en ongeveer hier...’ – ik wacht tot we een tiental meters verder zijn en knik – ‘hier moet het gebeuren... En dan langs de school en wegwezen!’

‘Ja, ja,’ mompelt Truus nauwelijks geïnteresseerd. ‘Wacht even.’ Ze stapt van haar fiets, loopt geeuwend de stoep op en laat zich naast haar fiets tegen de muur van de school vallen. Ze ziet plotseling lijkleek.

‘Gaaf het wel, Truus?’ vraag ik bezorgd.

‘Ja hoor, prima,’ zegt ze toonloos terwijl ze op de grond in elkaar zakt. Haar pistool glijdt uit haar jaszak. Ligt daar midden op de stoep.

Ik laat mijn fiets op de grond kletteren. Spring boven op het pistool. Gris het weg. Steek het bij mijn eigen pistool in mijn verlengde jaszak en kruip dan haastig naar mijn zus. ‘Truus!’ sis ik.

Ze reageert niet. Ik sla haar in het gezicht. ‘Truus!’

‘Au.’ Lodderig opent ze haar ogen. ‘Ik ben misselijk. Alles draait,’ zegt ze met een lijzige stem. ‘Ik geloof dat het niet helemaal... niet helemaal goed gaat.’ Dan sluit ze haar ogen weer.

‘We moeten hier weg, Truus!’ fluister ik hard en dringend in haar oor. ‘We vallen op als we hier blijven zitten.’

Ze reageert niet.

Ik sjar aan haar arm, probeer haar overeind te hijsen, maar haar slappe lichaam is zwaar en geeft niet mee. ‘Ben je ziek?’ vraag ik. Nee. Ze heeft natuurlijk veel te weinig voedsel in haar maag. Soep en brood, meer hebben we niet gegeten. Om halfelf waterige gaarkeukensoep als ontbijt, en aan het eind van de middag een boterham zo dun als een pannenkoek – meer rogge dan meel, en water in plaats van melk.

‘Truus!’ Ik sla haar opnieuw in haar gezicht. ‘Je móét meekomen!’

‘Laat me nou...’ lispelt Truus.

In de verte, over het spoor, sjokt een oude man achter een rammelende handkar.

‘Hallo?’ schreeuw ik. ‘Kunt u helpen?’

De oude man reageert niet en loopt geen seconde sneller.

‘Mijn zus is flauwgevalen!’ roep ik als hij dichterbij is. ‘Alstublieft...?’

Eindelijk is de man bij ons en houdt hij stil. Zijn gezicht is bruin en gegroefd als een oude boomstam. Hij is krom en mager, maar zonder enige moeite trekt hij Truus overeind en laadt haar en haar fiets op zijn kar. ‘Waar mot het heen?’

‘Eh...’ Weg van de Westergracht. Zo snel mogelijk. Ik wijs lukraak de zijstraat in. Woont onze oude dokter nog aan het eind van de straat? Is hij te vertrouwen? Hij weet dat wij de dochters van rooie Truus zijn. Maar wat moet ik anders?

‘Daar, aan het eind,’ zeg ik.

De oude man duwt de ratelende kar de straat in, ik loop op de stoep met mijn fiets aan de hand. Uit een zijstraat komt een vent gefietst. Een onfrisste vent. Hij komt naast mij fietsen, tussen de oude man met de handkar en mij in. Grauw gezicht, grauwe jas, dun vettig haar. Begin dertig, schat ik hem. Hij past zijn tempo aan dat van ons aan. Laat zijn scherpe blik van Truus naar mij gaan en weer terug. Ik krijg er kippenvel van.

Wat moet je? wil ik hem toebijten, maar ik pers mijn lippen op elkaar. Als ik iets zeg, kan hij ons nog langer blijven bekijken... Onze gezichten inprenten. Ik draai mijn hoofd opzij. De twee pistolen branden in mijn jaszak.

Opeens voel ik kleine spiertjes in mijn gezicht verstrakken. Even verderop komt iemand de winkel uit. Donker haar. Lange jas. Soepele bewegingen. O nee... Niet nu.

Peter kijkt me met koude ogen aan. Dan kijkt hij in de bak. ‘Wat is er met Truus?’ roept hij geschrokken.

God, man, denk ik. Geen namen!

Peter komt dichterbij. ‘Wat heeft Truus?’ vraagt hij opnieuw.

‘Flauwgevallen,’ zeg ik bits. ‘Van de honger.’

De fietser kijkt een laatste keer van Truus naar mij en rijdt dan verder. Is hij een verrader? Of gewoon een gek? ‘Wat een engerd,’ zeg ik.

Peter noch de oude man reageert, alsof ze de fietser niet eens hebben opgemerkt.

‘In katzwijn gevallen,’ zegt de man met de handkar.

‘Rijd haar maar naar de winkel.’ Peter gebaart. ‘Daar. Nummer 39.’

Even verderop tilt Peter Truus’ fiets van de kar. Daarna hijsen de oude man en hij Truus eraf. ‘Bedankt,’ zeg ik tegen de man. ‘Heel erg bedankt.’

‘Is best, wijfie,’ zegt hij. ‘Kijk een beetje uit, hè?’

Ik staar hem aan. Slaat dat op Truus’ gezondheid? Of toch op die foute fietser?

De man pakt zijn kar, draait hem om.

‘Ja,’ zeg ik. ‘Ja, ja, natuurlijk. Bedankt.’

In de winkel helpt Peter Truus al op een stoel. ‘Stijn!’ schreeuwt hij naar achter.

‘Stijn?’ vraag ik. ‘Die is toch ondergedoken?’

‘Hij had hier een klusje te doen,’ mompelt Peter zonder me een blik waardig te keuren.

Even later is Stijn er inderdaad. Hij gaat op zijn hurken naast Truus zitten. ‘Laat mij maar,’ zegt hij tegen Peter, die niet weet hoe snel hij naar achter kan verdwijnen. Ik hoor hem de trap op naar boven gaan.

Ik heb Stijn al zo’n twee jaar niet gezien. Ik vond hem nooit op Peter

lijken – hij is breder en blonder – maar zoals hij beweegt en naast Truus zit en naar haar kijkt, is het toch net Peter.

Hij geeft Truus een glas water en wappert haar met een oude krant koelte toe. AANSLAG OP DEN FÜHRER, lees ik. Dat was drie maanden geleden, in juli. Veel kranten lezen ze hier niet.

Peters vader is ook de winkel in gekomen. Hij knikt kort naar me en blijft zwijgend achter de toonbank staan roken. Eindelijk komt Truus weer een beetje bij. Ik sta daar maar, zonder Peter naast mij. Ik fantaseer dat hij er wel staat en dat zijn arm onzichtbaar voor de anderen over mijn rug glijdt, stiekem over mijn billen. Ik kijk naar Truus en Stijn en zie hoe lief Stijn voor haar is. Ik mis Peter. Hoe heb ik de vorige keer zo stom kunnen zijn?

Stijn stoot me aan.

‘Wat?’ zeg ik.

Hij lacht. ‘Ik vroeg waar jullie naartoe gingen.’

‘Een actie,’ mompelt Truus. ‘Zo’n nazizwijn. Je weet –’

‘We gingen naar huis,’ zeg ik luid dwars door haar woorden heen. Mijn stem klinkt schrill.

‘Waar moet ze heen?’ vraagt Stijn. ‘Dan neem ik haar achterop.’

‘Ben je wel helemaal goed bij je harses?’ vraagt Peters vader. Hij begint te hoesten, drukt zijn sigaret uit en grijpt zich vast aan de toonbank.

‘Ja, blijf jij maar hier,’ zeg ik. ‘Da’s veiliger.’ Peters vader knikt instemmend.

‘Is het ver?’ vraagt Stijn alsof hij zijn vader niet gehoord heeft.

‘Nee,’ zeg ik, ‘maar –’

‘Ik blijf weer voor lang op de tuinderij, als het kan. Laat me dit nu doen. Ik leen gewoon Peters papieren even.’

‘Jongen, heb je een gaatje in je hoofd?’ Peters vader kucht nog terwijl Stijn al wegloopt en de trap op holt. Zijn vader en ik blijven alleen

achter in de winkel. Nou ja, met Truus, maar die doet niet mee. We wisselen een blik en halen tegelijk bijna onmerkbaar onze schouders op. ‘Dan moet dat maar,’ mompelt Peters vader.

‘Ja,’ zeg ik, en ik glimlach vaag naar hem.

Zijn schouders hangen. Zijn gezicht is grijs. Opeens heb ik een beetje met hem te doen.

Even later is Stijn terug met Peters persoonsbewijs en vrijstelling voor de Arbeitseinsatz. We vertrekken. Truus bij Stijn achter op haar eigen fiets, haar beide armen stevig om zijn middel geslagen, leunend tegen zijn rug. Zo heb ik haar nog nooit bij een jongen gezien. Misschien is haar ziek-zijn nog ergens goed voor. Dit kan best het begin zijn van een verkering, wordt ze toch geen ouwe vrijster.

‘Bedankt, Stijn!’ zeg ik als we – zonder aangehouden te worden – bij de familie Graafstra op de Kleverparkweg zijn aangekomen.

‘Kom je me een keer opzoeken, Truus? Alsjeblieft?’ vraagt Stijn aan Truus. ‘Als het lukt?’

Truus stapt af en kijkt hem met omhooggekrulde mondhoeken aan alsof ze dronken is. Daarna loopt ze als een geest naar de voordeur. Stijn wacht tot de deur opengaait en wij het huis in gaan voor hij zijn hand opsteekt en de straat uit loopt. Ik kijk hem na door het ruitje in de voordeur. Op dezelfde manier als Peter slentert hij soepel en slungelig de straat uit.

‘Ach kind, toch,’ zegt mama Graafstra, zoals we haar noemen, als ze Truus naar boven brengt. ‘Ach kind, toch.’

Even later ligt Truus als een prinses in een heerlijk schoon bed. Met wangen die er gezond rood uitzien, in diepe kussens met witte slopen. Dit is een van onze fijnste onderduikadressen.

Opeens begint Truus te klappertanden en te rillen. Mama Graafstra

legt haar grote hand op Truus' hoofd en zegt dat Truus koorts heeft.
Flinke koorts.

‘Maar morgen moet ze eh... werken!’ zeg ik.

Mama Graafstra stopt haar handen in de zakken van haar gebloemde schort en schudt haar hoofd.

‘Ze moet morgen écht –’

‘Morgen, lieve Freddie,’ zegt mama Graafsma heel beslist, ‘ligt ze in de lappenmand. En nog flink wat dagen daarna ook.’

Ik fiets naar mijn onderduikadres met een overvol hoofd. Peter. Truus. Die foute fietser die Truus' naam kent. Ik weet niet wat ik ermee aan moet. Maar wat ik morgen ga doen, weet ik wel.

26

‘Akkoord,’ zegt Hannie eenvoudig als ik vertel waarom ik meega in plaats van Truus.

Ik kijk toe hoe ze een spiegeltje in haar hand ophoudt, een kam door haar haar haalt en haar lippen stift. Daarna bergt ze kam, spiegeltje en opmaakspulletjes in haar tasje op en knoopt een blauw gebloemd hoofddoekje om. Alsof ze uitgaat.

‘Kijkt u het huis na of echt alles van mij weg is?’ vraagt ze haar onderduikgever. Dat vragen we altijd voorafgaand aan een gevaarlijke actie, voor het geval er een huiszoeking komt.

‘Natuurlijk. Tot op je laatste zwarte haar.’ Mevrouw Elsinga lacht, maar haar ogen kijken bezorgd. ‘Ben je voorzichtig?’ vraagt ze.

‘Ja, maar we hebben het niet altijd in de hand.’

‘Daarom juist,’ zegt ze. ‘Je hebt geen pech nodig om dood te gaan.’

Ze blijft ons voor het raam staan nakijken. Vanmiddag gaan we naar andere adressen. De laatste tijd wisselen we vaak, omdat de moffen veel huiszoeking doen. Soms blijven we maar een paar dagen op één adres. Bijna altijd in ons eentje.

Zwijgend fietst Hannie naast me. Waarschijnlijk denkt ze aan haar Jan; volgens mij denkt ze altijd aan hem. Of ze denkt, net als ik, aan Theo. Die goeie Theo.

Tijd om iemand te regelen om op de uitkijk te staan, is er niet meer. We moeten op straat staan kwebbelen en tegelijk alles en iedereen onopvallend in de gaten houden.

Aan het begin van de Westergracht, vlak bij de Sint Bavo-kathedraal, blijven we staan – naast de goudgele herfststruiken. De lucht is droog en koud. Ik ril. ‘Nou, Truus ligt tenminste lekker warm in bed,’ mopper ik. Ik verwacht Krist en Knor – zo noem ik zijn bewaker met zijn roze biggenkop – van de andere kant, maar al pratend draai ik mijn fiets, zodat we niet allebei dezelfde kant van de straat in kijken.

Hannie knikt vaag, haar wenkbrauwen samengetrokken in een frons.

‘Je moet wel af en toe een beetje lachen, hoor.’

‘Dat lukt me nu niet!’ valt ze uit. Ze slaat haar armen stevig over elkaar en kijkt me met een priemende blik aan.

‘Nee, nou ja, maar we –’ Ik houd mijn mond. Ik zie dat Hannies blik zich verplaatst naar iets achter mij.

‘Zeg maar niets,’ zeg ik. ‘Hij komt er al aan, hè?’

Hannie knikt.

Het is pas even na halfnegen. Hij is vroeg. ‘Is-ie alleen?’

‘Nee,’ zegt Hannie. ‘Met die Knor van jou.’

‘Nou,’ zeg ik op luidere toon, maar ook weer niet te luid. Alles moet zo gewoon mogelijk lijken. ‘Zal ik nog een eindje met je meefietsen?’

‘Ja, goed joh. Leuk,’ zeg Hannie vlak.

We stappen op onze fiets. Eén hand aan het stuur, de andere in onze jaszak. Ik fiets aan de straatkant, ik zal als eerste schieten. Meteen daarop zal Hannie een schot lossen, en zodra we zien dat de actie gelukt is er zo snel mogelijk vandoor gaan. Rechtsaf de eerste zijstraat in. Daarna opnieuw rechtsaf, de Klarenbeekstraat in – de route zit in mijn hoofd gehamerd. Niet moeilijk, het is mijn oude buurt.

Krist en Knor naderen. Krist fietst aan de binnenkant, hij draagt zijn grijze SD-uniform. Over zijn schouder ligt het hengel van de karabijn op zijn rug. Ik heb hem die vaker zien dragen. Hij zal natuurlijk

constant op zijn hoede zijn, hij weet dat hij zijn leven niet zeker is. Ook Knor draagt een karabijn.

We fietsen hen tegemoet. De straat tussen ons is leeg. Het kan niet misgaan. Het *mág* niet misgaan. Ik zal wachten tot hij ons *nét* voorbij is. Als ik opzij en achterom heb gekeken, als er geen auto's zijn, geen andere fietsers, als niemand kijkt, zal ik me draaien op mijn fiets en van achteren schieten. Ik zal Krist vol raken, niet per ongeluk Knor. Ze zijn nu naast ons, aan de overkant van de weg. Ik laat de pal van mijn Mauser-pistool klikken. Nog een halve seconde. Ik trek het wapen uit mijn jaszak. Hannie naast mij ook. Als in een synchrone dans. Vóór we schieten voel ik het al gebeuren, en ik weet dat het goed zal gaan. Onze bewegingen zijn onder controle. We handelen snel, zonder aarzelingen. Ik draai en hef mijn arm.

Nog voor ik richt, klinkt er een schot. Een korte, keiharde knal in de stille straat. Mijn blik vliegt opzij, maar Hannie heeft niet geschoten. En ik ook niet. Hoe kan dit? In één beweging glijden onze pistolen terug in onze zak. Krist grijpt zijn karabijn, draait zich om... Naar ons? Nee! Hij draait zich naar waar het geluid vandaan kwam, naar de school, en richt zijn geweer. Alsof hij ons niet eens heeft gezien. Dan volgen nog twee schoten. Krist valt. Op nog geen vier meter van ons vandaan. Zijn mond schreeuwt geluidloos. Hannie en ik staan stil. Even verderop heeft Knor zich van zijn fiets laten vallen. Hij richt zijn geweer, loert alle kanten op, loert naar ons.

‘Roep een dokter!’ schreeuwt hij van een afstandje.

Schiet hem neer, Fred, denk ik. Schiet hem neer. Het kan gemakkelijk, maar jezus, het mag niet. Alleen Krist, luidt de opdracht. Krists voeten liggen naar ons uitgestrekt. Een bebloede hand tast naar de stoep alsof hij daar houvast zoekt. Straaltjes bloed stromen uit zijn neusgaten. Hij tast opnieuw in de richting van de stoep. Dan valt zijn hand.

Bewegingloos ligt Krist op straat. Op zijn rug. Dood. De wielen van zijn fiets draaien nog.

Ik wil niet blijven kijken, maar op een of andere manier móét ik kijken, al heb ik allang gezien dat hij echt dood is.

‘Wat...?’ zegt Hannie. ‘Wat is er gebeurd?’

Knor krabbelt, schijnbewegingen makend, in elkaar gedoken naar zijn baas. Ik volg zijn panische blik. Waar kwamen die schoten vandaan?

‘Roep een dokter!’ schreeuwt hij weer. ‘Sta daar niet zo stom. Een dokter. Snel!’

Hannie en ik komen abrupt weer in beweging. ‘Ja, meneer!’ Mijn stem klinkt raar.

Midden over de weg komt een dunne vrouw in een wapperende zachtgele ochtendjas naar Krist toe gefladderd, als een aangeschoten vogel. Zijn liefje, weet ik. Ze krijst – geen woorden, meer een schel krijten als van een groep meeuwen. Ze brengt haar magere vogelklauwen voor haar gezicht.

‘Ga terug! Naar binnen!’ roept Hannie.

‘Er wordt hier geschoten!’ gil ik.

Krists liefje haalt haar handen van haar gezicht vandaan, draait haar hoofd naar Hannie en mij en kijkt ons met rode huilogen indringend aan.

‘Wij waarschuwen de politie en een dokter!’ roept Hannie, en naar mij: ‘Kom!’

Terwijl ik in een ruk mijn fiets omkeer, werp ik een laatste blik op de dode Krist. Die vuile schoft. Dood. Goed zo.

Maar wie heeft er geschoten?

Er schuiven ramen open, hoofden kijken naar buiten. Haastig fiets ik Hannie achterna. Weg! Zo snel mogelijk weg! Mensen stromen al de straat op. Nee! denk ik terwijl ik een tandje bij zet. Blijf binnen! Blijf

binnen! Straks komt de Grüne Polizei, ze zullen wraak nemen. Mannen uit het publiek pikken misschien, zomaar een man of een jongen, en doodschieten. Als voorbeeld. Als afschrikwekkend voorbeeld. Dat doen ze. We moeten de mensen wegsturen.

Hannie! Ik wil Hannie roepen, maar het kan niet. Geen tijd. En wie zal luisteren naar ons? Hijgend fiets ik achter Hannie aan. Mijn hart bonkend in mijn keel.

Op de Leidschevaart trapt Hannie onverwacht op haar rem. Ze zegt niets, geeft enkel een klein knikje met haar hoofd en draait zich vliegensvlug om. In de verte blokkeert een auto de weg. De Grüne Polizei!

We moeten de andere brug over. Ik volg Hannie. Maar de brug over de Leidschevaart, in de richting van het station, is veel verder dan die we hadden willen oversteken. Hannie fietst nog harder. Ze heeft het ook al gezien. Soldaten op de brug. We moeten nóg verder.

Hannie remt. Stopt. Ik spring naast haar van mijn fiets af. Volg haar blik. Verderop op de Leidschevaart stopt een kleine vrachtwagen midden op straat. Er springen soldaten uit.

‘De hele buurt wordt afgezet,’ zegt Hannie hijgend.

We kunnen hier niet heen en weer blijven racen. Zelfs de gracht in duiken – alsof ik zo goed kan zwemmen – is onmogelijk; aan de overkant loopt een peloton landwachters.

Ik hoor Peters stem in mijn oor. *Ben je zo moedig?* fluistert hij. *Of wil je dood?*

Hannie wijst naar café Vaartzicht. Ze kent het niet. Ik wel. Vroeger ben ik vaak genoeg aan de overkant van de straat gaan lopen omdat mijn vader er met andere dronkenlappen voor de deur stond te schreeuwen. We gooien onze fietsen tegen de muur. Voor we naar

binnen hollen, doet Hannie haastig haar hoofddoekje af en ruk ik de verfrommelde rode strikken uit mijn vlechten.

Als Hannie niet wist dat het een fout café is, ziet ze dat wel bij het openzwaaien van de deur. Een man of vijf zit aan de bar met een borrel. Vroeger kostte een borrel vijftien cent of zo, nu meer dan tien gulden. Wie kan dat nog betalen?

Ik probeer mijn adem onder controle te krijgen terwijl Hannie mij naar een tafeltje aan het raam dirigeert en zelf doorloopt naar de bar. Ik volg haar met mijn ogen, spits mijn oren.

‘Twee borrels voor ons, ik heb geld,’ hoor ik haar de barman commanderen. Haar stem klinkt hol. ‘En daarna water in die glaasjes.’

De barman kijkt haar met een strak gezicht aan terwijl hij doorgaat met glazen afdrogen.

Hannie brengt de zak van haar jas omhoog en laat de zwarte loop van haar FN-pistool zien. ‘Als er moffen binnenkomen, zeg je dat wij hier al een uur zitten.’

De barman opent zijn mond. ‘Hoor jij eens —’

‘Ja, je kunt ook iets anders zeggen en dan gaan wij eraan,’ onderbreekt Hannie hem scherp. ‘Maar dan gaat ú als eerste.’

Op een of andere manier voegen haar deftige spraak en kalme bewegingen extra dreiging toe aan haar boodschap. Voor ik het weet staan er twee borrels op onze tafel.

‘Die kunnen we wel gebruiken, Marijke,’ zegt Hannie luid. Ze is met haar gezicht naar de ingang gaan zitten. Zachter zegt ze: ‘Neem een slok. Tegen de zenuwen.’

De alcohol brandt in mijn keel. Bah. Ik moet aan mijn vader denken, ondanks de spanning en het gevaar. Hier houdt hij dus zo van. Onbegrijpelijk.

Hannie pakt mijn pols en trekt me overeind. Ze neemt me mee naar de

wc, achter op het binnenplaatsje. Met trillende vingers haalt ze poeder en lippenstift uit haar tasje. Ik sta met mijn rug tegen de muur in de kleine, stinkende ruimte terwijl Hannie zich voor de spiegel haastig opmaakt.

‘Hou die kerels in de gaten!’ beveelt ze me.

Ik doe drie stappen terug en blijf in de deuropening staan. Mijn blik schiet heen en weer tussen de kroeg en Hannie. Snel poedert ze haar smetteloze gezicht, tekent met een kohlpotlood een donkere lijn langs haar oogleden en onderste wimperrand, doet roze lippenstift op en smeert daar wat van uit op haar wangen. In niets lijkt ze meer op het chique meisje met het rode haar dat ik nog geen anderhalf jaar geleden voor het eerst zag.

Dan maakt ze mij op, in de deuropening, en duwt me het café weer in.

‘Zie ik er net zo dellerig uit als jij?’ vraag ik als ik tegenover haar zit. Tijd om mijzelf in de spiegel te bekijken heeft Hannie me niet gegeven.

‘Minstens,’ zegt ze vriendelijk.

De Ordnungspolizei in hun groene uniform stormt langs ons raam voorbij. Straks vallen die moffen hier binnen.

‘Wat is er eigenlijk gebeurd?’ fluister ik. ‘Iemand heeft ons werk overgenomen, maar wie? En –’

‘Niet nu!’ zegt Hannie. Ze geeft me mijn glaasje aan. ‘Drink!’

Ik neem voorzichtige slokjes. De alcohol brandt in mijn keel. Weer moet ik aan mijn vader denken, aan hoe hij altijd rook. Eén keer rook ik die scherpe geur ergens anders. Ik weet het nog goed. Ik was een kleuter en moest met een grote wond naar de dokter, nadat ik gevallen was. Toen de dokter de wond op mijn knie ontsmette, snoof ik diep.

‘Dat is alcohol,’ legde hij uit, ‘om te ontsmetten.’

‘Dat ruikt net als mijn pa, dokter!’ riep ik. Ik was de enige die lachte.

Als ik nog een slok neem, zie ik dat de mannen aan de bar zich naar

ons toe hebben gedraaid. Hun monden bewegen terwijl ze naar ons kijken. ‘Ze hebben het over ons, Han,’ zeg ik zacht.

Hannie draait zich naar de mannen en staat op. Ze haalt haar pistool een eindje uit haar zak terwijl ze op hen af loopt. ‘Ik doe niet graag mensen pijn,’ zegt ze met een zachte stem die mij de rillingen over mijn rug doet lopen. ‘Maar als een van u denkt ons te kunnen aangeven en wij gaan hemelvaren, gaan er zeker een paar van u mee. Is dat duidelijk?’

De mannen mompelen, draaien zich terug op hun krukken, kijken in hun glaasjes.

Zo onopvallend mogelijk glimlach ik naar Hannie. Met een pistool in je hand is het niet moeilijk om mannen als kleine kinderen naar je te laten luisteren.

Ik neem een laatste slok van mijn borrel. De smaak went niet, maar ik word er licht van in mijn hoofd. Dat is goed, het helpt inderdaad tegen de zenuwen. Hannie heft onze lege glazen naar de barman. Hij komt aangesneld, met zijn versteende gezicht, en schenkt ons water in. In de glaasjes die naar alcohol ruiken.

Dan vliegt de deur open. Drie soldaten in groene uniformen stormen naar binnen. Helmen op, machinepistolen in de aanslag. Ik verstijf.

‘Vlug,’ fluistert Hannie. Ze schopt haar pistool onder haar bankje. Is het café donker genoeg? Is haar wapen echt niet zichtbaar? Maar er is geen andere verstopplek. Met schokkerige bewegingen volg ik haar voorbeeld, net voor de soldaten zich verspreiden. Hannie lacht luid en laat zich onderuitzakken. Ik zet mijn borrelglas aan mijn mond en trek mijn lippen in een domme grijns.

‘Karl! Karl! *Liebchen!*’ roept Hannie lachend. Ze komt langzaam overeind, houdt zich wiebelend aan de tafel vast en laat zich alsof ze

stomdronken is tegen de ongelukkige soldaat vallen die het dichtst bij haar staat. Een druppel spuug in haar mondhoek.

Haar ‘Karl’ ziet er erg jong uit, een jongen met gladde wangen, geen man. ‘*Nein!*’ roep ik luid, geholpen door de jenever. ‘*Das ist méin Karlchen!*’

Ik zie mijn vader voor me, sta moeizaam op, zwaai heen en weer en klamp me aan mijn Karlchen vast om overeind te kunnen blijven.

We gieren van de lach. Zwaaien met onze valse persoonsbewijzen voor Karlchens gezicht. Proberen hem te kussen. Mijn lipstickvette lippen raken zijn wang en laten een rode mondafdruk achter. Als Hannie over zijn gulp aait, duwt hij ons gegeneerd van zich af. Hannie en ik wankelen op onze benen en gillen en lachen, en laten ons opnieuw tegen hem aan vallen.

Ondertussen zie ik buiten nog veel meer wagens voorbijrijden, motoren met zijspan, politie met helmen.

Een Grüne vraagt iets aan de barman. De barman frommelt wat met een vaatdoek, schudt zijn hoofd. Goed zo.

Ik vlei mijn hoofd tegen de borst van onze arme soldaat. Tegen de ruwe stof van zijn groene uniform. ‘*Mein... Karrel... Karrelchen...*’ lal ik. Ik herinner me weer precies hoe mijn vader soms praatte, lálde, en mama die hem de deur uit gooide.

Met een harde zet duwt hij ons van zich af, draait zich naar de mannen aan de bar en controleert een laatste persoonsbewijs. Hannie en ik trekken pruilende lippen en roepen naar zijn rug: ‘*Ach, komm mal zurück, Karlchen...*’

Al snel vertrekken de moffen. Wij zwaaien. ‘*Auf Wiedersehen, Karlchen!*’

Zodra de laatste soldaat de deur uit is, laten Hannie en ik ons op onze

stoelen vallen. De lach glijdt van ons gezicht. Opeens ben ik ontzettend moe. Ik voel dat ik in elkaar zak.

‘Niet doen!’ Hannie gooit het laatste restje water uit het jeneverglas in mijn gezicht.

‘Het gaat alweer,’ zeg ik.

Een van de kerels aan de bar staat op, legt een handvol munten op de bar en vertrekt. Hannie kijkt hem na. ‘We moeten nu weg,’ zegt ze met een ernstig gezicht.

Zo onopvallend mogelijk steek ik mijn pistool terug in mijn jaszak.

Even later fietsen we weer langs de Leidschevaart. Langzamer nu. Besluiteloos. Overal zijn controleposten. We duiken een drukke zijstraat in, in de richting van de Brouwersvaart. Ik trek mijn schouders hoog op als we een lange rij voor een bakkerswinkel passeren. Ik zie eruit als een moffengriet. De kohl kleeft zwaar op mijn oogleden, de lippenstift dik op mijn lippen. Ik weet niet waar ik kijken moet.

‘Is dat niet...?’ zegt Hannie.

Onverwacht springt mijn domme hart op. Zelfs in een menigte zie ik Peter direct. Hij is het echt. ‘Nee!’ zeg ik meteen, want ik wil hem niet zien, niet hier, niet nu. Niet met al die make-up op mijn gezicht.

Maar het is natuurlijk niet Peter die Hannie bedoelt. Ze kent Peter helemaal niet.

‘Jawel,’ zegt ze. Ze wijst naar het einde van de straat, naar de controlepost op de Brouwersvaart. ‘Daar! Onze *Karlchen*.’

O, *Karlchen*! We fietsen recht op hem af. Nee, niet recht fietsen. Slingeren. En ondertussen bid ik dat Peter mij niet ziet. Alsjeblieft, alsjeblieft...

Zodra de soldaat ons wil aanhouden, kleurt hij tot over zijn oren. Op zijn wang zit nog een lichte veeg lippenstift.

‘Joehoe!’ roept Hannie. ‘*Karlchen*!’ Ze stapt af.

‘*Mein liebes Karlchen!*’ roep ik met schrille stem. Ik werp hem een kushandje toe.

Rot op, gebaart hij geërgerd. En hij laat ons zo door.

27

‘Laten we maar niet naar onze nieuwe onderduikadressen gaan,’ zegt Hannie. ‘Je weet nooit.’

‘Goed,’ zeg ik. Elke nacht niet alleen is er één.

Hannie heeft de sleutel van de kamer van een verpleegster in een chic huis in de buurt van de Mariastichting; daar kunnen we naartoe. Helaas heeft ze geen sleutel van de buitendeur. We moeten aanbellen. Drie keer, voor er wordt opengedaan.

‘Ik hoor zo slecht, hè...’ klinkt een krakende oude vrouwenstem terwijl de deur langzaam opengaat. Als eerste verschijnt een grijze knot – de vrouw is zo krom als een hoepel. Als ze haar hoofd heft en ons ziet, schiet de schrik in haar ogen. Haar gezicht verstart.

‘Wij zijn vriendinnen van Carla,’ zegt Hannie. Als altijd is haar toon een beetje bekakt, wat mij prima lijkt in deze buurt, maar de vrouw blijft ons evengoed wezenloos aanstaren. ‘Wij zijn verpleegsters. Net als Carla.’

‘Wablief?’

‘Kijk!’ Ik laat haar mijn fietsvergunning zien. Ik wijs op het woord VERPLEEGSTER.

‘We kennen Carla van de opleiding. Vorig jaar zijn we verhuisd!’ Hannie haalt de sleutel uit haar jaszak. ‘We mochten haar kamer gebruiken.’

De oude vrouw kijkt naar de sleutel, herkent die. ‘Carla heeft

avonddienst,' zegt ze. 'En daarna slaapt ze in het ziekenhuis. Ze komt niet –'

'Geef niets!' roep ik. Des te beter. 'Dan zien we haar morgen wel.'

Ik doe een pas naar voren en de oude vrouw stapt automatisch opzij, en voor ze het weet staan we binnen.

'Waar wonen jullie nu dan?' vraagt ze argwanend.

'In Enschede,' zeg ik.

'We werken daar in het noodhospitaal,' zegt Hannie. Ze sluit de deur achter ons.

'In de Veenstraat,' zeg ik.

'Waar is Carla's kamer?' vraagt Hannie.

Aarzelend wijst de oude vrouw naar boven: de trap op, meteen rechts. Ik voel dat ze ons nakijkt. Zonder bagage, vanuit Enschede.

'Ze is toch niet fout, hè?' vraag ik als we op het kamertje van Carla zitten.

'Fout? Dat ouwe mens?' zegt Hannie. 'Nee, absoluut niet. Maar...' Ze trekt me aan mijn pols mee naar de wastafel.

Ik buig voorover naar de spiegel en staar betoverd naar de griet die zoveel ouder lijkt en zoveel meer vrouw is dan ik – al is het dan wel een erg goedkoop type. Zo eentje die achter de ramen zit.

'Als ze maar niet denkt,' zeg ik naar mezelf kijkend, 'dat we eigenlijk voor haar man komen.'

Hannie laat zich lachend op bed vallen. Ik laat me naast haar zakken en lach mee. Als we naar elkaar kijken, beginnen we nog harder te lachen. Met de krakende stem van de oude vrouw zegt Hannie: 'Waar zijn jullie koffertjes?' En als zichzelf antwoordt ze: 'O, die brengt onze chauffeur zo naar binnen.'

Misschien luistert die geschrokken ouwe vrouw ons wel af, hier op de overloop. Ik probeer mijn lachen in te houden. Mijn mond is wijd open

zonder dat er geluid uit komt, tot ik het niet meer hou. Ik buig ver voorover. Hannie hangt tegen me aan. We liggen slap van de lach.

Als ik moet plassen en de gang niet op durf, opent Hannie het dakraam. ‘Doe dan!’ daagt ze me uit.

Ik pak de stoel, trek mijn rok van achteren omhoog, doe mijn onderbroek omlaag en laat mijn plas in de dakgoot lopen terwijl Hannie niet meer bijkomt.

Weer naast haar op bed kan ik ook niet meer ophouden met lachen terwijl ik langzaam doorkrijg dat Hannies lachen geen lachen meer is. Het schokken, het hikken – het is huilen. Hannie die huilt. Die keihard huilt. De zenuwen komen eruit, zo heet dat. Een laatste lachend hikje ontsnapt nog uit mijn mond voor ik geschrokken stil blijf. Ik breng mijn handen naar haar hoofd, wil haar troosten, maar heb het lef niet.

‘Ik mis Jan zo.’ Ze snikt nog wat na, haalt haar neus op.

Zien huilen doet huilen; ik schiet vol, maar ik bijt op mijn lippen, en kijk naar mijn handen die bang in mijn schoot liggen. Er valt een stilte.

‘Hij was echt mijn maatje,’ gaat Hannie verder.

Volgens mij was hij meer dan dat, maar ik durf het niet te vragen. Ik moet aan Peter denken. Als hem iets zou overkomen... Maar Peter overkomt niets. Die pleegt geen aanslag op politiechefs.

Jan is vermoord toen hij en Hannie een aanslag pleegden op Ragut, een politiechef die voor de SD werkte en veel mensen heeft opgepakt.

‘Heb je gezien...’ vraag ik. ‘Dat Jan...?’

Hannie schudt haar hoofd. ‘Gelukkig niet. Ik schoot als eerste en ging ervandoor. Pas later hoorde ik wat er is gebeurd. Dat Jan twijfelde of Ragut dood was, naar hem toe fietste en zijn pistool trok. Toen kwam die man overeind en schoot ook. Ragut dood, Jan gewond. Hij is er nog vandoor gegaan. Op zijn fiets, maar hij kon niet meer.’

Ik zeg niets. Bang om de verkeerde vraag te stellen.

‘Hij heeft ergens aangebeld – zomaar ergens – en hulp gevraagd. Een paar oude vrouwen deden open. Die belden de politie.’

‘Jemig, wat dom van die vrouwen,’ zeg ik.

‘Zeg dat wel.’ Hannie kijkt me kort aan, daarna staart ze weer omlaag. ‘De politie belde de SD. De SD bracht hem naar een ziekenhuis. Daar hebben ze hem verhoord en dood laten gaan.’

Hannie houdt haar hoofd in haar handen. Het doffe zwartgeverfde haar hangt in slappe slierten langs haar gezicht. Als ze opstaat, zie ik een armzalig clownshoofd. De make-up vlekkerig over haar gezicht uitgelopen.

Ze wast haar gezicht onder de kraan. Daarna was ik mijn gezicht. ‘In elk geval is er weer één schoft minder,’ zeg ik zacht.

Hannie glimlacht droevig. ‘Ja, mooi zo,’ zegt ze. Ze heeft twee shagjes van bukshag gedraaid en geeft mij er één. De rook slaat direct op mijn keel en maakt me duizelig.

‘Maar door wíé?’ vraag ik terwijl ik naar de bloedrode vegen op de witte handdoek kijk.

28

De volgende ochtend fietsen Hannie en ik naar de villa in Bloemendaal.

‘Kom!’ Frans wacht ons op achter de hoge heg. Hij wenkt met zijn hoofd, gooit zijn tas over zijn schouder en springt op zijn fiets. Op een afstandje volgen we hem. Hij fietst het Bloemendaalse Bos in. Bij een paar omgehakte boomstammen houdt hij stil. Kijkt spiedend om zich heen. Niemand. Of toch?

‘De villa is verraden,’ fluistert hij. ‘We kunnen er niet meer terecht.’

In de verte galmt een bijlslag door het bos en ik verbeeld me dat de bomen beven. Bossen zijn niet meer als vroeger. Mensen kappen het hout om mee te stoken.

‘Door wie?’ vraag ik hees. ‘Hoe weet —’

Hannie haalt haar schouders op. ‘Er zijn te veel NSB’ers in dit dorp,’ valt ze me in de rede.

‘Nee,’ zegt Frans. ‘Het was die nieuwe in onze groep.’

‘Jezus,’ zeg ik. ‘Marinus Vis? Echt? Hij was zo aardig! Hoe —’

‘Ik hoorde het van mijn politie-informant,’ zegt Frans. ‘Maar het is inmiddels afgehandeld.’

‘Wat heb —’

‘Doet er niet toe,’ onderbreekt Frans me weer. ‘Wat ik wilde zeggen is: we kunnen weer bij Mari Andriessen terecht. Morgen al.’

Hannie zegt niets. Alsof zij er niet van geschrokken is dat die nieuwe ons wilde verraden en dat wij zomaar opgepakt hadden kunnen worden.

Opnieuw klinken doffe bijlslagen, maar gelukkig niet al te dichtbij.

‘Over Fake Krist...’ begint Hannie.

‘Ja! Zó slecht is de samenwerking.’ Frans’ stem wordt luider. Hij slaat zijn vuist in zijn hand. ‘Hebben we ons hiervoor moeten samenvoegen met andere groepen in de Binnenlandse Strijdkrachten?!’ Hij spuugt de woorden uit.

Dan vertelt hij op zachtere toon dat hij net terug is van het hoofdkwartier in Bentveld. Hij heeft er flink ruziegemaakt omdat een verzetsgroep uit de Haarlemmermeer óók de opdracht had gekregen om Krist om te leggen. Op dezelfde dag.

‘Ik wil best af en toe opdrachten van de BS uitvoeren,’ zegt Frans zacht, ‘maar als dit het resultaat is van de Gestapo van onze prins...’ Hij lacht snuivend.

Als Hannie mijn vragende blik ziet, zegt ze: ‘De Binnenlandse Strijdkrachten staan onder leiding van prins Bernhard.’

Ik knik en laat me op een boomstronk vallen. Ik heb honger en word duizelig van het staan.

‘Al ons werk,’ zegt Frans, ‘al die weken voorbereiding en —’

Hannie laat hem niet uitpraten. ‘Hoe is het gebeurd?’ Haar strakke gezicht zegt precies wat ze denkt: dat wij meer reden hebben om kwaad te zijn dan hij. Dat wij het risico hebben gelopen. Ze heeft gelijk. Ik laat mijn hoofd in mijn handen rusten terwijl ik Frans afwachtend aankijk.

‘Er is vanuit de katholieke jongensschool op de hoek op hem geschoten,’ zegt Frans.

‘Ja, zoiets vermoedden we al,’ zegt Hannie.

‘Vanmorgen is het geweer gevonden waarmee Krist is geliquideerd. In het gymnastieklokaal. In de piano.’

Even denk ik dat hij bedoelt dat Krist in de piano is omgelegd. Gelukkig houd ik mijn mond.

‘Goeie schutter,’ zegt Hannie droog.

Frans plaatst zijn handen in zijn zij en kijkt ons indringend aan. ‘De moffen gaan represailles nemen, ze gaan gevangenen doodschieten. Vanmiddag. Dat heeft mijn politie-informant doorgegeven.’ Hij kijkt om zich heen voor hij zijn tas opent, er een fototoestel uit pakt en dat aan Hannie geeft. Hannie neemt de klapcamera aan alsof ze er wel vaker een in handen heeft gehad. ‘Ik wil foto’s van de officieren die het bevel geven tot de liquidaties,’ fluistert hij tegen Hannie. ‘Geef je pistool aan Freddie. Te gevaarlijk om daar met een wapen rond te lopen. Te veel controles.’

Even later fietst Hannie in de richting van de Westergracht. Ik fiets via een andere route naar de Kleverparkweg, waar Truus nog altijd ziek in bed ligt, om daarna naar mijn nieuwe onderduikadres te gaan waar ik weer in mijn eentje moet slapen.

Trillend staat Hannie diezelfde avond in de hal. Mijn onderduikvader kent haar. Hannie heeft hier ook weleens geslapen. Hij laat haar direct binnen, waarna hij zich weer terugtrekt in de huiskamer.

‘Ik kom mijn eh... halen,’ zegt Hannie tegen mij. Haar pistool dus.

‘Je vriendje,’ zeg ik.

Ze knikt afwezig. ‘En dan ga ik weer.’

Niks ervan dat ze meteen zal vertrekken. Ik ga haar voor naar zolder. Ze trekt haar jas niet uit, maar laat zich wel naast me op de grond tegen het bed zakken. De zolder is te laag om op bed te kunnen zitten.

‘Het was zo... afschuwelijk,’ fluistert Hannie. ‘Ik heb geen enkele foto genomen.’

‘Ach, wat geeft dat nou,’ zeg ik.

‘Nee, natuurlijk geef dat niet!’ valt ze uit. ‘Te midden van al die mensen kon ik dat onmogelijk doen.’

Ze krimpt ineen alsof ik tegen haar tekeering in plaats van andersom.

Er valt een stilzwijgen waar ik een beetje zenuwachtig van word, maar ik wacht tot ze begint te vertellen.

‘Er kwam een open vrachtwagen met gevangenen aan op de Westergracht,’ zegt ze zachtjes. ‘Magere mannen met hun voeten aan elkaar geketend. Iedereen die toevallig in de buurt was, móést kijken. Alleen een paar kleine kinderen mochten weg.’

‘Hoeveel mannen?’ Wat een stomme vraag. Waarom wil ik dat weten? Ik denk omdat ik me anders geen voorstelling kan maken van wat ze vertelt.

‘Vijf. Ze werden naar het plantsoen achter de kathedraal gedreven. Ze werden tegen het hekje opgesteld. Daar moesten ze knielen.’

Hannie trekt haar benen omhoog en slaat haar armen om haar knieën.

‘Er zaten een paar jongens bij, jonge jongens,’ gaat ze verder. ‘Het was doodstil. Heel eng. Er klonk een enkele snik. Een jongen huilde. En toen —’ Hannie balt haar vuisten zo hard dat haar knokkels wit worden, ze kijkt me niet aan. ‘Toen werd een commando gegeven.

Machinepistolen aan de schouders. Een bevel...’

Hannie plukt aan de veter van mijn halfhoge schoen die naast haar op de grond ligt. Schoenen die ik zomer en winter draag. In de dunne zolen zitten gaten. Daarom draag ik er stukken karton in. Maar ik heb tenminste nog schoenen. Met rafelige draadjes als veters.

‘En toen?’

‘Ja, toen,’ zegt Hannie, ‘toen donderde het salvo. Een enorm kabaal. Het weerkaatste tegen de muren van de Bavo.’

‘Dus die vijf mannen...’

‘Ik kneep mijn ogen dicht,’ zegt Hannie met schorre stem. ‘En toen ik ze weer opende, zag ik ze op straat liggen. Bloed stroomde uit hoofden,

uit borsten. Niemand bewoog meer. Daarna werden er nog eens vijf uit de vrachtwagen gehaald. En toen gebeurde hetzelfde.’

‘Jezus,’ zeg ik.

‘Tot slot werden er nog eens vijf huizen in de fik gestoken. Vijf huizen helemaal platgebrand...’ Hannie staat op, stoot haar hoofd tegen het schuine balkenplafond en vloekt. ‘Niks van over. Alleen een herinnering.’

Ze doet de bovenste knopen van haar jas dicht. ‘Waar is m’n ding?’

Ik kijk haar aan. Vale ogen in een bleek gezicht. Wat kan ik zeggen? Wat Frans altijd zegt? Dat dit terreur van de moffen is? Dat niet wíj dit doen? Dat de moffen moeten weten dat het verzet altijd blijft strijden? Voor het eerst herhaal ik zijn woorden niet. Het klinkt ineens allemaal zo hol. Ik zwijg.

Hannie steekt dwingend haar hand uit. ‘Geef nou.’

Ik geef haar het pistool. Het voelt bezweet en vet aan, alsof het vaak gebruikt is.

29

‘Hoe kan dit nou goed zijn?’ Truus is weer beter. En zij is degene die het vraagt. Een paar dagen later, op ons oude hoofdkwartier aan de Wagenweg, waar het is alsof we weer thuis zijn. Truus’ stem klinkt scherp, maar niemand hoort haar. Dat overkomt mij zo vaak. Hallo hallo, roep ik geregeld. Mag ik ook wat zeggen? Maar soms is het alsof ik niet in dezelfde kamer ben. Mijn stem is te klein, te hoog. Dan steek ik mijn vinger op alsof ik in de klas zit. Dat helpt weleens.

Truus zucht en gaat achter mij in de hoek van de vensterbank zitten. Ik zit in de fauteuil en kijk naar de mannen. Roemer hangt voorovergebogen over tafel en leest *Vrij Nederland*, met zijn vingers in zijn oren. Abe staat in de andere hoek gebogen over de radio – ook Mari Andriessen heeft er nog een, verstopt in een diepe kast achter een dubbele wand. Voor die wand ligt een kapot beeld en een berg vijlen, beitels, kloppers en schuurpapier. Veel meer dan gekraak komt er niet uit de radio. Frans en de ouwe Willemsen tot slot staan bij de deur en hebben het weer eens over hun favoriete onderwerp: een ander hoofdkwartier. We zitten net twee dagen op deze plek en het is hier prima, als je het mij vraagt. Niet dat iemand het mij vraagt.

Als de afgesproken klopp op de deur klinkt en de ouwe heeft opengedaan, stuift Wieger vloekend binnen. Hij schuift een stoel zo wild van tafel dat de stoel ernaast met veel kabaal omvalt. ‘Is dit nou goed?’ vraagt hij.

‘Niet voor de stoel,’ zeg ik. Ik trek mijn benen onder me.

‘Wat?’ vraagt Frans.

‘Ja, wat denk je, godverdomme! Die represailles van eergisteren natuurlijk, man,’ zegt Wieger terwijl hij zich met een bonk op de stoel laat vallen. ‘Door wat wij doen.’

‘Ja, precies!’ roept Truus. Ze staat op uit de vensterbank en gaat aan tafel zitten. ‘Tien onschuldige mannen en jongens dood door onze acties!’

‘Ga nou niet hysterisch doen, Truus,’ zegt Frans.

‘Zo!’ zeg ik, want toevallig ken ik dit woord. Nou ja, niet zo toevallig, Truus en ik hebben het vaker gehoord. ‘Wieger smijt een stoel om,’ zeg ik, ‘maar Truus is hysterisch?’

‘Daar gaat het nou toch niet om, Fred!’ roept Truus.

Ik voel dat ik kleur.

Weer klinkt de afgesproken roffel op de deur. Even later komt Hannie binnen. Frans zet de omgevallen stoel overeind en schudt zijn hoofd.

‘Luister! Als wij het erbij laten zitten, worden er nog meer onschuldige mensen opgepakt.’ Hij is onverbiddelijk. ‘Fake Krist had zoveel méér doden veroorzaakt als hij was blijven leven. Ik denk aan alle mensen die we níét hebben kunnen redden. Steden vol mensen.’ Hij neemt een felle trek van zijn shagje en blaast de rook in een lange pluim uit. ‘Dat hoeft ik jullie toch niet uit te leggen?’

‘Had Fake Krist gespaard moeten blijven?’ vraagt Hannie. Ze blijft naast de tafel staan alsof ze direct weer in actie wil komen.

‘Twijfel jij niet?’ vraagt Truus aan Hannie.

‘Nee,’ zegt Hannie eenvoudig. Terwijl zij eergisteren die slachtpartij heeft moeten aanzien!

‘Krist had een enorme lijst met namen en adressen van verzetsmensen. Hij zou dat allemaal laten uitzoeken. Hij... Nou ja, dat weten jullie

toch. Hij was zo gevaarlijk dat liquidatie de enige oplossing was.’ Frans klinkt vermoeid. ‘Ga je nou twifelen, Truus? Echt?’

Truus haalt haar schouders op.

Ik kijk van de een naar de ander. Het is verschrikkelijk, maar Frans heeft gelijk – zoals altijd. Ik wil net zo blijven denken als hij.

‘Ik niet,’ zeg ik daarom. Ik kan toch onmogelijk tegen mezelf zeggen dat het niet in orde was? Fake Krist moest dood. En niets doen was in elk geval fout.

Wieger haalt vloekend een paar gevonden peuken uit zijn jaszak, en trekt ze uit elkaar om er met snelle gebaren een nieuw shagje van te draaien. Zijn scherpe gezicht staat gespannen.

‘Wat hebben we voor keus?’ vraagt Frans. ‘Het is oorlog. We móéten voor eigen rechter spelen.’

‘Dit is de prijs die we betalen. Er is geen reden om het hierom te laten, hoe erg het ook is,’ zegt Hannie.

‘De m-m-moffen doen –’ begint Roemer.

‘De moffen doen dit, niet wij,’ zeg ik.

‘Ja ja ja,’ zegt Truus op al die meningen die als propjes papier naar haar hoofd worden geslingerd.

‘Het is alsof je een rotte plek uit een appel snijdt,’ zegt Hannie.

Wieger trekt rimpels in zijn voorhoofd. ‘Dat vind ik goddomme ook...’

‘Maar...?’ vraagt Frans.

‘Maar?!’ Wieger spreidt zijn magere armen. ‘Lul niet! Tien man dood door deze actie!’

Ik kijk naar Wiegers kwaai kop, naar zijn gezicht dat zich sluit. ‘Ik wil verdomme niet als die tyfusmoffen worden!’

Ik schrik en hou me vast aan de leuning van de fauteuil. Precies wat

mama lang geleden tegen ons zei! ‘Truus!’ zeg ik. ‘Hebben wij vuile handen?’

‘Nee,’ zegt Truus, ‘maar ook geen schoon geweten.’

Frans schudt heftig zijn hoofd. ‘God, meid, als wij fouten maken, is dat echt wat anders dan vuile handen maken.’

‘En toch... Ai, ai, ai.’ De ouwe Willemsen heeft nog geen woord gezegd. Hij zet een hand in zijn rug terwijl hij overeind komt. ‘We weten nooit wat de nazi’s doen na een actie, maar —’

‘Maar dát ze wat doen, dat weten we wel,’ zegt Truus.

‘Natuurlijk,’ zegt de ouwe. ‘Natuurlijk. Maar we moeten doorgaan.’

‘De moffen zijn aan het verliezen,’ zegt Frans. ‘Het is alleen nog een kwestie van tijd.’

Het helpt, dit soort gesprekken. Niet dat ik twijfel, natuurlijk niet, alleen heel af en toe, maar het maakt dat ik me sterker voel. En daarna denk ik er niet meer over na. Ik geloof dat het Truus ook helpt.

Willemsen zei tegen haar dat hij vroeger ook last had van zulke gevoelens, maar dat dat overgaat. En dat we ons nooit moeten laten afschrikken door mensen die geen sympathie hebben voor onze acties, mensen die ons terroristen noemen.

‘Zoals Peters vader,’ zei Truus een keer tegen mij.

‘Hij heeft ons wel twee rollen Frujetta’s gegeven,’ zei ik toen.

Truus grijnsde. ‘Lekker waren die.’

Een paar dagen later ga ik met Truus naar de begrafenis aan de Kleverlaan, allebei in een mooie geleende jurk van de vrouw van Mari Andriessen. Allebei een geleende grote hoed op. Als onherkenbare moffenmeiden leggen we bloemetjes op het graf van Fake Krist terwijl we scherp opletten, onbewogen, voorbij de uniformen, voorbij de tranen. We moeten weten wie er op deze begrafenis komt, wie fout is, wie niet te vertrouwen is. Ik maak foto’s in mijn hoofd.

30

Een dag na de begrafenis van Krist bezoek ik oma Bracha. Ze zit nog altijd bij Annie, en daar zit ze goed, al is het dan achter een dichte deur. Als in een gevangenis.

Oma Bracha voelt zich niet zo lekker vandaag. Ze ligt in bed, en ik zit naast haar.

‘Je bent nog zo jong,’ zegt ze als ik haar vertel over de discussies in onze groep. ‘Je bent nog een kind. Ga toch terug naar je moeder...’

Een fractie van een seconde voel ik twijfel. Dan roep ik: ‘Nee! Dat mag u nooit meer zeggen!’

De blik waarmee ze me aankijkt, is zo ondraaglijk zacht dat ik opspring en wil vertrekken. Maar als oma Bracha mijn hand pakt, laat ik mij weer op de stoel naast haar zakken.

‘Dit is waar ik voor kies. Dit is mijn leven,’ zeg ik. Bovendien is er geen weg terug. De wereld van vroeger bestaat niet meer. ‘En ik ben inmiddels al negentien hoor, oma Bracha.’

Ze kijkt me aan, knikt en zegt: ‘Na de oorlog wil ik die moeder van jou weleens ontmoeten.’

Mijn hart begint te fladderen als een vogel. ‘Ja!’ roep ik. ‘Dat lijkt me geweldig!’

We lachen.

Ik vertel haar over Hannie. Dat we er bijna elke dag met z’n drieën opuit trekken. Ik heb nu pas door hoe fel ze is sinds de dood van Jan.

‘Als die felheid maar niet voortkomt uit wraak,’ zegt oma Bracha.

Ik haal mijn schouders op. ‘We verzinnen niet zelf wie... We krijgen onze opdrachten,’ zeg ik. Wat maakt het uit of Hannie uit wraak schiet of om het grote belang? Het resultaat is hetzelfde.

‘Het is natuurlijk fantastisch wat je doet,’ zegt oma Bracha langzaam, nadenkend. ‘Als iedereen dat deed, waren hier al gauw geen Duitsers meer. Je bent een held, maar...’ Ik weet al wat ze nu gaat zeggen. Ze leunt ongemakkelijk op een elleboog om het kussen in haar rug te verplaatsen. Ik kom haastig overeind en help haar. ‘Je doet zulk heldhaftig werk. Maar het tast je ziel aan. Daar mag je gerust triestig over zijn, lieveke.’

Dat soort dingen moet ze niet te vaak zeggen. Soms word ik boos. Soms moet ik een beetje huilen. Tranen die ik niet kan wegslikken, die ik alleen af en toe laat komen als ik bij haar ben. Dan streelt ze mijn hand en zwijgt.

‘Lieveke,’ zegt ze nu, ‘ik geloof niet dat je iemand kunt doden zonder zelf te veranderen. En dat vind ik erg. Voor jou.’

‘Alle mensen veranderen toch voortdurend,’ zeg ik kortaf, ook al weet ik dat ze gelijk heeft en heb ik soms heimwee naar vroeger.

‘Hoe ben jij veranderd?’ vraagt ze.

Is het een strikvraag? Ik verplaats mijn blik naar het bruine balkenplafond. Als ik toegeef dat ik niet meer dezelfde ben, gaat ze vast proberen me over te halen te stoppen. ‘Ik vind dat te moeilijk om over te praten,’ mompel ik. ‘Daar ben ik te dom voor.’

Oma Bracha’s wenkbrauwen schieten omhoog. ‘Dat denk je niet echt, hè?’

‘Ik heb alleen lagere school.’

‘Jij en je zus zijn niet ontwikkeld,’ zegt ze nadrukkelijk en met lichte stemverheffing. ‘Dat is iets heel anders. Laat niemand je wijsmaken dat je dom bent. Domoor!’

Ik grijns. ‘Hannie zegt dat Truus en ik meer moeten lezen. Zij zegt ook dat wij niet dom zijn.’

‘Zie je nu wel?’ Oma Bracha werpt me een korte glimlach toe. ‘Je bent enkel niet gewoon om over dit soort vragen na te denken.’

Dat ik die vragen moeilijk vind, is juist goed, zegt oma Bracha. ‘De antwoorden hoeven er niet per se snel uit te rollen,’ zegt ze. ‘Woorden vinden voor wat je niet precies weet, is juist waardevol.’

‘Bij mij rolden de woorden er altijd zo uit!’ zeg ik. ‘Alleen nu niet meer... Sinds...’

‘Sinds je dingen meemaakt waar je geen taal voor hebt.’

Het zal wel. Ik zwijg. Misschien vermoedt ze allerlei diepe gedachten in mij, maar in mijn hoofd blijft het volkomen stil. ‘Wilt u thee?’ vraag ik. Alsof Annie nog thee zal hebben.

Als ik uit de keuken terugkom met twee glazen water, komt oma Bracha moeizaam steunend overeind. ‘En laten we nu over iets makkelijkers praten. Vertel eens. Wat ga je later worden? Na de oorlog?’

Makkelijkers? Ik heb geen idee. Ik grijns. ‘Toen ik klein was,’ zeg ik, ‘wilde ik danseres worden.’ Ik staar naar de houten vloer, naar haar dunne bleke been met blauwe spataders dat uit het bed bungelt. ‘Mama zei vroeger: “Dans!” En dan danste ik. Op mijn tenen, met mijn handen in de lucht, zoals ik ballerina’s op foto’s had zien doen.’

‘Dans maar,’ zegt oma Bracha.

Ik kijk haar verrast aan.

Ze knikt me toe.

Ik glimlach. ‘Ik kan er niets van, hoor.’

Dan begin ik zachtjes te neuriën. *Ik wil gelukkig zijn. Ik wil dansen – met Peter – tot ik niet meer kan. En al word ik er draai’rig van, ’t hindert niet...* En heel stilletjes, heel voorzichtig, dans ik, op muziek die alleen ik kan horen. Nee, oma Bracha kan het vast ook horen.

Als de muziek in mijn hoofd stopt, laat ik mij lachend op de rand van het bed vallen, vlak naast haar. Oma Bracha slaat een arm om me heen en drukt me even tegen haar schonkige lichaam aan. Haar lichaam voelt niet als mama, toch moet ik aan mama denken.

‘Ik weet nog goed dat ik de eerste keer met Louis danste,’ zegt oma Bracha. ‘Op het poerimfeest was dat. Een plezant joods feest,’ verduidelijkt ze. ‘Zeventien was ik. En drie jaar later was hij mijn man.’

Ik kan me niet voorstellen dat zij ooit – tachtig jaar geleden of zo – een meisje was, zoals ik. En ik kan ook niet geloven dat ik ooit zo oud zal zijn als zij. Maar als ik tachtig ben, zal ik niet terugdenken aan dansen. Ik zal altijd blijven denken aan –

‘Dansen met de jongen die je man wordt,’ zeg ik snel, ‘dat is een mooie herinnering.’

‘Ja,’ zegt oma Bracha. En misschien hoort ze wat ik níét zeg, want ze trekt me troostend naar zich toe. ‘De jongens zullen in de rij staan voor jou,’ zegt ze, maar dat was het niet waar ik aan dacht.

Mijn lippen beginnen te trillen. Ik zeg dat het laat is, dat ik weg moet en haast me de deur uit zonder afscheid te nemen.

31

‘Waar blijft die Frans?’ vraagt Truus.

De ouwe Willemsen en Roemer halen hun schouders op, zeggen niets. Ook Siep, Abe en ik zwijgen. Te moe om te praten. We kunnen onze honger niet meer stillen, we laden ons niet meer op. Met opgetrokken schouders zit ik tegen de koude kachel. Truus heeft haar armen om haar bovenlichaam geslagen. Het is begin november 1944 en het is guur weer, maar hout om te stoken is er niet meer.

De mannen zien er stuk voor stuk niet meer uit als de sterke kerels van twee jaar geleden. Ze hebben hun petten ver over hun hoofd getrokken, hun ingevallen gezichten daaronder staan somber. Twee mislukte acties achter de rug. Een poging om een distributiekantoor te overvallen om aan bonkaarten voor onderduikers te komen, liep mis doordat een voorbijganger de politie waarschuwde. En per vergissing hebben Wieger en Frans een goede NSB’er geliquideerd: een man die lid was van de NSB als dekmantel, om het verzet te kunnen waarschuwen voor razzia’s.

Is de scheidslijn tussen goed en fout minder helder dan ik altijd dacht? Ik weet het niet. We beslissen alleen steeds sneller. Stellen minder vragen. Misschien is dat het. Misschien heeft de honger het veranderd.

De kamer stinkt naar rook die de afgelopen jaren in de muren is getrokken. Ik luister naar het eentonige ruisen van de wagens van moffen op de weg, zucht en sla mijn armen om mijn rillerige lichaam. Konden we maar weer iets gróóts doen, iets góéds, iets belangrijks!

Abe naast mij moet net zo bedrukt zijn als wij allemaal, maar zoals

altijd krullen zijn mondhoeken omhoog als bij de snuit van een dolfijn. Ik zie zijn gezicht graag. Wanneer hij mijn blik vangt, legt hij zijn hand even op mijn knie en knijpt er zachtjes in.

Ik tuur door het raam naar een glanzend rood bloempje onder een kale herfstboom. Geen idee wat voor boom het is, wat voor bloem het is. Hoef ik ook niet te weten om het mooi te vinden. In gedachten kan ik het bloempje bijna ruiken.

Opeens is er kabaal buiten. Alle hoofden schieten omhoog. Een voertuig. Vlakbij. Heel vlakbij. Naast het huis. We vliegen overeind. Al op de inrit!

‘Vlug!’ roept Abe. Hij rent naar het raam en Truus en ik stuiven achter hem aan. De ouwe Willemsen vlucht de trap op, ongekend snel. Roemer zie ik al niet meer. Abe schuift het raam met een ruk omhoog, laat Truus en mij er als vissen doorheen glippen.

Aan de andere kant van het huis komen gierende banden slappend tot stilstand voor de voordeur. Ik hoor soldaten uit de vrachtwagen springen. ‘*Aufmachen!*’ Ze brullen, en bonken op de voordeur.

Als zandzakken smakken Truus en ik in het grind. Het geluid dreunt in mijn oren. Te veel herrie. We maken te veel herrie. In elkaar gedoken struikel ik het pad over, glip, glij uit en rol het struikgewas in.

‘Snel!’ sis ik tegen Truus. Op handen en voeten kruip ik achter haar aan. Mijn gezicht vlak boven de grond. Dichte heesters prikken door mijn wollen kniekousen. Achter mij... Niemand. Waar blijft Abe? Waar is de rest? In het grind op het pad rond het huis stampen laarzen. Moffensoldatenlaarzen. Mijn hart bonkt zo luid als die laarzen. Ik maak me zo klein als ik kan. Durf me niet om te draaien. Ik houd mijn ogen gericht op de versleten beige stof van Truus’ rok en hou mijn adem in.

De geluiden verplaatsen zich. De voordeur wordt open geramd.

Dravende zware laarzen over de betegelde vloer in het huis. Gebrul.

‘Hände hoch! Hände hoch!’

Een sprong in het grind. Achter mij. Nu nog? Iemand van ons? Veel te laat!

‘Stehen bleiben!’

Hollende voetstappen. Hijgende ademhaling. Een dier in de val. Dan klinkt een schot. Een serie schoten. Truus en ik krimpen in elkaar.

Voetstappen naderen op het grind. Ik draai mijn hoofd zo ver ik kan. Onder de kale takken van de blauweregen ligt een van ons op zijn rug, voeten al in het gras, hoofd nog op het grind. De armen geheven, onschuldig als een kind dat nooit iets kan overkomen.

Een glimlachend kind.

Ik word misselijk. Ik stop met ademen. Abe, roep ik. Dénk ik. Abe!

Ik wil niet zien hoe hij daar ligt, maar ik blijf kijken. Op zijn rug met geheven armen... Hij heeft zich omgekeerd op zijn vlucht, hij heeft zich overgegeven. En toch hebben die klootzakken hem neergeschoten.

Ik kijk naar het bleke gezicht van mijn maatje. Naar de armen die ik om mij heen heb gevoeld. Naar de hand die zojuist nog op mijn knie lag.

Schuin voor mij tuurt een soldaat langs de struiken. Opeens houdt hij zijn gezicht stil, spiedt in mijn richting. Hij ziet me! Hij ziet me! Of toch niet? Ik sla mijn ogen neer.

Als ik weer opkijk, draait de soldaat zich juist om, schopt Abe in zijn zij, laat hem liggen en loopt naar de voorkant van het huis. Ik verstijf. Durf nauwelijks te ademen. Om de hoek van het huis komt Siep tevoorschijn. Krachtpatser Siep. Zijn handen in zijn nek. Geweren in zijn rug. Nog meer geweren op hem gericht vanaf de vrachtwagen. Als een geslagen hond kruipt hij de laadbak van de vrachtwagen in. Ik verwacht de ouwe Willemsen na hem, maar dat gebeurt niet. Ondanks

alles voel ik een zweem van opluchting. Roemer en de ouwe hebben het gered. Mari en zijn vrouw zijn goddank niet thuis.

Twee soldaten keren over het grindpad terug en tillen Abe's slappe lichaam onder zijn oksels op. Dan gebeurt er een wonder. Abe tilt zijn hoofd op. Tussen de moffen in hangend doet hij een poging mee te strompelen. Daarna valt zijn hoofd weer opzij en slepen zijn voeten door het grind – maar hij leeft!

Als vuilnis smijten de soldaten hem de laadbak in. Springen erachteraan. Het slippende geluid van wielen door het grind klinkt, en het geronk van de wegrijdende vrachtwagen.

Even later is er weer enkel het eentonige geruis van het verkeer op de weg. Onheilspellend nu. Alleen zware uitlaatgassen hangen nog in een wolk boven het pad. Truus draait haar hoofd naar mij. Ze legt een vinger tegen haar lippen. Ik knik. Er kan een mof zijn achtergebleven. Alleen stil zijn kan ons redden.

Moeiteloos blijf ik onbeweeglijk stil. Ik ben er maar half, het andere deel van mij is bij Abe.

Heel veel later fietsen Truus en ik in de richting van de stad. Goddank hebben de moffen onze fietsen achter het huis niet in de gaten gehad. Anders waren we die ook kwijt geweest.

‘Wat denk je, Fred,’ begint Truus, ‘zou iemand van ons een keer zijn opgepakt en doorgeslagen? Zonder dat wij dat hebben doorgehad?’

‘Dan hadden we toch iemand moeten missen?’

‘Wie is een tijdje afwezig geweest?’ vraagt Truus. ‘Het hoeft niet eens lang te zijn. Twee dagen, dat kan al.’

Ik haal mijn schouders op. ‘Dan kan het iedereen zijn,’ zeg ik.

Het gebeurt vaker: dat iemand uit het verzet wordt opgepakt en gemarteld en daarna in ruil voor zijn leven gaat spioneren voor de Duitsers. We hebben gehoord van een verzetsman die aan een

gloeïendhete kachel was vastgebonden en van een verzetsman die door opgefokte honden van boven tot onder kapot was gebeten. Kan iemand van ons zoiets hebben meegemaakt? Wieger had laatst een flinke buil en schrammen op zijn hoofd. Was hij echt gevallen tijdens een actie? Nu ik eraan terugdenk: liep hij niet ook een beetje moeilijk? Maar hij wás er alle dagen.

‘Nee,’ zeg ik beslist. ‘Iemand van ons? Natuurlijk niet!’ Maar als we in stilte verder fietsen, vraag ik me af of Truus toch gelijk kan hebben.

‘Geen mof zal *ons* aan het praten krijgen,’ zeg ik stoer. Maar terwijl ik het zeg, weet ik al dat het niet waar is. Ik vertel nog steeds van alles aan oma Bracha.

‘Je hebt geen idee wat de SD met je doet,’ zegt Truus fel. ‘En wat de angst met je doet. En de pijn. Die moffen worden steeds wreder.’

‘Weet ik toch,’ zeg ik zacht. We wilden Fake Krist niet voor niets liquideren. Theo ging niet voor niets op de vlucht. Goeie Theo. Die zich liet doodschieten om ons niet te verraden.

‘Nou dan,’ zegt Truus.

Die avond in bed blijf ik maar denken aan hoe het gegaan kan zijn. Wie heeft ons verraden? Het ene beeld leidt tot het volgende. Ik stel me de cel voor. Oude bruine bloedspatten op de vloer, opgedroogd en gedeeltelijk opgenomen in het cement. Een man – Wieger? – wordt naar binnen gesmeten. Hij buitelt, struikelt, valt. Vliegt vloekend overeind. Alsof hij denkt nog weg te kunnen komen. De deur is open, maar twee van die Sicherheitsratten in hun grijze uniformen beletten hem de doorgang. Een van de twee heeft een gummiknuppel. Een derde man komt binnen. Zwarte glimmende laarzen, priemende ogen, meer medailles en emblemen op zijn uniform dan de andere twee samen. Een officier. De officier pakt een houten stoel uit de hoek van de cel en gaat

daarop zitten, slaat de benen rustig over elkaar en kijkt Wieger glimlachend aan. Een starre glimlach die bij zijn koude ogen past.

‘Het adres,’ zegt de officier vriendelijk. ‘Waar vergadert jouw Raad van Verzet?’

Onze man zwijgt, waarop de officier de agenten toeknikt. De gummiknuppel beukt in de buik van onze man. De adem wordt uit zijn lichaam geperst. Hij slaat dubbel. De smerissen hijsen hem overeind.

‘Het adres,’ herhaalt de officier op de stoel. ‘In ruil voor vrijlating.’

Onze man blijft zwijgen. En opnieuw knalt de knuppel in zijn maag. Opnieuw klapt hij dubbel. Opnieuw wordt hij overeind gehesen.

Opnieuw herhaalt het zich.

‘Het adres!’ De officier brult. Zijn ogen zijn leeg, zijn mond is een schreeuwend gat.

De gummiknuppel raakt onze man in het gezicht. Bot kraakt. Hij schreeuwt en zakt door zijn knieën, maar hij zwijgt.

Ergens in het gebouw klinkt geblaf van opgejutte honden. Over de oude bruine bloedspatten op het cement stroomt helderrood bloed.

‘Kromboeien,’ beveelt de officier op de stoel.

De twee agenten boeien zijn handen aan zijn voeten. De officier komt overeind. ‘We komen terug met de hond,’ zegt hij terwijl hij de cel uit loopt.

De man fluistert: ‘Wagenweg 246...’

Is het zo gegaan? Is iemand van ons opgepakt en gaan praten?

Omgedraaid, zoals de mannen dat noemen?

‘Maar wie dan?’ vraag ik de volgende dag aan Truus. Nu onze vergaderruimte is verraden, hebben we afgesproken op de Grote Markt. We hebben geen plek om ergens binnen af te spreken. Onze onderduikadressen willen we niet in gevaar brengen.

We lopen een rondje om de kerk. Het is een grijze dag, er is geen zon

te zien. Ook nauwelijks mensen. Jonge mannen zijn te bang om opgepakt te worden voor de Arbeitseinsatz. Bij de winkels staan geen rijen, want de bakker, de slager en de groenteboer hebben niks meer. Zelfs de surrogaattroep is op. De Cinema Palace aan de Grote Houtstraat is dicht, omdat er geen stroom en geen verwarming meer zijn. Ook de scholen zijn dicht. Alleen de synagoge in de Lange Begijnstraat is open, een drukkerij gebruikt het pand.

‘Frans was er gisteren niet,’ zegt Truus. Ze rilt een beetje, van de kou of de honger – of allebei.

‘Bijzonder, toch?’ zeg ik. ‘Hij komt nóóit te laat.’

Bij het standbeeld van Laurens Janszoon Coster gaan we zitten. ‘Verder waren alleen Wieger en Hannie er niet, maar Hannie verdenk ik sowieso niet.’ Truus trekt haar rok over haar knieën.

Zelf draag ik een lange broek, een trui en honkbalschoenen, gekregen van een Indische vrouw bij wie ik in huis was. Ze zag de rode bultjes tussen mijn vingers en begreep dat ik schurft had. Vier dagen moest ik een smeersel op mijn lichaam, onder mijn kleren. Daarna begroef mijn onderduikmoeder dat ouwe vieze kloffie in het park, zo besmettelijk is het. Ze is net zo tenger als ik, haar kleren passen precies.

‘Heb je nog schurft?’ vraagt Truus als ik gedachteloos over mijn been krab. Ze schuift meteen een eind van mij vandaan.

‘Hou op!’ roep ik. ‘Natuurlijk niet!’ Ik schaam me dood. Nog steeds. Al kon ik er niets aan doen. ‘Wieger of Frans dus?’ vraag ik. Er jeukt iets op mijn hoofd, maar ik durf niet te krabben.

‘Wieger of Frans,’ herhaalt Truus.

Er valt een stilte.

Wieger, de man die iedereen onder tafel scheldt als het moet? Nee... Frans dan? Maar mama vertrouwde hem ook!

‘Of iemand die er juist wél was,’ zeg ik slim. ‘Om niet verdacht te

lijken.’

‘Die ouwe?’ Truus schudt haar hoofd.

‘Hij was er een paar dagen niet.’

‘Hij moest iets doen bij zijn dochter.’

‘Ja, dat zei hij.’

‘Roemer dan?’ zegt Truus.

‘Ach nee.’

‘Niemand uit onze groep kan ons verraden hebben,’ zegt Truus uiteindelijk.

‘Dat kan gewoon niet,’ beaamt ik.

‘Nee,’ zegt Truus.

Het blijft stil. En ik weet dat Truus het net zo min gelooft als ik.

32

Die nacht schrik ik wakker, nat van het zweet. Die man!

Mijn adem stukt. Het was die man! In de Brouwersstraat. Of nee, de zijstraat. Die groezelige vent op de fiets. Mijn hoofd is helder. Ik weet het zeker. Ik zie hem duidelijk voor me. Vaal gezicht, vet haar. Scherpe vogelblik van Truus naar mij en weer terug. En toen Peter die riep: ‘Wat is er met Truus?’ O, mijn god. Truus! Truus moet ook uitkijken! Dat moet ik haar morgen meteen zeggen.

Maar hoe is hij dan achter het adres in de Wagenweg gekomen? Is hij mij gevolgd? En is hij daarna naar de politie gegaan? Ach nee, ik fiets nooit direct naar de Wagenweg of naar mijn onderduikadres. Ik adem langzaam uit. Ik ben heus niet de link naar het verraad.

Het donker is zo donker dat het de kamer onzichtbaar maakt. Waar ben ik? Ik voel de benauwdheid van een laag schuin dak boven me en het is stil. Ben ik bij de leraarsfamilie op de Turfmarkt? Of achter de Cronjéstraat? Nadenken. Mijzelf op de fiets zien zitten. Door de binnenstad. Er begint een baby te huilen. Dan ben ik dus bij het gezin in het Ramplaankwartier. Of op de Zijlweg, want ik hoor de wielen van een trein over de spoorrails. Nee, dat kan helemaal niet, er rijden al maanden geen treinen meer. Ramplaankwartier dus. Of toch de Zijlweg.

Truus waarschuwen. Morgen. Voor de zekerheid. Niet in het donker gaan liggen staren.

De leegte gaapt me aan. Ik doe mijn best om weer in slaap te vallen,

maar zodra mijn hoofd het kussen raakt, spatten mijn gedachten als glas uiteen in duizend stukjes bang. Bang. En alleen.

Het is net als toen die nacht in het bos. De wereld trekt zich terug, en ik ben alleen.

Stop. Het is niet toen. Ik lig in bed. Er is niets aan de hand. Ik ben veilig. Aan leuke dingen denken. Leuke dingen. Maar niet aan mama. Niet aan hoe we vroeger op zaterdagavond na het eten domino speelden. Niet aan hoe we bij tante Lena sjoelden. Ik wist niet eens hoe gelukkig ik was! Mijn keel wordt dik. Leuke dingen. Peter? Nee!

Ik weet al wat. Een tijdje terug. Een mooie najaarsdag in september. Er was een vrouw. Zomaar een vrouw in een beige regenjas. Ze gaf iets aan Hannie, Truus en mij. Iets warmes wat zoet rook, verpakt in krantenpapier waar het vet doorheen schemerde. Truus nam het aan.

‘Wat?’ zei ik. ‘Is dat –’ Truus trok het papier weg. Bijna een halve cake! De vrouw was alweer achter een huisdeur verdwenen. Haastig liepen wij de brug over naar de andere kant van de gracht. Tegenover het pand waar we een paar keer wapeninstructie hadden gehad, gingen we in het gras zitten. Ik stak mijn handen uit naar de cake, kon niet wachten tot Truus – ‘Voorzichtig, voorzichtig!’ – die in drieën had gedeeld. We aten met onze vingers. Ik deed mijn best niet te schrokken. De nog warme, romige cake op je tong laten tintelen. Tegen je gehemelte duwen. Dan toch bijten. Op laten lossen in speeksel. De zoete smaak nog proeven na het doorslikken. Nagenieten.

Toen de cake op was, trok er aan de overkant een groepje jonge Duitse soldaten voorbij.

‘Wat een sukkels,’ zei ik. Ik begon te zwaaien en Hannie en Truus deden mee. Half onderuit liggend in het gras. Vrolijk. Uitbundig. We voelden ons machtig, alsof ze ons niets konden maken. Ongemakkelijk zwaaiden ze terug en marcheerden door. Ik kreeg de lach niet van mijn

gezicht. Een gevoel van vrijheid dat ik van lang geleden kende kwam over me. We zwaaiden ze na. Met onze pistolen in onze jaszakken en de laatste cakekrumels van onze vingers likkend.

Truus ging op haar rug in het gras liggen en staarde glimlachend naar de blauwe hemel waar witte wolken zorgeloos langzaam voorbijdreven. ‘Als de oorlog voorbij is...’ begon ze.

De zon kwam tevoorschijn. Mijn vingers trommelden op mijn benen, dansten het verleden in. Dansen met Peter. ‘Als de oorlog voorbij is,’ zei ik, ‘ga ik dansen. En zingen. En alle nare dingen vergeten.’

‘En eten,’ zei Hannie. ‘Wat zullen we eten?’ Ze tuurde het groepje soldaten in de verte na, likte aan een vinger die misschien nog zoet rook. ‘Moffenstoofpot met een lekker wijntje erbij?’ Ze lachte. ‘Na het schieten van wild zou het culinaire deel niet mogen ontbreken,’ zei ze deftig.

‘Al is het nog zo vers, ik blijf het niet,’ zei Truus.

‘En met stoofpeertjes erbij, Truus?’ vroeg ik.

‘Nazirugfilet met champignons?’ vroeg Hannie.

‘Gebraden wilde mof,’ zei ik. ‘Zo eentje die daarnet voorbijliep. Met aardappelsalade.’

‘Naziragout!’ zei Truus, die kennelijk ook trek kreeg.

We bedachten vaker de heerlijkste recepten en proefden de smaak van fantasie-eten op onze tong – maar moffenmaaltijden waren nieuw.

‘Moffenstoofschotel!’ riep ik.

‘Wildemoffenborst met bleekselderij,’ zei Truus.

‘Gerookte wilde mof op een bedje van zachte zuurkool,’ mijmerde Hannie.

We moesten alle drie lachen. En Truus, die lachte het hardst.

Sinds Hannie er is, is Truus... Ja, hoe zeg je dat? Meer op haar gemak

of zo. Niet tijdens acties. Dan zijn we alle drie gespannen als een veer. Maar tussendoor.

Ik zucht bij de herinnering en draai me op mijn zij. De muffe geur van het laken kruipt in mijn neus. Mijn tong zoekt over mijn gehemelte. Niks. Boven mij ronken vliegtuigen. In de verte loeit het luchtalarm. Truus waarschuwen, denk ik nog. En dan zak ik weg in het donker, en slaap.

33

‘Ben jij Freddie?’

Een man roept mij. Hij staat aan de overkant van de Kruisweg, in het heldere winterochtendlicht. Ik ben onderweg naar de Burgwal, waar we elkaar treffen in een werkplaats nu we niet meer naar de Wagenweg kunnen.

Ik kijk opzij en zie hem duidelijk. Een man op een fiets, jaar of veertig, pet ver over zijn hoofd getrokken.

‘Ja,’ zeg ik automatisch, en dan zie ik zijn hand in zijn jaszak glijden.

Nee! Ik trek aan mijn stuur, schiet een zijstraat in, trap hard, harder. De man was dichtbij, té dichtbij. Nu ben ik er geweest. Huizen schieten aan mij voorbij. Mensen met karren. De kop van Mussert op een reclamezuil. Een kiosk met Duitse bladen. Het geronk van vliegtuigen klinkt, maar er wordt geen luchtalarm afgegeven.

Met een omweg fiets ik via de Oude Zijlvest. Langs de HBS. Langs lege winkels. Tot de Gasthuissingel blijf ik fietsen zo hard ik kan. Geen idee of ik nog achterna wordt gezeten. Ik gun me geen tijd om te kijken.

Op de Singel fiets ik Truus tegemoet. Hijgend, bezweet, duizelig, alsof ik ga flauwvallen. ‘Een man,’ hijg ik, ‘vroeg of ik Freddie was.’

‘Hoe zag hij eruit?’

Hoe zag hij eruit... Ik zie alleen die hand die naar een jaszak gleed.

‘Hoe zag hij eruit, Fred?’

‘Pet, donkere jas, jaar of veertig.’ Ik haal mijn schouders op. ‘Of vijftig.’

‘Zeg er maar niets over straks,’ zegt Truus. ‘Straks denken ze nog dat jij...’

‘Dat ik wat?’

‘Dat jij hem naar ons hebt geleid.’

Ik veeg het koude zweet van mijn voorhoofd. Als ze dat écht denken... Ik weet wat er dan kan gebeuren. ‘Ach nee! Natuurlijk denken ze dat niet!’ val ik uit.

Tussen de rekken met ijzeren buizen, stalen balken en een takel die aan het plafond hangt bespreken we hoe we Abe en Siep kunnen redden – Frans, de ouwe Willemsen, Wieger, Roemer, Hannie, Truus en ik. Voor het oog praten we doodnormaal met elkaar, maar onze ogen fixeren de ander, blikken krijgen soms opeens iets gevaarlijks, taxeren de ander. Ik zie Truus’ gereserveerde houding en Hannies samengeknepen ogen. We zijn ineens niet meer ‘wij’.

De blik van de ouwe Willemsen blijft te lang op mij hangen. Is hij de verrader? Of denkt hij dat ik het ben? Heeft hij daarom iemand op mij afgestuurd? Ik krimp ineen.

Mama zei het lang geleden al: uiteindelijk kun je niemand meer vertrouwen.

Het is december, het is een graad of vijf onder nul en de kou heeft zich door de muren van het huis gedrongen. Het is zo koud dat je niets ruikt. De gezichten van de anderen zijn asgrauw, hun lippen bleek. Mijn benen, armen en handen trillen. Met opgetrokken schouders probeer ik mezelf warm te slaan. Het is hier binnen maar een beetje warmer dan buiten – alles is opgestookt, tot de deurkozijnen aan toe. Maar we zijn blij dat we deze werkplaats mogen gebruiken.

We kunnen niet meer buiten afspreken. Frans vertelt dat de moffen in Rotterdam vorige week nog meer dan vijftigduizend mannen hebben weggevoerd voor de Arbeitseinsatz.

‘Vijftigduizend?’ vraagt Willemsen ongelovig. ‘Zoveel? Vorige week nog? Terwijl het zuiden al bevrijd is, gaan ze hier nog mannen oppakken?’

Alsof jij niet weet wat de moffen allemaal doen, denk ik. Ik zucht diep en voel de blik van Willemsen meteen opnieuw te lang op mij blijven hangen. Hij plaatst een hand in zijn zij en strekt zijn rug. ‘Waarom is hier geen stoel?’ Weer die vertoning met zijn rug. Wat een aanstellerij. ‘Ai, ai, ai.’

‘Frans, waar was jij eigenlijk, die donderdag?’ vraagt Hannie zogenaamd langs haar neus weg. Die donderdag. Zo noemen we het.

Ik kijk naar Frans. Hij blijft ondoorgrondelijk rustig en vriendelijk als hij zegt: ‘Bij mijn politie-informant.’

Zijn politie-informant... Voor onze veiligheid weten we niets van dat contact. Niet wie het is, niet waar Frans met hem afspreekt.

Hannie knikt maar zo’n beetje.

‘Als je het weten moet,’ zegt Wieger ongevraagd, ‘ik fietste godbetert net de hoek om toen ik de vrachtwagen van die ratten zag rijden.’ Hij leunt op een ijzeren buis die hij van de muur heeft gepakt.

‘Misschien was het Mari Andriessen zelf wel,’ zeg ik.

‘Freddie, schei uit,’ zegt Frans geërgerd.

‘Misschien wilde hij ons weg hebben. Vind je het niet toevallig dat hij en zijn vrouw net niet thuis waren? Ze zijn ook later niet opgepakt. En hun huis is niet in de fik gestoken.’

‘Hou toch op,’ zegt Frans. ‘Ze zijn ondergedoken.’

‘Abe en Siep zitten vast,’ zegt Willemsen met zijn schorre, zware stem. ‘Zullen we het nu even over hén hebben?’

‘Ja,’ zegt Frans snel. Te snel? ‘Het is te koud om uren te blijven praten. Zelfs hier binnen.’

Dat is waar. Toch vind ik het verdacht dat Frans er niets van wil weten

en dat Willemsen het onderwerp afkapt.

‘Ik heb de Velsense illegaliteit ingeschakeld,’ gaat Frans verder, ‘voor hulp om binnen te dringen in de Euterpestraat, maar...’ Hij schudt zijn hoofd. ‘Wat we al dachten...’

Ik zucht weer. Het politiebureau in Amsterdam is inderdaad een onneembare vesting.

‘En we weten niet eens zeker of ze daar zijn,’ zegt Truus terwijl ze haar neus ophaalt.

Wieger zwaait de ijzeren buis heen en weer. ‘We weten niet eens of ze niet kassiewijle zijn,’ waagt hij te zeggen.

‘Hou op,’ zegt Frans.

‘M-m-m-maar als ze vandaag of morgen terugkomen, k-k-kunnen we hen niet meer zomaar vertrouwen.’ Dat zegt Roemer, die bijna nooit wat zegt. Waarom dit wél? Om de aandacht van zichzelf af te leiden? Ik kijk naar zijn goeie kop. Alles aan hem hangt, zijn schouders, zijn wangen, zijn treurige ogen. Ach nee...

‘Klopt,’ zegt Frans. ‘Ze kunnen niet meer terug in de groep. Maar laten we hopen dát ze vrijkomen.’

‘En als we erachter komen wie ons heeft verraden?’ vraagt Hannie.

‘Afmaken natuurlijk,’ zegt Wieger.

Ik stop mijn verkleumde trillende handen diep in de zakken van mijn jas. De ouwe Willemsen kijkt naar mij. Of verbeeld ik me dat?

‘Beoordelen hoe gevaarlijk die persoon is en zo nodig uit de weg ruimen,’ antwoordt Frans zakelijk.

‘Zeker weten dat dat nodig zal zijn.’ Wieger pakt de ijzeren buis op en slaat er keihard mee in de palm van zijn hand.

Frans schakelt de verzetsgroep uit de Zaanstreek in. ‘Zij hebben een voortreffelijke inlichtingendienst,’ zegt hij en dat klopt. Als we een paar dagen later weer bij elkaar komen in de werkplaats aan de Burgwal, kan

Frans ons al uitsluitel geven. De informatie laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Abe is die donderdag naar de Duitse vleugel in het Wilhelmina Gasthuis gebracht.

‘Als we de artsen daar inschakelen, moeten we hem kunnen bevrijden!’ roept Hannie.

‘Nee,’ zegt Frans terwijl hij naar de vloer staart.

‘Jemig,’ zeg ik. ‘We kunnen het toch pro—’

‘Hij is bij aankomst overleden.’

Dood? denk ik. Dood? En dan vallen mijn gedachten stil.

Weer zie ik de mannen vechten tegen hun tranen. Evenals Hannie en Truus. Zonder een woord pak ik mijn fiets en loop ermee naar buiten. Ik wil dit niet. Ik wil dit niet! Truus roept me na, maar ik schud mijn hoofd, ga er als een haas vandoor. Die klotemoffen! Het enige wat ik wil voelen is mijn haat tegen hen. Een grote, nieuwe opdracht – dát is wat ik nu zou willen. Ik ben zo woest dat ik een hele legergroep moffen zou aankunnen. Die hufters, hufters, hufters! Ik fiets keihard door de stad, net zolang tot ik uitgeput ben en tot de schemering invalt. Straks wordt het weer nacht. Morgen komt de zon weer op. Alles gaat maar door. Maar Abe niet meer. Op mijn logeeradres ga ik op bed liggen, maar mijn haat is zo intens dat ik onmogelijk kan slapen.

De ouwe Willemsen vindt een nieuwe vergaderplek voor ons vlak bij Heemstede – in een woonboot in de Leidschevaart, net buiten de stad.

‘Fijn,’ zeg ik, ‘als we weer verraden worden, moet ik het water in springen?’ Ik kan nauwelijks zwemmen.

‘Nee, hoor,’ zegt de ouwe Willemsen, ‘het water is bevroren.’

Waarom vindt-ie nu wel een nieuwe plek? Niemand heeft het erover. Een smal pad voert langs het water en daar, tussen verlaten roestende oude wrakken, ligt de boot. Vlak bij de motordekschuit die als opslagplaats werd gebruikt voor onze munitie, handgranaten en

brandmateriaal. Wieger en Roemer hebben de lading ergens anders ondergebracht. Geen idee waar.

Ik ga de verende houten loopplank over, open het hekje in de reling, open een deur, en daal een steil trapje af. Ik moet even met mijn ogen knipperen tegen de rook. Rond een tafel zitten ze: Frans, de ouwe Willemsen, Wieger, Roemer, Hannie, Truus en drie nieuwelingen. De laatste tijd melden zich meer mannen voor het verzet. Nu duidelijk is dat de Duitsers aan de verliezende hand zijn, willen ze wel helpen. Ik wring mij tussen Truus en Hannie in: achterin, zodat ik de deur in de gaten kan houden.

‘Frans heeft net verteld dat Siep naar kamp Amersfoort is overgebracht,’ zegt Truus tegen mij.

Mijn hart knijpt samen. ‘Hoe weet –’ begin ik.

‘Van het Zaans verzet.’

‘Dat betekent dat we niets meer voor hem kunnen doen,’ zegt Willemsen met hese stem. De peuk tussen zijn bruine vingers is zo klein dat hij hem nauwelijks nog kan vasthouden.

‘Wij niet,’ zegt Frans. ‘Maar het Velsens verzet misschien wel.’

‘Hoezo zij wel?’ vraag ik.

Frans hoort mij niet. Hij praat alweer verder.

‘Het Velsens verzet heeft notabelen in de leiding,’ fluistert Hannie tegen mij.

‘Hoge heren,’ vertaalt Truus. ‘Hoge heren met macht.’

Frans vertelt dat hij contact met hen zal opnemen, dat zij zeker hun best zullen doen voor Siep. De mannen en wij knikken. Wat een opluchting. Na Theo... Na Abe... Met Siep móét het goed komen. Dat moet gewoon.

Maar is het echt waar? Wat als Frans niet meer te vertrouwen is?

Jawel, dit móét waar zijn. Frans is te vertrouwen. Mama vertrouwde

hem ook. Maar als hij opgepakt is? Als hij omgedraaid is?

Truus en ik luisteren als de mannen en Hannie onvermoeibaar doorpraten over wie onze groep kan hebben verraden – ze komen er niet achter. Natuurlijk komen ze er niet achter.

Oma Bracha. Ik denk ineens aan oma Bracha. Zij is te vertrouwen, diep vanbinnen weet ik dat gewoon. Als ik haar niet vertrouw, ben ik haar kwijt. Maar heeft zij toch iets verteld aan een verzetsman of -vrouw van een andere groep? Per ongeluk? Of Annie? Heeft Annie iets gehoord? Heeft die haar mond voorbijgepraat?

Nee, denk ik. Nee, nee, nee!

Ik noem de smoezelige vent met de fiets. Die naar Truus en mij loerde.

Ze horen me weer eens niet. ‘Hallo!’ roep ik hard. ‘Mag ik ook wat zeggen?’

‘Hé, hallo, hittepetitje,’ zegt de ouwe Willemsen. ‘Zei je wat?’ Hij kijkt mij vriendelijk aan. Of is zijn vriendelijkheid gespeeld?

Ik herhaal wat ik zei, die smoezelige kerel.

‘Heb je hem eerder gezien?’ vraagt Frans.

‘Nee,’ zeg ik.

‘Weet je dat zeker?’

‘Ja,’ zeg ik.

‘Dan vond-ie jullie gewoon leuke wijven,’ zegt Wieger. De mannen lachen.

Ik vind het fijn dat ze lachen.

De wereld is grijs en zwart, alsof het nooit meer echt dag is. Het heeft gesneeuwd en de sneeuw is goor geworden. Ik wil mama opzoeken, maar ik weet niet zeker waar ze verblijft. En Frans heeft gezegd dat het beter is van niet. ‘De moffen zoeken drie meisjes,’ zei hij. ‘En het meisje met de vlechtjes is er één van. Je moet nu niet overal in Haarlem je snuit laten zien.’

Vriendinnen zien elkaar wel vaker een tijd niet, probeer ik te denken. Maar ik mis mijn moeder.

Als ik haar niet kan opzoeken, wil ik naar Peter. Dan wil ik hém zien. Ik kijk wel uit onderweg. Ik zal zeggen dat het me spijt, ik zal het goedmaken. Uitleggen dat ik hem niet kwijt wilde, maar dat ik... dat ik... Ik weet het niet meer – maar ik wil hem niet kwijt.

Ik fantaseer dat ik zal vragen of hij meegaat naar het leegstaande huis aan de overkant – al is dat nog zo ongebruikelijk voor een meisje om te vragen. Maar ik ben toch ook geen gewoon meisje?

‘Je bent me te snel af, Fredje,’ zal Peter dan zeggen, en hij zal lachen als we naar dat huis gaan. En daar neemt hij me in zijn armen en komt alles goed. Ik weet niet precies hoe. Ik ben te moe om er lang over na te denken.

Natte sneeuwvlokken glijden in mijn nek. Snel fietsen lukt niet, dan word ik duizelig en slip ik. Aan de kant van de weg waar zich sneeuw heeft opgehoopt, slinger ik.

De oorlog gaat maar door. Het verzetswerk gaat maar door, en elke dag wordt het kouder, is er minder te eten en allemaal worden we vermoeider.

‘Het is bijna afgelopen,’ zegt Frans al heel lang. ‘Het is een kwestie van tijd.’

Sinds de zomer heeft Frans meer mensen, in andere groepen, die hij kan inzetten. Alleen heeft hij onvoldoende wapens en munitie, onvoldoende springstoffen – onvoldoende strijdmiddelen, zoals hij dat noemt.

Voor mij blijft de tijd maar uitdijen en lijkt de oorlog een oneindigheid waar je draaierig en duizelig in verdwijnt als in het heelal.

Op de Leidschevaart zie ik Peters broertjes, die zich met één voet op het dunne ijs wagen. Ik zwaai naar ze, maar ze zwaaien niet terug en

draaien zich om. Zagen ze me echt niet? Ik fiets door naar de Brouwersstraat, die leeg en stil is. Ik laat mijn fiets tegen de winkelpui vallen en vraag me af waarom ik dit doe. Eerst heb ik een mes in Peters hart gestoken. En nu kom ik het eruit halen?

Nee, ik wil ook gewoon weten of hij nog thuis is, houd ik mezelf voor. Vorige week, de dag na Sinterklaas, moesten alle mannen tussen de zeventien en veertig jaar 's ochtends buiten gereedstaan voor de Arbeitseinsatz. Ondergedoken jongens waren naar huis gegaan om Sinterklaas te vieren. Een goeie dag om ze te pakken, dachten de nazi's. Natuurlijk stonden er weinig mannen en jongens klaar. Maar de moffen sloten de hele stad af. Overal Grüne Polizei en Wehrmacht. Alle straten en alle huizen kamden ze uit. Peter heeft een vrijstelling voor de Arbeitseinsatz, maar trekken de moffen zich daar nog wat van aan? De hele dag ging het geschreeuw door. Dertienhonderd jongens en mannen hebben ze opgepakt en op transport gezet om in hun oorlogsindustrie in te zetten. Of – dat zei Frans – enkel om te voorkomen dat ze gaan meevechten met de geallieerden.

Dertienhonderd jongens en mannen... Hebben ze Peter?

Was het Frans maar gelukt het Arbeidsbureau af te laten fikken, dan was de complete registratie van namen vernietigd. Maar die actie is mislukt. Overdag was er personeel dat niet durfde mee te werken en 's nachts was er ineens veel bewaking; inbreken lukte niet.

Sneeuw dringt mijn kapotte schoenen in. Mijn vingers zijn stijf en koud. Ik blaas op mijn handen en loop heen en weer langs de winkel, maar ik zie geen enkele beweging binnen. Als het een opdracht van het verzet was, dan ging ik nu de winkel in.

Goed dan. Ik leg mijn hand op de deurkruk. Het belletje rinkelt. Binnen is het even koud als buiten. En net zo stil. Geen mensen, geen spullen, alleen stoffige schappen. Verschillende planken hangen uit de

scharnieren. Het lijkt erop dat de winkel is overvallen; dat gebeurt om de haverklap. Mijn adem komt in wolkjes naar buiten. Ik kuch zachtjes. Niks. Ik trek met mijn vinger een spoor door het stof op de toonbank. Kuch nog een keer. Luider.

Door het ruitje achter in de winkel zie ik een hoofd omhoogkomen. Peter. Ik zie hem schrikken. Hij trekt bleek weg. De lach op zijn gezicht bevriest. Tegelijk met hem verstijf ik.

‘O, ben jij het,’ zegt hij terwijl hij daar achter in de winkel blijft staan. Hij ademt wolkjes uit. ‘Wat kom je doen?’

Ik kijk hem aan. Ja, wat kom ik doen?

Natuurlijk zegt hij dat. Wat had ik dan gedacht? Ik verroer me niet. Pas later bedenk ik dat ik naar hem toe had moeten gaan, zijn gezicht tussen mijn handen houden, hem aankijken, kussen. Ik had hem moeten aanraken, hem zachter maken met mijn handen. Niet zijn woorden trekken een muur tussen ons op, de mijne hebben dat gedaan, de vorige keer.

Maar ik doe niets. Ik sta daar maar. Mijn hersenen stoppen met denken.

Peter staat er als versteend bij. Hij lijkt een vreemde. ‘Wat moet je?’ vraagt hij. Zijn stem krast. ‘Het was toch uit?’

Nee, denk ik. Nee, wil ik zeggen. Ik wil niet dat het over is. Maar hij kijkt me met zo’n ijskoude blik aan dat er geen geluid over mijn lippen komt. Mijn hoofd is verstopt en ik sta zwijgend tegenover hem.

Na een lange stilte zeg ik: ‘Je bent er nog.’ Ik hoop dat het blij klinkt. Nu moet hij iets zeggen over het luik, achter in het magazijn, dat dat een eersteklas verstopplek is. En dan kan ik zeggen dat hij me het vroeger weleens heeft laten zien. En dan kletsen we verder en dan –

Maar Peter zegt: ‘Ik wil dat je weggaat.’ Hij draait zich om en verlaat

de winkel aan de achterkant. Zijn voetstappen klinken op de trap naar boven. Daarna het dichtvallen van een deur. Dan is het weer stil.

Als verdoofd stap ik op mijn fiets. De wind snijdt in mijn gezicht. Waarom zei ik nou niet dat het me spijt? Waarom zei ik dat niet? Ik rijd naar een huis waar ik vorige week heb gelogeed. Het duurt even voor ik me herinner waar ik vanavond ook alweer slaap.

34

‘Het Velsens verzet heeft ons gevraagd jullie aan hen uit te lenen,’ zegt Frans tegen Hannie, Truus en mij.

Uitgeleend worden? Wat is dat voor onzin? Ik kijk naar Frans, of hij eerlijk is. Maar kan ik dat aan hem zien?

Ik volg zijn blik door het raam van de woonboot naar buiten. De Leidschevaart is bedekt met een dunne laag ijs. Er waait een koude wind. De weinige bomen zijn kaal.

Ik moet hem weer gaan vertrouwen, anders valt er niet samen te werken. Hij was er niet bij toen de SD binnenviel op de Wagenweg, maar hij is heus niet degene die onze groep heeft verraden.

Hannie snuift geïrriteerd. ‘Uitgeleend worden?’ Ze is net zo chagrijnig en snauwerig als Truus en ik. Een jaar geleden dachten we al dat de bezetting voorbij was, maar nu...? We gaan bijna weer een nieuw jaar in. Het is bijna 1945. Iedereen verliest de moed. Iedereen is moe. Iedereen heeft honger. Mijn broek zakt van mijn heupen. Als de bezetting nog lang duurt, zie ik er straks op mijn twintigste nog uit alsof ik dertien ben.

‘Belachelijk,’ zegt Truus.

Maar in Velsen hebben ze werk en volgens Frans kan het belangrijk werk zijn, dus we gaan. Veel energie hebben we niet, maar het duurt zo eindeloos lang voor de bevrijding komt, we móéten wat doen. Bovendien komen we er toch niet achter wie onze groep heeft verraden.

Er is sindsdien niemand opgepakt, niemand heeft op ons geschoten, er is niets gebeurd met een van ons, we moeten weer doorgaan.

In een slakkengangetje fietsen we door de stad. Om beurten bal ik mijn handen tot vuisten in de zakken van mijn jas om ze op temperatuur te houden. We fietsen langs mensen die met een pan in de hand op weg zijn naar de gaarkeuken. Langs kinderen die voor hun ouders blokjes geteerd hout uit de tramrails stelen om te stoken. Langs het hertenpark in de Haarlemmerhout waar geen hert meer te vinden is, omdat die allemaal in de pan zijn beland.

Het hoofdkwartier van het Velsens verzet blijkt op de weg naar de Hoogovens te liggen, waar wij vaak langs zijn gekomen. Een monumentaal vrijstaand pand. Gebeeldhouwde ornamenten van bloemen en druivenranken rond de voordeur. Is het pas twee jaar en een paar maanden geleden dat ik mijn best moest doen om mijn ontzag voor de panden op de Wagenweg te verbergen? Nu ben ik te moe, te hongerig, te lamlendig om de rijkdom tot me te laten doordringen. Met onze fietsen aan de hand sjokken we de hoek om naar de achterdeur.

‘Onze scherpschutters!’ klinkt een vriendelijke jongensstem vanuit de deuropening.

‘Ha, Coen!’ zegt Hannie.

‘Ken je hem?’ vraag ik.

Hannie knikt. ‘Van het opblazen van de spoorlijn bij Santpoort. Een gezamenlijke actie. Met nét genoeg springstof.’ Hannie glimlacht naar de jongen; ik begrijp dat hij te vertrouwen is. Zijn stem is hoog en zacht – misschien slaat hij ons daarom extra hard op de schouder.

Er komen verschillende deuren uit op de hal. Uit een openstaande deur schalt gelach van mannen, het ruikt naar tabak en naar warm eten. Aardappels. Kool. Dat ruik je bij ons nou nooit. We lopen automatisch die kant op.

‘Nee, nee,’ zegt Coen. ‘Hier beneden is het gewone volk, de hoge heren zitten boven.’ Hij zegt het zonder lach, maar ik proest. ‘Je bent toch niet serieus, hè?’

‘Het zijn de adjudanten van de commissaris,’ zegt hij alsof dat alles verklaart.

De geur van het warme eten volgt ons als hij ons voorgaat, de glimmende trap op. ‘Kom straks wat eten. We hebben stampopot,’ zegt Coen voor hij op een zware deur klopt en die opent.

Onhoorbaar op het dikke tapijt stappen wij de kamer in. Achter een lange mahoniehouten tafel die glanst als een spiegel zitten twee heren. Ze dragen grijze pakken en dassen. De een heeft gouden manchetknopen, de ander een gouden horloge.

Boven hen hangt een kristallen kroonluchter. Misschien is dit een chic hotel geweest. Het licht is gedempt, toch voelt het hier koud – en tegelijk is het benauwd. Op een bordje liggen de restanten van een aardappeltaart. In de asbakken op tafel smeulen half opgerookte sigaren. Rooft niemand die? Bij ons gaan de peuken op tot je ze niet meer tussen de tipjes van duim en wijsvinger kunt vasthouden.

De ene heer, een modieus en voornaam type, steekt zijn hand naar ons uit en kijkt ons minzaam aan. ‘Meester Van Randwijck,’ zegt hij. De ander, een dik en deftig type, stelt zich voor als mr. Plettenberg en neemt ons snel maar nadrukkelijk op. Plettenberg lijkt op zijn naam: zijn korte, stevige lichaam, zijn gezicht met daarin de platte, brede neus – hij lijkt van alle kanten geplet.

Dus zo zien gezagsdragers van de Binnenlandse Strijdkrachten eruit. Geen idee wat ik van ze moet vinden. Ach jawel, ik vind ze helemaal niks met hun driedelig grijs. Kouwe kakkendrollen zijn het.

Van Randwijck gebaart Coen de zware leren fauteuils voor ons aan te schuiven. Ik verdwijn er bijna in. Daarna krijgt Coen opdracht koffie te

halen. Ik giechel een beetje. Ik wil een gezicht trekken naar Truus en Hannie, maar doe dat toch maar niet.

Plettenberg biedt ons havermoutkoeken aan. Ik zou de hele schaal leeg willen eten, maar Hannie en Truus bedanken, en ik daarom ook. Misschien kan ik er straks een paar meepikken. Wel drinken we koffie en nemen we hun sigaretten aan. Dat helpt ook tegen de honger. Ik tuur naar de nerven in het tafelblad; ze lijken te stromen als water. Komt zeker door de honger.

‘Ons zijn ongemeen heldhaftige verhalen over u ter ore gekomen,’ zegt de korte. Dat zegt hij. En dit is geen u zoals oma Bracha het ooit zei. Ik ga wat rechter zitten.

‘De liquidatie van Fake Krist,’ gaat hij verder.

Die hebben wij dus níét geliquideerd, maar we knikken. De heren gaan door met hun vleiende opsomming. Hannie en Truus kijken hen aan met gezichten waarop niets valt af te lezen.

Deze hoge heren hebben heus niet veel op met ons haveloze meiden die vast enorm stinken. Wassen is een plens water over je gezicht en een veeg van onderen. Meer niet. Maar ze kunnen ons goed gebruiken.

‘We hebben moeilijke en minder moeilijke klussen voor u,’ zegt Van Randwijck, die praat alsof hij voorleest. ‘De makkelijke klussen betreffen het wegbrengen van pakketjes. Niet ingewikkeld, evenmin echter ongevaarlijk. En buitengemeen belangrijk. Daar begint u mee.’

Als we op de gang staan en de zware deur achter ons is dichtgevallen, zeg ik: ‘Tot uw orders.’

Truus slaat haar hakken tegen elkaar en salueert.

‘Om u te dienen,’ zegt Hannie.

Met strakke passen marcheren we achter elkaar de trap af. Zonder havermoutkoeken, maar naar de keuken waar Coen stampot voor ons

opschept. En even later komt hij met drie winterjassen aanzetten. ‘Voor jullie,’ zegt hij.

‘Uit het pakhuis van de prins?’ vraagt Hannie.

Coen grijnst alleen.

We fietsen naar Alkmaar, Leiden, Den Haag. Meestal alleen, soms samen. In totaal doen we dat vijf keer. En al die tijd hebben we geen sjoerge van wat we vervoeren. De eerste keer regent het, een volgende keer sneeuwt het, deze keer vriest het. Coen of een van de andere mannen geeft ons altijd wat te eten, maar we blijven hongerig, en onze kleren worden almaar wijder. We hebben nu wel lange, dikke winterjassen (waarvan ik de zakken heb verlengd), maar Hannie en Truus hebben geen lange broek en hun wollen kniekousen zijn dun, en onze schoenen zijn lek.

Deze keer moeten we naar Amsterdam, Leiden en Den Haag. De oude Willemsen heeft repen autoband om Hannies kapotte banden gespannen. Haar fiets is het krakkemikkigst, dus mag zij naar Amsterdam, lekker dichtbij. Truus gaat naar Leiden, ik naar Den Haag – omdat ik een lange broek heb. Mij best, ik wil niet eens naar Leiden.

Om zes uur ’s ochtends vertrekken Truus en ik. Tot Sassenheim kan ik met haar op fietsen. Om kwart over negen zou ik in Den Haag kunnen aankomen. Maar niet met dit weer, op deze gammele fiets en met een lege maag. En dan dat hele eind weer terug. ‘Wat een snertbaan,’ mompel ik voor me uit.

En dan ben ik ook nog eens ongesteld. Om het gordeltje dat ik om mijn middel draag, zit aan de voor- en achterkant een lipje waar ik vroeger met veiligheidsspelden katoenen lappen aan vastmaakte – oude

lakens die we aan repen scheurden. Die hebben we niet meer, dus doe ik hetzelfde als Truus. Ik gebruik oude kranten die ik eerst met mijn handen gladstrijk. Gelukkig menstrueer ik niet meer zoveel en ook niet meer zo vaak. Want hoe glad je zo'n krant ook maakt, het zit verschrikkelijk, en de harde randen snijden in je vlees. Het enige voordeel is dat je niets hoeft uit te wassen.

Boven Heemstede hoor ik vliegtuigen ronken. Vier strepen in de lucht. Als ze uit het zicht zijn, volgt het Haarlemse luchtalarm. Zo gaat het vaak.

De wegen zijn eindeloos. Vaker dan de vorige keren rusten we. Onder viaducten, bruggen, soms gewoon in het veld. We knikkebollen. Zeggen: 'Vijf minuten, niet langer!' Het is aanlokkelijk toe te geven aan moeheid en slaap, maar we weten dat je je zo de dood in kunt slapen.

Met de kou is alles tien keer zo erg. Alles trilt, mijn armen, benen, handen. Zelfs mijn gezicht trilt, mijn kaken klapperen.

Onderweg zien we oude mannen, vrouwen en kinderen met karretjes, sleeën en kinderwagens langs de weg. Of op fietsen met massieve of houten banden. Of zelfs zonder banden. Hongertochten naar de boer, om eten te halen. Veel mensen hebben niet eens schoenen, ze hebben houten klossen waar ze gaatjes in hebben gemaakt met touwtjes aan hun voeten gebonden. Of blote voeten in klompen. Ze maken een uitgebluste indruk; hun gezichten staan uitdrukkelingsloos.

Op de terugweg zullen we ze weer tegenkomen. Sjokkend van moeheid. Sommigen met ontvelde voeten. Ik weet wat er kan gebeuren. Wie pech heeft, wordt langs de grote wegen opgewacht door een controlepost en moet de zakken legen. Wieger vertelde dat een mof vorige week bij De Glip een zakje tarwe afpakte van een meisje. Ze vloog hem aan. Hij schoot haar dood.

Zodra we in de verte een controle vermoeden, keren we om. Op de

fiets is het een stuk makkelijker om controles te vermijden dan wanneer je loopt. En als het moet, zijn we snel.

Vlak voor Hillegom komt Truus naast mij fietsen. ‘Ik heb een idee.’ Haar gezicht is rood van de kou. Ze ademt zwaar. ‘Stijn moet hier ergens werken, bij de tuinder bij wie hij ondergedoken zit.’

‘Tsss,’ zeg ik alleen. Ik ga echt niet omfietsen omdat zij Stijn wil zien. Geen meter.

‘Misschien heeft-ie wat te kanen voor ons!’

‘O!’ roep ik. ‘Ja! Doen we.’

We vinden de kwekerij zonder zoeken; het is de eerste na Hillegom. Nog voor we het erf op fietsen, begint een grote magere herdershond te blaffen. Ik deins achteruit, al zit het beest aan een stevig stuk touw vast. De oude man op het bankje voor het woonhuis – met klompen aan, schop in de hand – schiet overeind. ‘Ja?’ vraagt hij.

‘Ik kom voor Stijn,’ zegt Truus.

De hond blaft onophoudelijk.

‘Af!’ schreeuwt de man naar het beest. Het mormel gaat grommend liggen, maar blijft naar ons loeren.

‘En wie ben jij?’ De man houdt de schop voor zijn borst alsof hij ons daarmee wil tegenhouden.

‘Truus,’ zegt Truus.

Hij kijkt haar zwijgend aan.

‘Zijn... eh... zijn verloofde.’ Truus’ oren kleuren rood en ik moet op mijn lippen bijten om niet te proesten. Ik knik heftig. Hier gaan we straks samen in een deuk om liggen.

‘Ja, Truus is zijn verloofde,’ zeg ik, en ik bijt op mijn lip.

De oude man knijpt met zijn ogen alsof hij haar herkent.

Dan wendt de man zijn gezicht af. Ik volg zijn blik langs de hoge heg,

de glazen kassen, een paar bijgebouwen – langs het complete dorp dat zijn kwekerij is.

‘Die jongen is hier niet meer.’

We zeggen niets.

‘Hij wilde per se... per se een klusje uitvoeren.’ Hij mompelt de laatste woorden alsof hij al te veel heeft gezegd.

Truus kijkt de man met opengesperde ogen aan.

‘Wat weet u?’ vraag ik.

‘Ik weet niks...’ De man plaatst de schop op de klinkers en leunt erop. ‘Hij had gewoon hier moeten blijven.’

Zonder een woord stapt Truus op haar fiets.

‘Dag,’ zeg ik. ‘Bedankt.’ Ik stap ook op mijn fiets. En stap weer af.

‘Heeft u misschien nog wat te eten?’

De man gaat het huis in en komt terug met een halve suikerbiet en een beker melk. Er drijft een vel op, een vet vel – het beste van de melk.

Even later zwoeg ik op mijn trappers om Truus in te kunnen halen. De halve suikerbiet in mijn jaszak.

‘Wat denk je?’ vraag ik hijgend.

‘Opgepakt!’ valt Truus uit. ‘Dát denk ik.’

‘Echt?’

Truus haalt haar schouders op. De wind blaast tranen in haar ogen.

Even later fiets ik weer achter haar aan. Zwijgend, zoals meestal.

Als we voor de zoveelste keer op krachten moeten komen, laten we ons in de bevroren modder van de berm zakken. Al snel krijgen we het te koud. We klauteren overeind en leunen een eindje verderop tegen een boom. Zonder een woord kauwen we om beurten op de harde suikerbiet. ‘Bewaar de rest maar,’ zegt Truus nog voor de biet half op is. ‘Gekookt is-ie beter te vreten.’

Ik stop de biet terug in mijn binnenzak en haal het pakje van de hoge

heren eruit. Ik weeg het in mijn hand en keer het om en om.

‘Geef eens?’ zegt Truus. ‘Een paar weken terug heb ik ook al zo’n pakje naar Leiden gebracht. Zelfde formaat. En... Ja, zelfde gewicht.’

‘Ik zou weleens willen weten wat erin zit,’ zeg ik. Ik vertrouw die hoge heren maar half. Ik kan ze niet inschatten, ik zie alleen hoe ze naar ons kijken. Hun onbegrijpelijke woorden gaan meestal langs mij heen. Hannie heeft er altijd van terug en achteraf legt ze ons uit wat er gezegd is.

‘Dat zijn onze zaken niet,’ zegt Truus terwijl ze het pakje weer teruggeeft.

‘Nee,’ zeg ik.

‘Maar ik wil het wel weten,’ zegt Truus.

‘Zaken van het verzet zijn ook onze zaken,’ zeg ik.

Truus knikt. ‘Wij lopen het risico, zij niet.’

Met stijve vrieskouvingers begin ik aan het touwtje om mijn pak te pulken. Het lukt me niet om het los te krijgen. Truus blaast op haar vingers en neemt het over. Daarna ik. En dan Truus weer. Ten slotte vouw ik het papier open. Een plat houten kistje.

‘Wat?!’ zegt Truus.

Flor de Havana. 25 stuks. Een donkere geur die aan opa in Amsterdam herinnert. Nee, onzin. Wat het lijkt, kan het niet zijn. Ik open het kistje. Truus en ik stoten onze hoofden tegen elkaar als we ons tegelijk vooroverbuigen.

‘Sigaren?’ roept Truus ontzet.

‘Sigaren?’ roep ik.

We geloven het nog steeds niet. Wij fietsen van Haarlem naar Den Haag, door de kou, met onze pistolen op zak. We moeten controleposten vermijden, op politie letten, op de SD. Voor... sigaren?

Truus haalt haar pakje uit haar jaszak, begint verbeteren te peuteren.

Halverwege lezen we het al. *Flor de Hav*—

‘Pak maar weer in,’ zeg ik.

‘Is dít verzetswerk?’ Truus zit in elkaar gedoken te bibberen.

Het valt me plotseling op hoe mager ze is geworden. Hoe scherp de lijnen in haar gezicht zijn.

Ze vloekt. ‘Met die cadeautjes zullen ze wel het een en ander bereiken. Dat is natuurlijk wat ze zullen zeggen. Het zijn óók verzetsmensen. Maar...’ Ze schudt haar hoofd. ‘Kom, we geven het af, en dan zie ik je vanmiddag bij Hannie.’

‘Hannie?’

‘We gaan verhaal halen.’

Ja, natuurlijk! We schieten overeind en fietsen verder. De vermoeidheid vliegt uit ons lijf en even brandt het oude vuur weer in ons.

Op het juiste adres, aan de juiste man geef ik het pakje af: aan politie-inspecteur Kaptein, die – begrijp ik – behoorlijk fout moet zijn. Met een weids gebaar haalt hij een portefeuille uit de binnenzak van zijn donkerblauwe politiejas.

‘Kijk eens.’ Hij wil mij een papieren gulden overhandigen. Als beloning.

‘Ik ben niet te koop,’ zeg ik met mijn neus in de lucht. ‘Ik niet.’

Hij buigt naar mij voorover, duwt zijn magere, scherpe gezicht zo dicht tegen het mijne dat ik zijn warme adem op mijn gezicht voel. Ik dwing mezelf hem aan te blijven kijken.

‘Niemand zegt nee tegen mij,’ zegt hij zacht. Hij trekt me aan mijn jas naar zich toe en propt de gulden in mijn zak. Ik ruk me los en deins achteruit. Zijn hand in de zak met het pistool... Hij weet toch niet dat ik van het verzet ben? Als hij dat weet... Goddank zit het wapen diep in de verlengde zak en merkt hij het niet op.

Ik spring op mijn fiets en ga er als een speer vandoor.

Op de terugweg heb ik zoveel tegenwind dat het soms lijkt alsof ik nauwelijks vooruitkom. Kwaadheid geeft kracht, maar vermoeidheid breekt die net zo hard. Ik ben koud tot op het bot. Zwaar ademend fiets ik door.

Ik neem een eerste pauze. Na een tijdje weet ik dat ik weer verder moet, maar het duurt lang voor ik me ertoe kan zetten. De loodgrijze lucht drukt op me. Het krantenpapier tussen mijn benen ontvelt mijn huid. Het schrijnt. Ik zou kunnen huilen van pijn en vermoeidheid.

Ik fiets weer verder, eindeloos verder. Langs weilanden, langs slootjes, langs glazen kassen.

Op een landweg langs Rijnsburg staat een vrouw te krijsen. ‘Mijn Arie! Mijn jongen!’ hoor ik als ik dichterbij ben. ‘Arie!’

Ik zie hem, die jongen. Ik schat hem een jaar of zeventien, een jaar of twee jonger dan ikzelf. Een slungelig witblond joch. Door twee moffen wordt hij afgevoerd. Ze sleuren hem aan zijn bovenarmen mee. Hij schreeuwt en huilt. ‘Mama!’ roept hij. ‘Mama!’

Hij heeft niet eens een jas aan, niet eens schoenen.

Ze houden hem stevig vast, die rotmoffen.

Ik blijf naast de vrouw staan. Ze steunt op haar stok en schreeuwt en huilt en ik sta er maar. Wat kan ik doen?

Opeens zijn er twee oude mannen. Ik weet niet waar ze vandaan komen. Buurmannen misschien. ‘Haal je sieraden,’ zeggen ze tegen de vrouw. ‘Snel!’

Ondertussen doen ze zelf hun horloges af. Ik hoef niet naar mijn handen te kijken; ik heb geen horloge, ringetje of wat dan ook. De vrouw komt, zwaar leunend op haar stok, de boerderij alweer uit gestrompeld. De mannen nemen een handvol sieraden – kettingen, een

broche, een ring – van haar over en rennen daarmee achter de soldaten aan.

‘Arie!’ roept de vrouw opnieuw.

Arie is al in de open laadbak van de kleine vrachtwagen geduwd. Net zo’n laadbak als waarin Abe en Siep...

De mannen staan nu bij de overvalwagen te praten en te gebaren, en dan gaat wat in hun handen zat naar de moffen en dan... Dan klautert de jongen uit de wagen.

De vrouw en ik staren er met open mond naar. Kippenvel trekt over mijn armen.

‘Grote God,’ zegt de vrouw. ‘Grote God, Uw Naam zij geloofd!’

De jongen rent op zijn sokken terug, valt zijn moeder in de armen.

‘O God, dank u, dank u,’ huilt de vrouw.

‘Als je het mij vraagt,’ zeg ik, ‘waren het die mannen, hoor.’

Ze hoort me niet.

Terwijl de buurmannen met elkaar pratend teruglopen, fiets ik verder. Eén minder voor de Arbeitseinsatz. God, wat haat ik die moffen. Er zijn ook goeie Duitsers, zei Theo vaak. ‘Ja, dooie,’ zei ik dan. En de Joodse vluchtelingen uit Duitsland natuurlijk, dié ook.

Bekaf en kapot kom ik bij Hannie aan. Gelukkig willen Truus en zij ook tot morgen wachten voor we onze hoge heren opzoeken. De rest van de middag breng ik liggend op bed door bij mama Graafstra op de Kleverparkweg.

35

Die avond rijd ik met fietstassen uitpuilend van een lading hout naar Annie. Daaronder ligt een pakket *De Waarheid*, dat naar een verspreidpunt moet, maar dat zal wel niet meer lukken. Het is al acht uur en het is pikkedonker. Voor Annies deur maak ik mijn schoenveter opnieuw vast tot de buurvrouw die juist weggaat buiten gehoorsafstand is. Dan klop ik de afgesproken roffel. Bijna meteen vliegt de deur open.

‘Och, Freddie!’ roept Annie. Haar ogen zijn rood en stromen vol tranen.

‘Wat?’ roep ik terwijl ik mijn fiets naar binnen duw. ‘Wat is er?’

Annie geeft geen antwoord. Ze probeert de fiets met een touw aan de trapleuning vast te binden, maar ze huilt te hard om te zien wat ze doet en de fiets is te zwaarbeladen.

‘Laat mij maar.’ Ik haal de tassen van de bagagedrager, maak de fiets met het voorwiel vast en geef Annie een van de tassen. ‘Wat is er nou, Annie?’ roep ik tegen haar rug terwijl ik met de andere zware tas de trap beklim. Niet oma Bracha, denk ik. Niet oma Bracha...

Annie zegt niets, huilt alleen maar.

Bij een huiszoeking moet oma Bracha zich als de bliksem in het achterkamertje verstoppen, achter de dubbele wand in de kledingkast. Zo snel is ze natuurlijk niet. ‘Heb je een inval gehad?’

Annie schudt haar hoofd.

Dus niet oma Bracha! ‘Wat is er dan?!’ Dat stomme gejack ook!

‘Oma Bracha...’ zegt ze dan toch.

Een koude tochtvlaag strijkt over mijn armen. ‘Hebben ze haar meegenomen?’

‘Nee, meid.’ Annie schudt haar hoofd. ‘Ze is dood. Je moet me helpen, Freddie.’

‘Dood?’ vraag ik.

‘Ja.’

‘Dood?’ vraag ik opnieuw. Het is alsof Annie me heeft geslagen; duizelig leun ik tegen de muur. ‘Hoe dan?’

Annie trekt me naar de tafel. Ze heeft zelf ook nauwelijks energie om te blijven staan. ‘Overleden in haar slaap vannacht. Gewoon. Van ouderdom.’

‘O,’ zeg ik. Ik staar naar de scheur in het plastic tafelkleed. ‘Is ze al begraven?’ Ik punnik aan de scherpe randjes in de scheur en buig ze om tot ze breken.

‘Nee!’ roept Annie. ‘Hoe kan dat nou? Ik kan toch moeilijk naar een begrafenisondernemer toe gaan! En zeker ook nog een rabbijn erbij halen?’

Ik schud mijn hoofd. Ik ken geen begrafenisondernemer, geen goeie, geen foute, en zeker geen rabbijn.

‘Er is niet eens hout voor kisten,’ zegt Annie boos huilerig. ‘Heb je het nooit gezien? Een dooie, in een laken gerold? Die brengen ze met een handkar of slee naar het kerkhof. De doodgravers motten eerst brood, of een zak tarwe voor ze zo goed willen zijn een spa in de grond te douwen.’

Ik knipper met mijn ogen, haal adem door mijn neus en ruik de weeë geur van ziekte.

‘Je moet me helpen, Freddie,’ zeg Annie weer. ‘Dat lijk moet weg.’

Ik volg Annie naar het achterkamertje.

Daar ligt ze. Oma Bracha. De muren trekken zich terug. De lucht

wordt koud. Oma Bracha. En tegelijk is het ook niet oma Bracha. Haar hoofd ligt in een rare knik naar achteren. Ze lijkt verschrompeld tot een klein, broos, bottig wezen. Blauwe lippen in een ingevallen gezicht. Puntige neus. Grijs spinraghaar uitgewaaierd op de grauwe kussensloop. Gele armen als stokjes op de stugge, harde deken. Gerimpelde huid eromheen. Ze ziet er koud uit. Koud en eenzaam.

‘Kom,’ zeg Annie. Terwijl ze me haastig begint uit te leggen wat het plan is, horen we haar kind zachtjes klaaglijk roepen. ‘Mama! Uit! Uit!’ Te moe en hongerig om een keel op te zetten. Toen ik hem de vorige keer zag, schrok ik ervan hoe mager hij was.

Annie haast zich naar haar kind. Ik staar naar oma Bracha’s pantoffels op de grond. Ik buk me, raak ze even aan. In de slaapkamer naast mij hoor ik Annie op een rare hoge toon babbelen tegen het jochie. Dat hij lief moet zijn en moet blijven liggen, mama is bezig. Het jongetje huult zeurderig. ‘Ga je nou luisteren?’ reageert Annie boos. Het kind blijft jammeren en Annies toon wordt luider – terwijl aan deze kant van de dunne wand de tijd stilstaat en enkel oorverdovende stilte heerst die de rest van het huis langzaam in bezit neemt.

Ik leg mijn hand op die van oma Bracha. Op dat gele vogelverschrikkershandje, meer bot dan vlees. De hand voelt droog en dun aan, als papier, koel als een ding. Mijn hand ligt op de hare alsof ik haar troost. Maar als ik naar haar gezicht kijk, voel ik me alleen en in de steek gelaten.

Oma Bracha! roep ik in gedachten. Oma Bracha! Alsof ik haar zo terug kan roepen.

Annie komt weer binnen. Ze veegt zweetdruppels van haar voorhoofd. Alfie jammert aan één stuk door.

‘Toe nou,’ zegt Annie. ‘Schiet nou op.’

En ik help. Annie haalt het gouden kettinkje met de davidster van oma

Bracha's hals en begint aan de gouden trouwring te trekken.

‘Hou op!’ roep ik. ‘Wat moet je daarmee?’

Annie stopt. Draait haar gezicht naar mij. ‘Denk jij dat ik dat arme wijfie wil bestelen?’ Ze kijkt me met samengeknepen ogen aan. ‘Alles mot uit en af. Als de politie haar vindt, mag niks niet naar hier leiden. Of naar wie zij is.’

‘Wás,’ zeg ik.

‘Hier.’ Ze geeft mij het kettinkje. ‘Da’s voor jou.’

‘Nee!’

‘Meid, hou op. Ik weet zeker dat ze dat zou willen.’

‘Echt?’

‘Ja,’ zegt Annie geïrriteerd. ‘Ze had helemaal niemand meer, hè.’

Als Annie opnieuw de kamer uit gaat, kijk ik naar het fijne kettinkje in mijn hand en laat het in mijn jaszak glijden. Annie komt terug met groene zeep. Ze smeert er de ring mee in en trekt hem met gemak af. Oma's vingers zijn net dunne takjes, het was ook wel gelukt als ze gewoon wat rustiger had gedaan. Als ze het mij had laten doen. Met op elkaar geklemde lippen trek ik oma haar donkerblauwe dunne jurk uit, haar ondergoed. We beroven haar van alles. Haar menselijkheid. Maar dit lichaam, dit arme oude doodmagere lichaam, is oma Bracha niet meer, houd ik mijzelf voor.

Als we alles van haar hebben afgenomen, tillen we haar op – ze heeft het gewicht van een kind – en proberen haar in de kinderwagen te leggen. Annie duwt en trekt en perst tot het magere lichaam erin past. Het bovenlichaam is koud en stijf, maar haar benen niet. Ondertussen vertelt Annie wat precies de bedoeling is.

Ze gooit een grijze paardendeken over het lichaam. Daarna sjouwen we met z'n tweeën de kinderwagen de trap af.

In het donker rijdt Annie de kinderwagen naar buiten. De lucht ruikt

naar sneeuw. ‘Nu, snel,’ fluistert ze schor. ‘Maar niet voor de deur. Een flink end verder. En meteen weglopen!’

‘Goed,’ fluister ik terug. ‘Kom.’

Maar Annie heeft zich al omgedraaid en is naar binnen verdwenen.

Ik loop met de kinderwagen de bocht om, langs de gracht die vorige week nog bevroren was. Zo’n honderd meter loop ik. Bij een trapje naar het water blijf ik staan. Kijk om me heen. Alle kanten op. Niemand te zien. Of toch? Ik kijk nog een keer over mijn schouder. Nee, niemand. Zo voorzichtig mogelijk duw ik de kinderwagen over de paar stenen treden. Met een snelle ruk kantel ik de wagen en kieper het lichaam in het water. Een plons. Het lichaam blijft drijven. Het duurt lang voor het zinkt. Veel te lang. Meteen weglopen, heeft Annie gezegd. Metéén! Maar dat kan ik niet. Ik kijk naar de rug, naar het bijna doorzichtige vel om de broze knokige ruggenwervels. Naar die knoestige tak van huid. Ten slotte waaiert alleen het grijze haar nog uit over het water. Ik tuur in de zwarte gracht tot er geen rimpeling meer te zien is, dan leg ik een klein steentje neer naast het trapje.

Die nacht droom ik. Ik zwem midden in een weidse zee. Overal om mij heen is water, grijs golvend water met in de schemering oplichtende schuimkoppen. Juist als ik voel dat ik het zwemmen niet lang meer volhoud, vind ik een bootje. In het halfdonker klauter ik erin. Een klein, gammel bootje waarin ik over de donkere oceaan vaar. Ik zoek een oever, een wal om aan te leggen, maar er is niets dan water. Het bootje blijkt lek, de zee golft erin en ik schrik wakker. Higgend schiet ik overeind. Ik staar in het donker in de kamer waar helemaal niemand is.

36

‘Wat zie jij eruit!’ roept Truus de volgende dag. ‘Alsof je door een mof bent afgeranseld. Heb je niet geslapen?’

Ik wrijf mijn handen warm. ‘Nee,’ zeg ik kortaf. ‘Laat me maar.’

Hannie legt haar hand op mijn schouder, knijpt erin. ‘Hé, mijn lieve wapenzuster,’ zegt ze zacht.

Ik slik iets weg, probeer te glimlachen, het lukt niet. Ik wil iets zeggen over oma Bracha. Maar wat dan?

Ik keer hun mijn rug toe. Fiets voor hen uit. Ik moet mij pantseren tegen deze pijn. Als ik met elke actie iets van mijzelf ben kwijtgeraakt – zoals oma Bracha weleens heeft gezegd – wat is er dan nog van mij over?

‘Ik zal het woord wel voeren!’ roept Hannie.

Ik knik. Natuurlijk moet zij dat doen. Zij is de enige die de taal van die hoge heren spreekt. De enige die haarscherp kan zeggen wat ze denkt.

Kon ik maar met mama over oma Bracha praten. Helaas weet tante Lena niet waar mama op dit moment is. Ik zucht. Die sigaren, die stomme cadeautjes, wat kan het mij allemaal nog schelen.

Toch kijk ik nieuwsgierig naar de twee hoge heren als ik over het dikke tapijt loop en aanschuif aan de glimmend gepoetste tafel. Ik wil hun schrik zien. Dan verplaats ik mijn blik naar Hannie. Geen glimlach om haar lippen. Enkel onverzettelijkheid. Zij kan dit, die heren te woord staan. Meestal praat ze zacht, nu is haar stem zeer hoorbaar. Ze slaat de

koffie af, draait er niet omheen, maar haar toon is neutraal. ‘Waar laat u ons,’ vraagt ze, ‘ons leven voor in de waagschaal leggen?’

Mr. Plettenberg, de korte, stevige, slaat zijn handen in elkaar alsof hij in gebed gaat en kijkt ons met samengeknepen oogjes aan. ‘U bedoelt?’ vraagt hij koeltjes.

‘Kistjes sigaren?’

Onverwacht beukt hij met zijn vlakke hand op tafel. De lege koffiekopjes rinkelen op de schotels. Ik zit direct kaarsrecht in mijn stoel. Vanwege die dreun, niet vanwege zijn woede. Hij moet niet denken dat hij ons klein krijgt.

‘U voelt zich vrij om de pakjes te openen?’ vraagt mr. Van Randwijck. De ijsigheid van zijn stem bezorgt me een rilling. ‘Zijn wij u verantwoording schuldig?’

Truus’ hand verdwijnt onder tafel, glijdt in haar zak en komt met haar pistool erin tevoorschijn.

De heren verstijven.

‘Ons met dit op zak’ – Hannie tikt op het Mauser-pistool van Truus – ‘op pad sturen om een kistje sigaren te bezorgen, is ons blootstellen aan een buitensporig groot risico.’ Hannies stem is net zo ijsig en net zo bekakt als die van de heren. ‘Bij een politiecontrole zouden we zijn opgepakt. Mogelijk gefusilleerd.’

‘Nou, nou,’ zegt Van Randwijck.

Nou, nou? wil ik schreeuwen. Ik kijk naar Hannie.

‘Dit soort opdrachten voeren we niet meer uit,’ zegt ze rustig maar beslist. ‘We willen weten waarvoor wij ons leven riskeren.’

Truus’ pistool wijst quasinonchalant naar de korte man.

‘U hóéft het inderdaad niet te doen,’ zegt die afgemeten. ‘Maar meldt u dat dan a priori.’

‘Hoe had dat gekund? Heeft u van tevoren met ons overlegd?’ vraagt

Hannie.

‘De tijd zal alles onthullen.’ Plettenberg werpt een zijdelingse blik op Truus. ‘Zou u uw pistool niet op mij willen richten?’

Truus kijkt de man onbewogen aan en zet de veiligheidspal om. Ik slaak een gesmoorde kreet. De heren duiken onder tafel. En dan – uiterst kalm – haalt Truus de trekker over.

Een droge klik volgt.

Ik staar naar haar. Naar die volleerde schutter en verzetsvrouw. Naar dat gezicht dat geen enkele emotie verraaft, en dat ik vaak niet meer kan lezen.

‘Niet geladen,’ zegt ze luchtig. ‘U voelde zich toch niet bedreigd?’ Ze draait zich naar ons. Haar lippen krullen in een grijns. Hannie bijt op haar onderlip en ik wil in de lach schieten en sla snel mijn hand voor mijn mond.

De heren krabbelen overeind. Staren Truus lijkbleek aan. Van Randwijck kucht. Plettenberg trekt zijn stropdas recht. Zonder een woord nemen ze weer plaats aan tafel.

Van Randwijck trekt nerveus met zijn mond als hij zich tot Hannie richt. ‘Als u kennelijk niet zelf kunt nadenken,’ zegt hij afgemeten, ‘zal ik het u uitleggen. Dankzij deze presentjes hebben wij mannen vrij gekregen uit kamp Vught en kamp Amersfoort.’

‘Ja, jullie mensen!’ gil ik opeens. ‘En onze Siep dan? Die niet!’

Mr. Plettenberg vouwt zijn handen opnieuw als een dominee. Hij trekt zijn wenkbrauwen samen, kijkt mij niet aan. Het is dat ik het aan mijn keel voel, anders zou ik denken dat ik helemaal niet heb geschreeuwd.

‘Uitermate spijtig dat dat niet naar wens is uitgevallen, want we hebben ons wel degelijk tot het uiterste voor hem ingespannen,’ zegt de korte man tegen Hannie. ‘Ook spijtig acht ik dit jammerlijke ontbreken

van vertrouwen.’ Hij doet niet minder uit de hoogte dan toen we binnenkwamen, maar mooi dat ik wel een trilling in zijn stem hoor.

‘Die lieden aan wie wij pakketjes leverden,’ vraagt Hannie, ‘waren die ervan op de hoogte dat wij van het verzet zijn?’

De korte van de twee zucht, maakt een weids gebaar met zijn hand. ‘Dit bedoel ik,’ zegt hij tegen Van Randwijck. En tegen ons: ‘Vanzelfsprekend niet. Ze weten niet meer dan dat wij gebruikmaken van koeriers en dat —’

‘In onze verzetsgroep hebben wij nooit een gesprek als dit hoeven voeren,’ onderbreekt Hannie hem. ‘Altijd wisten wij waarvoor wij ons leven op het spel zetten!’

‘Ach ja,’ zegt mr. Van Randwijck minzaam. ‘Ex aequo. Jullie communisten zijn allemaal gelijk, is het niet?’

Ik snap er weer eens niets van, maar Hannie natuurlijk wel. ‘Ieders bloed is rood,’ zegt ze. Als ze plotseling gaat staan, komt Plettenberg haastig overeind.

‘Denkt u er nog eens rustig over na,’ zegt hij. Er klinkt een lichte smeekbede in zijn stem.

Ook Van Randwijck komt overeind. Ik zie de schrik in zijn ogen. Hebben ze nu pas door dat ze ons kwijt zijn? Ik doe geen moeite mijn grijs te onderdrukken.

‘Na de overwinning kunnen wij u uitstekende posities bezorgen!’ roept Van Randwijck.

Ja, natuurlijk. Dat is wat Hannie al zo vaak heeft gezegd: dezelfde hoge heren zullen straks weer de belangrijke posten innemen, alle ongelijkheid zal blijven bestaan.

Truus staat net zo resoluut op als Hannie, ik volg als laatste. Met opgeheven hoofd lopen we de kamer uit. Bij de deur draait Hannie zich om en zegt: ‘Wij zijn frontsoldaten, geen boodschappenmeisjes.’

37

15 februari 1945

Lieve Peter,

Ik vind het moeilijk om je te schrijven, maar ik wil je zien. Ben net bij je langs geweest in de winkel, maar alleen je vader was er. Hij wees met uitgestrekte arm en wijsvinger naar de deur. Leek wel twee keer zo lang, die arm. Hij zei niets (je pa, niet die arm), alleen zijn lippen begonnen te trillen. Van woede, denk ik. Ben 'm maar gesmeerd voor hij zou gaan schreeuwen. Het voelde net als toen ik jou de laatste keer zag, half december was dat.

De oorlog is bijna over. Dat zegt iedereen. Zuid-Nederland is al zo lang bevrijd, het kan hier nu toch ook niet lang meer duren? Ik kan het niet verdragen je nooit meer te zien. Want het spijt me. Je bent altijd aardig voor mij geweest. Kunnen we wat afspreken?

~~Kus.~~ *Groetjes, Freddie*

Misschien is het dom, misschien wijst Peter me opnieuw af. Maar ik wil hem zien. Oma Bracha is dood, mama is onbereikbaar – ik ben een drenkeling zonder reddingsboei. Ik heb hem nodig. Het voelt als een zaak van leven of dood. Ik wil contact. Hal-lo. Hier Radio Freddie.

Ik lees mijn brief tien keer over. Voeg het adres van tante Lena toe, verander de groetjes in een kus, schrap de kus weer en besluit dat dit het moet zijn.

Liefde is als honger. Ik mis hem en dat gaat niet over. Misschien wil ik ook niet dat het overgaat. Hem missen is de enige manier om hem dicht bij me te houden. Wat heb ik anders nog?

Als ik de week erop bij tante Lena langsga, ligt er al een reactie. Zo snel! Dat moet een gunstig teken zijn. Op de wc scheur ik met ingehouden adem de envelop open. Ik zie meteen dat er niet meer dan een paar regels op het papier staan en durf nauwelijks te lezen.

23 februari 1945

Freddie,

Doe alsjeblieft niet alsof je niet weet wat er is gebeurd. Ik heb nooit begrepen waarom je zover moest gaan. Je weet wat ik bedoel. Eind oktober 1944... Er zijn toch genoeg andere dingen die je kon doen? Dus waarom?! Nou ja, ik weet niet eens echt wat je hebt gedaan. Je hebt mij nooit iets verteld. Wat een vertrouwen.

Peter

Eind oktober 1944... De liquidatie van Fake Krist. De dag ervoor heeft Peter mij gezien. En ook na de actie? Met al die make-up op mijn gezicht? Ik hoop van niet, maar ik weet het niet. Wat bedoelt hij precies? En mist hij mij niet? Is dat niet veel belangrijker? Gelukkig noemt hij het verzet niet. Je weet maar nooit. Nog diezelfde avond schrijf ik hem terug.

Peter,

Volgens mij is het beter om niet te lang bij alles stil te blijven staan. Wat wil je weten? Ik wil er niet over schrijven. We kunnen afspreken.

Volgende week donderdag, 1 maart, om tien uur. Jouw vrijstelling voor de Arbeitseinsatz interesseert de moffen vast niet meer, dus ik fiets wel langs de winkel.

Freddie

Een dik kwartier te vroeg rijd ik al naar hem toe. Wat zal hij zeggen als hij me ziet? En wat zal ik zeggen als hij vraagt waarom ik zo nodig contact wil? Ik mis je? Dat is het eerlijkste antwoord. Ik mis je.

Het ene moment ben ik blij dat ik hem weer zal zien, het volgende moment ben ik boos om de toon in zijn korte brief die je nauwelijks een brief kunt noemen – een kattebelletje, dát is het – en daarna ben ik bang omdat ik voorvoel dat alles tussen ons definitief is afgelopen. Misschien lacht hij wel om een liefde die alleen nog in mijn hoofd bestaat.

En dan weer weet ik zeker dat hij zich niet eens zal laten zien. Dat alleen zijn vader in de winkel zal zijn.

Hoog boven mij trekken glinsterende vliegtuigen over. Amerikanen, denk ik, die Duitsland gaan aanvallen. Mijn blik dwaalt omlaag, naar de perken vol narcissen, het levendige geel. Even later rijd ik de Brouwersstraat in. Als ik mijn fiets tegen de winkelpui zet, zie ik hem. Vanachter uit de winkel slungelt hij mijn kant op. Hij is weinig veranderd. Alleen magerder geworden, zoals iedereen. Dat lange lijf, die donkere kuif en ogen die beginnen te lachen – ik kan dat op deze afstand onmogelijk zien door het raam, maar mijn mondhoeken zouden anders echt niet zo blij omhoogspringen. Ik wil naar binnen rennen, maar ik dwing mijzelf rustig te wachten tot hij de deur opendoet en mij binnenlaat.

‘Fredje,’ zegt hij zacht.

Ik spring op hem af en sla mijn armen om zijn nek. Peter dicht tegen mij aan. Bottige schouderbladen onder zijn jas. Knokige ruggenwervels. Een paar seconden lang voelt het alsof alles weer is als vroeger. Een paar seconden lang durf ik te geloven in ons. Een paar seconden zijn we weer samen. Zijn we weer van elkaar.

‘Je bent dun geworden,’ zegt hij terwijl hij de deur dicht schopt.

‘Da’s in de mode, hè?’ zeg ik met een halve grijns.

Peter lacht, maar zijn ogen doen niet mee.

Achter in de winkel klinkt rochelend gehoest. Hè, nee. Zijn vader.

Peter maakt zich los uit mijn omhelzing. ‘Kom.’ Hij wenkt met zijn hoofd, opent de deur en duwt mij naar buiten. ‘Ik weet een leegstaand pand. Vlakbij.’

‘Een leegstaand pand?’ Met mijn fiets aan de hand volg ik Peter. Ik kijk naar zijn rug. Hij draagt een lange jas, zijn rug en schouders zijn gebogen en toch zie je dat hij jong is. Of... wil hij daar om nóg een andere reden naartoe? Ik voel me ineens prettig duizelen.

Peter gaat de eerste zijstraat in, en daar een paadje achter een huizenrij. Hij kijkt even naar mij om, maar zegt niets. Bij een hoog hek met kippengaas stopt hij. Terwijl ik mijn fiets op slot zet, trekt Peter het gaas omhoog en kruipt eronderdoor. Daarna houdt hij het gaas voor mij omhoog en ga ik eronderdoor. Op het plaatsje achter het huis groeit het onkruid tot mijn knieën. Achter de vuile ramen hangen donkere, gescheurde gordijnen. Maar misschien is het binnen beter.

De achterdeur staat op een kier. Bij de eerste stap in de halfdonkere keuken struikel ik over een bestekbak. Daarna ontwaar ik roestig bestek op de grond, een vertrapt beschuitblik en gordijntjes van keukenkastjes. Waar ooit die kastjes waren, vertoont de muur nu grote gaten. Er is geen deur naar de woonkamer. Deuren, kozijnen, zelfs de vloer: alles wat kan branden is uit het huis gesloopt. Op de zanderige grond staan

nog een scheve bruine bank en twee fauteuils, waaraan de poten ontbreken. Goed, hier gaan we dus praten. Niets anders, stomkop.

Ik luister naar de stilte. ‘Weet je zeker dat er niemand in huis is?’ vraag ik terwijl ik op de bank ga zitten.

Peter snuift. ‘Er is geeneens een trap meer.’ Hij loopt naar het achterraam. ‘Een NSB’er die bij de politie werkte heeft de bewoners opgepakt. Hij heeft zijn eigen oude meubels omgeruild met goede spullen uit dit huis. De rest is geroofd.’

Ik trek een vies gezicht, maar er is geen betere plek om te zitten – en die bank kan er ook niets aan doen.

Als Peter het zware gordijn opentrekt, worden donkere bloedvlekken op de muur zichtbaar. ‘Wandluizen,’ zegt hij.

‘Gadver,’ zeg ik.

Hier zijn Peter en ik. Er is alleen verval. Niets van waarde. Geen toekomst. Geen dromen. Niets.

Hij gaat aan de andere kant van de bank zitten, slaat zijn benen over elkaar en kijkt me aan. Zijn blik is anders dan zojuist bij hem in de winkel. Afwachtend. Afstandelijk. Koel. Ik kan zijn blik niet meer lezen in dit mistroostige huis.

Ik sla mijn ogen neer, knak mijn vingers, de geur van vocht en schimmel dringt mijn neus binnen. Wat nu, denk ik. ‘Wat nu?’ zeg ik hardop. Peter zit naast me, maar hij is al niet meer bij me.

‘Ja, wat nu?’ zegt hij. Hij buigt voorover, leunt met zijn ellebogen op zijn knieën en tuurt voor zich uit. ‘Ik ga niet zomaar doen alsof er niets is gebeurd, Freddie. En ik ga niet om de hete brij heen draaien en ouwehoeren van “hoe is het met jou en met je zus en je moeder”. Is het trouwens goed met ze?’

‘Ja,’ zeg ik kort. Al weet ik dat van mama niet zeker. Ik heb al een tijd niets gehoord.

‘Fijn. Maar –’

‘En jij? En met je vader en met Stij–’

‘Dat zeg ik. Ik ga dus niet zitten leuteren,’ onderbreekt hij me. ‘Ik wil eindelijk eens praten over wat jij nooit wilt.’

Ik kijk naar zijn mooie gezicht, naar zijn mond. Eén seconde denk ik dat hij wil weten waarom ik toen niet echt wilde vrijen. En ik wil al bijna zeggen dat het nu anders is, dat ik ouder ben. Maar als ik hem aankijk, weet ik meteen dat het daar niet over gaat. De uitdrukking in zijn ogen jaagt me angst aan.

‘Wat ik nooit wil vertellen...?’ vraag ik ademloos.

‘Ja. Jij. In het verzet,’ zegt hij. Die laatste woorden spreekt hij op gedempte toon uit, alsof we nog buiten zijn. ‘Heb je...’ Hij slikt. Zijn adamsappel schokt op en neer. Dan vraagt hij onomwonden: ‘Heb je mensen vermoord?’

Ik hap naar adem. ‘Jemig, Peter.’ Ik heb me erop voorbereid dat ik eerst alle plooiën moet gladstrijken, maar deze frontale aanval had ik niet verwacht. ‘Gaat het daar om?’

‘Geef gewoon antwoord.’

‘Vermóórd?’ vraag ik ongelovig. ‘Noem je het zo?’

‘Hoe noem jij het?’

‘Er zijn mensen die geliquidéérd moesten worden om te voorkomen dat tientallen onschuldigen werden opgepakt,’ zeg ik kwaad. ‘Jij doet –’

‘Liquideren...’ smaalt Peter. ‘Dat is gewoon een aardiger woord voor vermoorden, doden.’ Hij schopt in het zand op de vloer. ‘Om zeep helpen.’

‘Afmaken,’ help ik snuivend.

Peter kijkt mij ijzig aan, maar ik kom nu pas op dreef. ‘Koud maken,’ zeg ik kwaad. ‘Mollen.’ Meer weet ik niet. Ja, toch. ‘Slachten.’

In de stilte die valt rust mijn blik op Peters benen. Net de stakerige

benen van de kinderen die ik onderweg bij de Centrale Keuken zag. Tot hun oksels hingen ze in de pannen om de laatste restjes eten van de bodem te schrapen en van hun handen te likken.

‘Hoeveel heb je er...’ – Peter haalt zijn schouders op – ‘... geliquideerd?’

Ik zwijg lang. ‘Daar vraag je een soldaat niet naar,’ zeg ik uiteindelijk. Op die vraag, besluit ik op dat moment, ga ik mijn leven lang geen antwoord geven.

Ik peur met mijn vinger in een brandgat in de ruwe bekleding van de bank. ‘Makkelijk die kritiek, en zelf nooit één enkel risico willen lopen,’ zeg ik scherp. ‘Jij doet net alsof het verzet onschuldige mensen vermoordt. Dat doen we dus niet, hè. Wij gaan alleen niet weggijken terwijl de nazi’s hun misdaden plegen.’

‘Wat jullie doen is onwettig.’

‘Onwettig? Jezus, Peter, het is een wetteloze tijd,’ zeg ik terwijl ik me helemaal naar hem toe draai. Dat is ook wat Frans zegt. ‘Onwettig, maar rechtvaardig. We moeten wel! We kunnen ze niet in de bak zetten, hè? Er is geen politie aan wie we ze kunnen uitleveren. Die werkt te enthousiast samen met de Sicherheitsdienst.’ Ik haal diep adem. ‘Ik heb het niet over zomaar NSB’ers, hè? Ik heb het over gevaarlijke verraders. Over politiemannen en landwachters die... die...’ – ik wil die afschuwelijke verhalen niet in mijn hoofd, maar Peter moet niet denken dat we zomaar NSB’ers omleggen – ‘... die verzetsmensen geboeid in een ijskoud bad onderduwen tot ze bijna verdrinken, ja, dat doen ze! En dat doen ze steeds opnieuw, dat onderduwen. En opnieuw. Net zolang tot ze adressen geven van ondergedoken Joden of verzetsmensen. Of tot ze doodgaan. Dáár heb ik het over.’

Peter heeft eindelijk geen verweer meer. Maar in de stilte die volgt, voel ik een steeds grotere kwaadheid. ‘Jij hebt niks gedaan,’ zeg ik

zachtjes. ‘En ik moet mij verantwoorden? Ik?!’ Klootzak, denk ik. En ik schrik – ik hou van hem, ik wist niet dat ik zo boos was.

‘Ik zorg voor mijn vader, voor de winkel, voor het gezin,’ zegt Peter.

‘Goh, wat verantwoordelijk,’ zeg ik. ‘Verdienen jullie goed aan de moffen?’

‘Handel is handel, hè?’ zegt Peter net zo cynisch.

‘Ja?’ roep ik uit. ‘Vind je dat echt?’

‘Nee, tuurlijk niet,’ zegt Peter. ‘Maar als er soldaten binnenkomen, kunnen we moeilijk nee verkopen.’

‘Je vader kócht van ze!’

‘En dat verkocht-ie voor billijke prijzen.’ Peter haalt zijn schouders op.

‘Laf,’ zeg ik, en meteen heb ik daar spijt van.

‘Wat?!’

Ik zucht. ‘Wij zijn hetzelfde, dat dacht ik altijd,’ zeg ik terwijl mijn blik blijft hangen op een gebroken jeneverfles in de hoek van de kamer.

‘Alleen doe ik echt iets. En jij niet. Dat maakt mij moedig en jou...’ Ik wil het woord niet opnieuw noemen, maar verachting lijkt de enige manier om me tegen hem te kunnen verweren. Vind ik hem laf? Ik weet het niet. ‘Uiteindelijk kies jij voor jezelf,’ zeg ik, ‘en vecht ik tegen het onrecht.’ Ja, denk ik, ik heb mezelf niet gespaard.

Ik kijk opzij. Peters gezicht is verstard tot een masker. Stekende ogen. Strakke mond. Ik durf opeens niets meer te zeggen. Ik durf nauwelijks te ademen. In mijn keel zit een klont. Ik weet zeker dat het nu voor altijd over is. Dat ik het kapot heb gemaakt. Ik staar voor me uit en wacht tot Peter eindelijk iets zal doen of zeggen.

Het duurt een eeuwigheid, dan zegt hij: ‘Nu zal ik jou eens wat vertellen. Want je hebt kennelijk geen idee van wat je hebt gedaan.’

‘Waar heb je het over?’

‘Moet ik het je vertellen?’

Ik zwijg. Er is weleens een vergissing gemaakt. En niet alle acties zijn zinvol geweest, dat weet ik ook wel. Soms blijft het resultaat waar we op hopen uit. Maar moeten we daarom níets doen? Ik sta voor honderd procent achter onze acties, zelfs al vallen er soms onschuldige slachtoffers. Dat kan Peter uiteindelijk toch begrijpen, hoe moeilijk het ook voor hem is?

Sommige verzetsmannen maken zich schuldig aan liquidaties die niet meer per se nodig zijn nu het einde van de oorlog in zicht is. Ik niet. Ik doe dat niet. Toch houd ik mijn adem in als Peter verder praat.

‘Je hebt geen idee wat je hebt gedaan,’ zegt hij weer. ‘Wil je het weten?’

Ja, denk ik. Ik kan het niet níét willen weten. ‘Ga je gang,’ zeg ik zo onverschillig mogelijk.

‘Die moord op Fake Krist.’

‘Fake Krist?’ Ik lach schamper, en opgelucht omdat het dáárover gaat. ‘De “moord”’ – ik spuug het woord uit – ‘op Fake Krist? Heb je enig idee wat die Krist deed?’

‘Hoe weet je zo zeker dat-ie zo ontzettend fout was?’

‘Tsss,’ doe ik. ‘Wat is dat nou voor vraag? Zo’n wrede man! Weet je hoeveel Joden en onderduikers en verzetsmensen die hufter heeft opgepakt? Nou?’

‘Heb je daar bewijs van?’

‘Zonder hem was Westerbork misschien wel bevrijd. Hij was zelfs trots op wat hij deed.’

‘En hoe weet jij dat?’

‘Onze commandant weet dat.’

‘En die commandant is honderd procent te vertrouwen?’

‘Ja,’ zeg ik zo overtuigd mogelijk.

Ik wacht, maar Peter zegt niets. Natuurlijk niet.

‘Dus omdat jullie commandant dat zei, hebben jij en die vriendin van

je hem omgelegd?’ vraagt hij ten slotte.

‘Nee, de knokploeg van de Haarlemse politie.’

‘Dat zeggen ze, ja.’

‘Zo is het ook.’ Mijn hoofd zit verstopt. Ik kan niet nadenken. In de verte blaffen een paar honden. Diep in mij loeit een alarm. Foute boel.

‘Ik heb jou gezien toen. Opgemaakt als een del. Je gedroeg je als een moffenmeid.’

Ik zwijg.

‘Waar was die vermomming voor nodig als jij niet...?’

‘Goed dan,’ zeg ik na een korte aarzeling. ‘Wij zóúden hem liquideren. Maar een ander was ons voor.’

Peter kijkt mij met grote ogen aan. Het masker dat op zijn gezicht lag, lost op. ‘Jullie zouden het doen? Jullie waren daar, en toen?’

‘Ja, toen gebeurde het dus vlak voor onze neus. Direct daarna is de hele wijk afgesloten en hebben wij in een kroeg gewacht en ons opgemaakt.’

‘Je hebt het niet gedaan,’ zegt hij langzaam en nadrukkelijk, ‘maar je had het willen doen.’

‘Maakt het uit?’ vraag ik.

‘Nee,’ zegt Peter kwaad. ‘Nee, eigenlijk maakt het níets uit.’

Dan pas begrijp ik wat hij bedoelt. In zijn ogen is het alsof ik het wél heb gedaan. En ik krijg een angstig vermoeden waarom dat zo erg is. Ik kan er alleen het zwijgen toe doen. Ook Peter blijft zwijgen.

Uiteindelijk verbreekt hij de stilte. ‘Je wilde de wereld veranderen, maar de wereld heeft jou veranderd.’ Hij kijkt mij recht aan. ‘Ben ik schuldig?’ vraagt hij. Het klinkt uitdagend. ‘Omdat ik te weinig in het verzet heb gedaan?’

Ik wil meteen nee zeggen, maar ik wil ook eerlijk zijn. Ik blijf een hele

tijd stil. ‘Ik kan dat niet zeggen voor jou,’ zeg ik uiteindelijk. ‘Je moet zelf je geweten onderzoeken.’

Peter snuift. ‘Jij ook.’

‘Ik weet wat er daarna gebeurd is,’ zeg ik zacht. ‘Dat was vreselijk.’

Peter springt op. Zijn ogen tranen. ‘Je weet niets!’ schreeuwt hij. ‘Je weet helemaal niets!’ Dan loopt hij haastig weg, de kamer uit, de keuken uit, het plaatsje af en onder het gaas door. Zo hard hij kan. Van mij vandaan.

38

De volgende dag fiets ik met dunne bundeltjes van *De Waarheid* – vanwege de papierschaarste zijn ze nog maar de halve dikte – naar de Transvaalbuurt. Mijn bewegingen zijn stram en lijken niet meer vanzelf te gaan. Ik let niet op. Het miezert, het is koud, ik ben moe en ik ril onophoudelijk. Ik wil niet aan Peter denken en ik denk ook niet aan hem, maar hij is constant in mijn gedachten als de achtergrondruis van de storende radio van onze verzetsgroep.

Ik denk aan Annie. Een tijdje terug moest ik weer wapenonderdelen brengen. Ze had oude schoenen in de kachel gegooid omdat ze niks meer te stoken had. Het stonk als de hel.

Ik denk aan oma Bracha. Als haar twee dochters niet meer in leven zijn, zoals Annie beweert, zal niemand ooit naar haar informeren. Als een tekening is ze uitgegumd en weggegooid.

Ik denk aan Loetje. Aan –

‘*Absteigen! Kontrolle!*’ Twee Duitse soldaten in grijsgroen uniform duiken op bij de Schoterweg. Mijn gezicht versteent. Ik had ze kunnen zien, ik had ze móéten zien.

Ik denk: dit was het dan. Nu houdt alles op.

Mijn adem begint te piepen. Zweet druipt over mijn voorhoofd, over mijn rug. Er is de glimmende straat, verderop een vrachtwagen, een groepje opgepakte mensen, meer soldaten met geweren, de regen, de angst – er is niets anders.

In mijn jaszak drukt het gewicht van mijn pistool als lood tegen mijn

been. Ik laat mijn hand langzaam in mijn jaszak glijden. Pak het pistool. Zet de veiligheidspal om.

‘*Papiere*,’ zegt de soldaat.

Niet ver terug was een zijweg. Kan ik die straat in racen vóór hij zijn geweer richt en schiet?

Ik kijk de soldaat aan. Een stalen gezicht, kleine ogen, dunne mond.

Mijn rechterhand in mijn jaszak, mijn linkerhand naast mijn lichaam hangend – het is alsof ik verlamd ben. Ik kán niet vluchten. Ik ben niet eens in staat het beven van mijn knieën te bedwingen. Alles in mij begint te trillen. Zelfs mijn maag, mijn ingewanden, lijken te trillen.

‘*Papiere!*’ herhaalt de soldaat.

Ik weet niet waar mijn stem vandaan komt. Hij schiet de hoogte in.

‘*Ich bin noch nicht fünfzehn Jahre!*’ roep ik.

Het motregent aanhoudend, de weg glimt. De soldaat bekijkt me van boven tot onder en weer terug. Zijn strenge blik verandert, is opeens geërgerd. Hij knikt met zijn hoofd. ‘*Verswinde! Sofort!*’

Ik spring op mijn fiets. Race ervandoor. De eerste zijstraat in. Weg! Sofort! Mijn paardenstaart – geen vlechtjes vandaag – wappert in de wind.

‘Waar blijft die rotmeid nou?’ zeg ik. Het is verdorie twaalf uur in de nacht en Hannie is er nog steeds niet. Ik ben te afgemat om nog langer te wachten. Meneer en mevrouw Verbeek, bij wie Truus en ik deze keer samen overnachten, zijn naar bed. Spertijd is allang ingegaan, we kunnen niet eens meer weg.

‘Ach,’ zegt Truus. ‘Zo belangrijk is die actie ook weer niet.’

Ik zucht. ‘Weet ik ook wel.’ We zouden enkel in Aerdenhout een feestje van hoge moffen verstoren. Hannie zou bij Frans een handgranaat halen. Die wilden we in hun tuin gooien, een tuin zo groot als een park. We zouden geen slachtoffers maken. Twee van ons

moesten checken of er niemand in de tuin was, de derde moest die handgranaat gooien.

‘Ben jij dan niet –?’

Truus maakt een afwerend gebaar, maar ze frummelt voortdurend aan haar rok – ze is net zo ongerust als ik.

Als ik aan vanmiddag denk, toen ik bijna was opgepakt, komt het trillen weer terug. Zou Hannie ook...? Ach nee, die heeft gewoon haar eigen plan getrokken. Zo is Hannie. Maar wat voor plan dan? zeurt een stemmetje in mijn hoofd. Zelfs voor kwaad blijven ben ik te moe. Honger went, vermoeidheid niet. De lamp is uit. Ondanks mijn angst suf ik in de stoel in slaap.

Ik weet niet hoeveel later het is als Truus aan mijn schouder schudt. ‘Kom. We gaan pitten.’

Ik wrijf in mijn ogen.

‘Is ze er nog steeds niet?’

Truus antwoordt niet.

Hannie die niet komt opdagen voor een actie... Het klopt niet. Het klopt gewoon niet. ‘Zullen we haar gaan zoeken?’ vraag ik. ‘Ze zal toch niet...’

‘Doe niet zo stom.’ Truus’ stem trilt.

We sluipen de trap op naar zolder, gaan in onze kleren naast elkaar op mijn matras liggen onder een klam laken en een vracht dunne dekens. Het dakraam klappert in de wind. Zelfs met mijn zus naast me krijg ik het niet warm. Onder het schuine dak staat een rij schilderijen. Op het voorste doek staart een man met een grote hoed mij met dode ogen aan. Ik trek de dekens over mijn hoofd.

‘Zal Hannie...’ begin ik.

‘Ga maffen,’ zegt Truus.

Ik knik. Niet uitspreken waar je bang voor bent: dan trek je het onheil

naar je toe. Ik knijp mijn ogen dicht, maar blijf die man op het schilderij zien. En ik blijf aan Hannie denken.

‘Draai niet zo,’ zegt Truus. ‘Je lijkt wel een hond. Je krabt ook als een hond.’

Af en toe dommel ik in en schiet ik weer wakker. Zwetend. Ziek van de spanning. Waar is ze nou? denk ik. Waar is ze nou?

Tegen de ochtend trek ik het verduisteringsgordijn voor het dakraam weg. ‘Het wordt al licht, Truus,’ lieg ik. ‘Kom, we gaan zoeken.’

Spertijd is nog maar net voorbij als we de stad in fietsen. Er zijn verschillende adressen waar ze kan zijn blijven slapen. Als ze dat nou maar heeft gedaan...

‘Eerst naar de Turfmarkt,’ beslist Truus.

We gooien drie steentjes tegen de ruit van de leraarsfamilie zoals we altijd doen, en wachten. Een gordijn schuift opzij, een slaperig hoofd verschijnt achter het raam. Maar het is niet Hannies hoofd dat we zien en we weten meteen dat Hannie hier niet is, en meneer en mevrouw Lievaert begrijpen dat het foute boel is.

Mevrouw Lievaert trekt ons het huis in. We bespreken waar Hannie kan zijn, nemen adressen door. ‘De familie Graafstra,’ zeg meneer Lievaert. ‘Die zou ik als eerste proberen. Willen jullie wat drinken?’

We bedanken. Over het stuur gebogen racen we ervandoor. Buiten adem komen we aan op de Kleverparkweg. De gordijnen zijn al open. Meneer Graafstra staat over tafel gebogen boven de petroleumlamp. De kinderen lopen heen en weer door de kamer. Iedereen is al wakker. Ik krijg het benauwd.

‘Kom nou!’ Truus staat al voor de deur.

Mama Graafstra doet open, ze heeft rood behuilde ogen. Ze laat ons binnen en omhelst Truus. Als ze mij wil omhelzen, draai ik mij naar de voordeur en sluit die. Daarna loop ik achter hen aan de woonkamer in.

‘Ga zitten,’ zegt mama Graafstra. ‘Ik heb nog een beetje thee. Willen jullie een kop?’

‘Wat weet u?’ vraagt Truus.

Mama Graafstra dekt haar ogen met een zakdoek. ‘Geen thee? Gaan jullie je nu aankleden!’ roept ze naar de kinderen.

‘Mama Graafstra... Alsjeblieft...’ zegt Truus.

Mama Graafstra kijkt Truus en mij aan. Haar man schenkt twee kopjes slappe thee voor ons in. ‘Mijn nichtje was erbij,’ zegt ze. ‘Die heeft het gezien. Gisteravond kwam ze het vertellen. Wat zei ze precies, Nico?’

Haar man blijft met de theepot in zijn handen staan. Met een vlakke stem zegt hij: ‘Dat Hannie gisteren bij de Mauermuur...’ Hij slikt. Zijn adamsappel schiet omhoog in zijn hals.

‘Wat?’ roept Truus. Alsof ze het niet al weet.

Ik kijk naar het porseleinen kopje, ruik een vleug van vroeger. Een donkere, trage geur. Thee. Ik sluit mijn ogen in een poging om niet hier te zijn, maar thuis bij mama, vroeger, toen alles anders was. Maar de geur is te vaag. Vroeger is te ver weg.

‘... bij de Mauermuur, bij de Jan Gijzenkade...’

‘Dat ze daar is gearresteerd,’ zegt mama Graafstra.

Nu is het hardop gezegd. Nu is het echt waar.

Ik kan niets zeggen. Ik kan me niet eens bewegen.

Mama Graafstra slaat een arm om mij heen, maar ik duw haar van me weg omdat ik anders ga janken.

Truus legt haar hoofd in haar armen en begint te huilen. ‘Niet Hannie!’ fluistert ze snikkend. Mama Graafstra omarmt Truus. Kan ze beter niet doen, want Truus gaat er alleen nog maar harder van huilen.

Zelf huil ik ergens diep vanbinnen, en ik adem diep door om het daar te houden.

We moeten niet janken, we moeten wat dóén. ‘Laten we een plan bedenken,’ zeg ik tegen Truus. Mijn stem trilt. ‘Laten we naar het grote hoofdkwartier gaan.’

Truus tilt haar hoofd op, veegt haar tranen weg. ‘Ja,’ zegt ze. ‘Ja.’

Ze komt langzaam overeind, omhelst mama Graafstra langdurig.

‘Dag, meiden,’ zegt mama Graafstra. ‘Kijk alsjeblieft goed uit.’ Ze geeft ons allebei een halve, dunne boterham mee en hoewel onze kelen dichtzitten, eten we die op – zo langzaam als we kunnen.

We fietsen naar het officiële hoofdkwartier in Bentveld. Voor het eerst.

Zodra de deur opengaat, slaat de kroeglucht ons in het gezicht. Ik deins naar achteren als de BS-commandant met een dikke sigaar in zijn mond zich naar ons vooroverbuigt. Zijn adem is zuur en lauw – misselijkmakend. ‘Ja, we hebben het gehoord,’ zegt hij als Truus Hannies naam heeft genoemd. ‘Wat een pech, hè?’

We kijken hem zwijgend aan.

‘Maar we zetten de strijd voort,’ lalt een stem achter hem. ‘In de geest van Hannie!’

‘In de geest van Hannie?’ Truus’ mond valt open. ‘Jullie hebben haar al opgegeven?!’

‘Klootzakken!’ schreeuw ik. ‘Klootzakken! Jullie zijn net als de moffen!’

Ik blijf schreeuwen tot Truus mij wegtrekt.

We fietsen naar de woonboot in de Leidschevaart bij Heemstede.

Goddank is Frans er. Hij vloekt hard, wist nog van niets, maar had een vage onrust omdat Hannie die handgranaat niet had opgehaald. ‘Weten jullie waar ze naartoe is vervoerd?’

We schudden ons hoofd.

‘Ik ga groot alarm slaan,’ zegt hij. ‘Verzamelen jullie onze mannen.’

Vanmiddag om één uur... Red ik dat? Nee, laten we om twee uur hier afspreken.'

We fietsen kriskras de stad door om iedereen te zoeken.

Die middag weet Frans te vertellen dat Hannie is verhoord in de Ripperda Kazerne. 'Maar nu zit ze hier.' Hij vouwt de kaart van Haarlem open op tafel en tikt erop.

'Waar?' vraag ik.

'Hier, op de Dreef, in het bureau van de Wehrmacht.'

'W-w-was dat vroeger geen restaurant?' vraagt Roemer.

Frans knikt. 'Dat pand, ja. Morgenochtend om tien uur wordt ze naar Amsterdam overgebracht, naar de Euterpestraat. Dan verlaat ze Haarlem dus via deze...' – hij tikt weer op de kaart – '... of deze weg.'

Na Willemsen en Roemer buigen Wieger, Truus en ik ons over de kaart. De Dreef. Niet ver van ons oude hoofdkwartier bij Mari Andriessen. We kennen dat gebied op ons duimpje.

Frans wijst de uitvalswegen aan waar de ouwe Willemsen en Wieger morgen staan, en waar Roemer en wij. Ik knik. Voor nu voldoet dit. Het is een houvast. Ik zeg tegen mezelf dat dit gaat lukken. Want het samenwerken is weer net als vroeger, ik vertrouw deze mannen.

'Roemer houdt zich verborgen,' zegt Frans. 'Als ze over jullie uitvalsweg wordt vervoerd, zijn jullie degenen die ervoor zorgen dat de gevangeniswagen tot stilstand komt en dan houden jullie de soldaten onder schot. Roemer richt zich op Hannie. En jullie geven haar vrijgeleide, hoe dan ook.'

Op de Dreef, waar Roemer in de struiken verstopt zit, moeten Truus en ik weer eens twee kletsende vriendinnen spelen. Gelukkig is het stil op straat, want het lukt slecht. Er is altijd spanning bij onze werkzaamheden, maar tijdens elke actie kwam ik altijd op een punt dat ik erop vertrouwde dat het helemaal goed zou gaan, en dan werd ik

rustig. Dat gevoel laat me nu volkomen in de steek. Ik ben alleen maar bang.

Normaal zouden we flauwe grappen hebben gemaakt met de mannen, al was het maar van de zenuwen. Nu zijn we prikkelbaar. We hebben uitsluitend het plan van aanpak nog eens doorgesproken. Meer dan het hoogstnodige is er niet gezegd.

‘Hannie zal toch niet zomaar in zo’n politiefuik zijn gefietst? Ik geloof er niets van,’ zegt Truus. ‘Ze is gewoon verraden omdat ze te veel weet.’

‘Door wie dan?’

‘Een foute politieman. Die zijn er genoeg.’

‘Of ze is wél in zo’n fuik gefietst. Door de vermoeidheid,’ zeg ik na een stilte. ‘Ik ook gisteren.’

‘Ja,’ zegt Truus. ‘De vermoeidheid is het ergst.’ Een paar minuten later pas dringen mijn woorden tot haar door. ‘Jij óók?’ vraagt ze.

Ik knik. Vandaag heb ik mijn haar onder een hoofddoekje verstopt.

‘Maar het komt goed met Hannie,’ zeg ik hardop.

‘Het komt goed,’ herhaalt Truus.

En dan zwijgen we.

Ik hang over mijn fiets. Te gammel om op mijn benen te blijven staan. Te moe om veel te praten. Ik kijk uit naar de zwarte bajeswagen. Zie die niet. Het wordt tien uur. We zetten onze fietsen tegen de heg. Gaan op de stoep zitten. Het wordt elf uur. En dan kruipt Roemer de struiken uit, zegt dat het niet ‘k-k-klopt’, dat er iets ‘g-g-goed mis’ is. Het wordt twaalf uur. Als de auto de andere uitvalsweg heeft genomen, hadden wij dat inmiddels te horen moeten krijgen. Het wordt halfeen.

‘Daar heb je Willemsen,’ zegt Truus.

In een traag tempo fietst hij over de Dreef onze richting op. Zijn gezicht staat strak. Hij zegt niets.

‘Wat?’ vraagt Truus. ‘Wat?’

‘Ze is waarschijnlijk al overgebracht,’ zegt hij kuchend. ‘Vannacht al.’

‘Nee!’ zeg ik. ‘Waarom?’

Er passeren een paar vrouwen achter een rammelende handkar. We zwijgen tot ze voorbij zijn, hebben geen puf om een schijngesprek te voeren.

De ouwe Willemsen vertelt dat de moffen niet alleen een flink pak *De Waarheid* bij Hannie hebben gevonden, maar ook haar pistool. Dat heeft hij zojuist van Frans gehoord.

‘Weet Frans zeker dat ze naar de Euterpestraat is gebracht?’ vraagt Truus.

Willemsen trekt een spijtig gezicht. ‘Kan ook de Weteringschans zijn.’

‘Waren we er maar bij geweest toen ze werd opgepakt,’ zeg ik. ‘We zouden die kerels een revolver op het hoofd hebben gezet.’

‘Dat hadden we zeker,’ zegt Willemsen grimmig.

39

Maar het kan altijd erger.

Als ik die avond een paar brieven naar Haarlem-Noord moet brengen, fiets ik door naar tante Lena. Mama is bij opa en oma in Amsterdam, vertelt tante Lena, maar ze weet niet voor hoelang. Ik zou er meteen naartoe willen, maar dat kan niet: de zoektocht naar Hannie heeft voorrang. Tante Lena geeft me een flink bord soep – aardappelschillensoep, nauwelijks voedzaam, maar ik kan me niet inhouden het bord gulzig leeg te slurpen en het af te likken. Pas als ik wegga, overhandigt ze me een brief. Brief? De envelop voelt leeg.

Op het pad langs het Spaarne maak ik hem open. Een half papiertje is het. Meer niet.

18 maart 1945

Freddie,

Je weet natuurlijk van de represailles na die liquidatie. Stijn zat daarbij. Mijn vader heeft moeten toekijken.

Peter

PS: Maandag zelfde plek. Zeven uur ben ik er.

De bomen houden hun adem in. Ik lees en herlees de paar zinnen, blijf

er ademloos naar staren tot de tranen over mijn wangen rollen. Ik veeg ze direct weg, maar ze blijven rollen – dwars door mijn pantser heen.

Ik frommel de brief in mijn jaszak, spring op mijn fiets en begin als een dolle te rijden. Alsof ik van mijn gedachten weg kan fietsen. Harder, harder. Stijn zat erbij. Stijn zat erbij!

Ik hoor Frans en Hannie in mijn hoofd: *De prijs voor vrijheid is hoog. Hier moeten we ons niet door laten afschrikken.* Nee? Nee?!

Stijn zat er verdomme bij!

En zijn vader... O, mijn god. Zijn vader...

In een flits begrijp ik Peter. Maar ik moest toch doen wat ik moest doen? En ik heb het gedaan omdat ik het kón.

Maar hij zou nooit die keuzes hebben gemaakt.

Stijn zat erbij!

En zijn vader...

Alsof ik een onzichtbaar mes in zijn rug heb gestoken.

Ik moet het Truus vertellen, het uitspreken, de woorden kwijtraken, ik wil dit niet, ik wil dit niet voelen.

Naar Truus. Ze is weer op haar eigen logeeradres. Logeeradres? Pfff. Een onderduikadres, dat is het. We logeren niet.

Ik moet naar haar toe.

Vroeger dacht ik dat je diep vanbinnen altijd wist wat goed is en wat niet. En daar zou ik altijd naar blijven luisteren. Maar ineens weet ik het niet meer. Alsof er niet meer één stem in mij is om naar te luisteren, maar een heleboel.

Nee, denk ik als ik hijgend huilend de hoek omga van Truus' straat. Ik kan het Truus nog niet vertellen. Later. Eerst Hannie redden. In mijn kop is het al mistig genoeg. Truus moet haar hoofd erbij houden, dat moet gewoon.

40

Frans geeft me een brief. Hij is van de hoge heren uit Velsen en hij moet naar hun verbindingsman in Voorschoten. ‘En die verbindingsman is een SD’er,’ zegt Frans langs zijn neus weg terwijl hij een stapel bonnen uit een kajuitkastje pakt.

‘Doe normaal,’ zeg ik chagrijnig.

‘Ja, echt.’ Frans krast met een scheermes over de letters op de bonnen, waardeloze bonnen waarop niets meer te krijgen is. De mannen zullen ze vervalsen, er broodbonnen van maken, hoop ik. Als de bakker tenminste nog brood heeft.

‘Een SD’er die informatie doorspeelt aan het verzet,’ legt Frans uit.

‘Dus die man is eigenlijk goed? Hij zit bij de SD als dekmantel? Kan dat?’

‘Nee, hij zal het wel voor de centen doen.’

‘O, ja. Fijn.’ Ik zucht. ‘Gewoon een engerd dus.’

‘Fred!’ valt Frans uit. ‘Ik kan geen van de mannen zo’n eind laten fietsen. Willemsen is de enige die niet bang hoeft te zijn om opgepakt te worden, maar hij –’

‘Natuurlijk doe ik het!’ onderbreek ik hem. ‘Ik wil alles doen om Hannie vrij te krijgen!’

Met de brief in mijn binnenzak verlaat ik de woonboot, pak mijn fiets en ga op pad. Het is een zachte dag in maart, niet te vergelijken met de fietstochten toen het nog winter was.

De griezel blijkt een bijzonder onopvallende man. Gemiddelde lengte.

Normaal postuur. Bruine broek, lichtbruin overhemd, stropdas. Grijzend naar achteren gekamd haar. Grijsblauwe ogen. Glad geschoren. Alle details van zijn gezicht neem ik in me op, maar als ik hem morgen tegenkom, zal ik hem al niet meer herkennen. Hij leest de brief van de hoge heren uit Velsen en vertrekt ermee naar de woonkamer. Terwijl ik hem een antwoord hoor typen, pakt zijn glimlachende vrouw mijn bovenarm beet en neemt me mee naar de keuken. Ze geeft me een kop soep. Geen watersoep zoals die van de gaarkeukens, maar een gebonden vermicellisoep met kringetjes vet. Ik doe mijn best om niet te schrokken, maar dat lukt niet. Ik brand mijn tong, en krijg een tweede kop.

Op de terugweg scheur ik de brief open. Ik lees waar Hannie is. In de Weteringschansgevangenis. Dat weten we nu. Mijn rit naar Voorschoten is niet voor niets geweest.

Die avond vertelt Truus dat ze er al naartoe is geweest, naar de Weteringschansgevangenis. We zitten naast elkaar op haar bed in het huis van de familie Postma, boven firma De Gruyter in het centrum.

‘En je wist niet eens zeker dat ze daar was!’ Ik spring op. ‘Maar daar zit ze. Wat een mazzel! Hoe ging het?’

Truus steunt haar hoofd in haar handen. Het is níét goed gegaan, zie ik. Ik sla mijn hand voor mijn mond, laat mij weer naast haar vallen.

Op Truus’ schoot ligt een verfrommeld verpleegstersuniform met een opvallende speld. Ik buig voorover. Een dik rood kruis. ‘*Deutsches Rotes Kreuz, Schwesternhelferin,*’ lees ik hardop. ‘Jemig, Truus. Hoe kom je daaraan? Wat heb je gedaan?’

‘Geleend van het Rode Kruis.’ Vermomd als Duitse verpleegster heeft ze de Weteringschansgevangenis bezocht, vertelt ze. Huilend meldde ze dat haar commandant had opgedragen om het meisje Hannie Schaft mee te geven, om het stervensuur van een gewonde Duitse matroos te

verlichten. Een held, onderscheiden met het IJzeren Kruis, die verliefd was geworden op dit meisje.

‘Hoe kwam je daar nou bij? Geloofden ze natuurlijk niets van.’

‘Samen met Willemsen en Wieger verzonnen. Ja, nogal riskant,’ zegt ze, haar armen stevig over elkaar geslagen, haar gezicht strak van boosheid. ‘Weet jij wat beters? Ik was zo kwaad. Ik dacht: ik lust ze rauw, die rotmoffen. En jankend Duits praten lukte best.’

‘En toen?’

‘Ik moest zeggen: “Mijn commandant weet dat ze een terroriste is. En daar zijn we natuurlijk enorm van geschrokken, maar het gaat nu om deze Duitse held.”’

‘Truus!’ zeg ik. ‘Geloofden ze dat? Als ze hadden gevraagd hoe hij heette... Hannie had nooit dezelfde naam kunnen noemen.’

‘Ja, weet jij iets beters, Fred?’ valt Truus uit.

‘En toen? Vertel nou!’

‘Er zitten geen vrouwen in de Weteringschansgevangenis,’ zegt Truus.

‘Wat?’

‘Er zitten geen vrouwen in –’

‘Ja, ik hoor je wel. Maar die brief dan?’

Het blijft even stil. ‘Een list van die SD’er?’ vraagt Truus.

Mijn handen beginnen te trillen. ‘Ze hadden jou vanmiddag net zo goed kunnen oppakken, Truus.’

Truus haalt haar schouders op. ‘Toen ben ik naar de gevangenis aan de Amstelveenseweg gegaan,’ gaat ze onbewogen door.

Ik staar haar aan. Haar gezicht is leeg. ‘En?’

“*Ist nicht mehr da,*” zei de Aufseherin.

‘Dat loog ze natuurlijk!’

Truus schudt haar hoofd. ‘Ik kon in haar map kijken, er was een dikke streep door Hannies naam getrokken.’

We kijken elkaar kort aan en zwijgen. Waar is Hannie? Wat zal er met haar gebeuren? Er zijn mensen die haar in actie hebben gezien, Duitsgezinde Nederlanders, die graag tegen haar zullen getuigen. De haarverf zal uitgroeien, haar haar moest al nodig weer worden bijgeverfd. Ze zal door de mand vallen. O, mijn god. Wat zullen ze met haar doen?

Ik kijk naar Truus. Ik denk aan Peters brief. *Stijn zat erbij*. Natuurlijk zeg ik dat nu niet.

Ik wil niet nadenken over wat ze met Hannie zullen doen, maar de gedachten bespringen me als vlooiën. Dauerverhoren, verhoren die wel drie dagen lang kunnen duren zodat je niet meer weet wat je zegt of hebt gezegd, dat in elk geval. Soms schiet ik midden in de nacht wakker, badend in het zweet. Ik ben opgelucht als ik alleen mijn hart voel jagen en niet meer weet wat ik heb gedroomd.

Bij de familie Elsinga volgt een inval omdat Hannies valse PB op hun adres stond geregistreerd. De SD vindt nog geen haar van Hannie; de Elsinga's worden goddank niet opgepakt. Verder zijn er nergens invallen. Dat betekent dat Hannie geen namen van het verzet heeft genoemd. Of nog niet. Ik hoop dat het betekent dat ze... dat ze niet... dat ze redelijk behandeld wordt.

Frans heeft het Velsens verzet opnieuw ingeschakeld. 'Soms zijn de Duitsers gevoelig voor afkoopsommen,' zegt hij. 'Ik heb gevraagd hun tussenpersoon daarvoor in te schakelen.'

Het lukt niet. Hannie komt niet vrij. Maar prins Bernhard heeft afspraken gemaakt tussen de BS en de bezetters om van beide zijden geen slachtoffers meer te maken nu het einde van de oorlog in zicht is. Ook Frans houdt zich daaraan.

Hannie zal beslist overleven.

41

Als de oorlog afgelopen is, dacht ik vaak, zou ik mama precies vertellen wat Truus en ik allemaal hebben gedaan – alsof ik haar een cadeau aanbood. En ze zou trots zijn. Ik, haar dochter, was net als zij.

Maar nu is alles anders.

Ik loop naast Peter naar het verpauperde huis waar we de vorige keer ook waren. Dat is zo dichtbij, dat is heus geen risico voor Peter. Boven ons hoofd schreeuwen meeuwen in de blauwe lucht. We zwijgen. Ik moet wat zeggen, maar ik vind geen woorden. In de verte komen twee SD-agenten aan en een idiote gedachte flitst door mijn hoofd: dat ze me zullen arresteren. Dat Peter me heeft verraden. Maar de agenten lopen door. Natuurlijk lopen ze door.

‘Ik vind het heel, heel erg, Peter,’ fluister ik als hij even later aan de achterdeur morrelt en we naar binnen gaan.

Ik ga in de fauteuil zitten. Peter leunt met zijn rug tegen de gore muur. Hij zegt niets. Hij zegt zo lang niets dat ik begin te twijfelen of hij me wel heeft gehoord.

‘Ik vind het zo erg,’ zeg ik nog een keer. ‘Het spijt me –’

‘Was dit het waard?’ vraagt Peter.

‘Het móést,’ zeg ik met ingehouden adem.

‘Hij had alleen een paar verzetsblaadjes bij zich!’ roept Peter.

‘Verzetsblaadjes?’

‘Ja, voor Truus.’

‘Voor Truus?’

‘Ja, deed-ie voor Truus.’

‘En dáár is-ie voor opgepakt? En dat deed-ie voor Truus?’ En, denk ik, waarom wist ik dat niet?

‘Ja, dat zeg ik,’ zegt Peter. ‘Niet meer dan dat. Maar het is niet zonder gevolgen gebleven.’

‘Nee,’ zeg ik, en ik slik. ‘Ik vind het zo –’

Peter onderbreekt me met een geïrriteerd gebaar met zijn hand. ‘Ik bedoel die represailles van de Duitsers... Dat die óók niet zonder gevolgen zijn gebleven. Tenminste, ik weet niet wat voor gevolgen, ik weet het niet zeker, maar misschien... Althans, nou ja, ik denk van wel...’

Ik kijk hem schuin aan. ‘Wat weet je niet? Wat bedoel je nou?’

Peter zwijgt. Ik sta op en loop naar het voorraam. Een groepje meisjes wandelt door de straat. Meisjes van mijn leeftijd. Ze lopen gearmd. Ik kijk naar ze als naar een filmbeeld, zo onwerkelijk komen ze op me over. Ik draai me van hen weg, naar Peter toe.

Hij kijkt me recht aan als hij zegt: ‘Mijn vader heeft per ongeluk jullie verzetsgroep verraden.’ Hij blijft me recht aankijken. Zijn ogen glanzen. Ik voel me ijskoud worden en ik weet meteen dat het waar is. Ik zie zijn vader voor me. Die zo vriendelijk naar me knikte. Die me twee rollen Frujetta in handen duwde. Nee, nee! Die kromme, schreeuwende schoft. Ach nee... Zijn vader die moest toekijken toen... Ik denk aan de laatste keer dat ik Peters vader zag en dat hij me direct de deur wees. Een kop vol haat. *Jij leeft terwijl mijn oudste zoon dood is.* Dacht hij dat? Ik denk aan Frans. Dat ik nu weet wie de verrader is. En dat we verraders uitschakelen.

Ik laat me weer in de fauteuil vallen. Abe, denk ik. Siep.

Per ongeluk? Hoezo, per ongeluk?

‘Hoe dan?’ vraag ik een hele tijd later.

‘Toen die dag dat Stijn... Toen zei ik thuis dat ik jou had gezien. Vermomd en zo. Ik wist genoeg.’

‘Toen zei je thuis dat je mij had gezien...’ herhaal ik traag. Ik voel me ineens uitgeput. Ik kijk door het achterraam naar een boom die weer groener wordt, jonge blaadjes die uit de knopjes komen. Ach, Abe... denk ik weer. Lieve Abe. En Siep... Arme Siep. Sterke, onverwoestbare Siep. Het laatste nieuws is dat hij nog steeds in kamp Amersfoort zit, maar niemand weet het zeker.

Peter laat zich tegen de muur omlaagzakken. ‘Dat had ik natuurlijk niet moeten zeggen.’

‘Puur wraak dus van je vader!’ zeg ik. En dat begrijp ik. Nee, ik wil het niet begrijpen. Want Abe dan...? En Siep? En Truus en ik hadden ook dood kunnen zijn. We hadden allemaal dood kunnen zijn. Ik voel mijn gezicht verstrakken van boosheid. ‘Je kunt van mij vinden wat je wilt, maar onze verzetsgroep en ik hebben nóóit iets uit wraak gedaan.’

‘Mijn vader wilde geen wraak,’ zegt Peter. ‘Hij wilde jullie stoppen.’

Ik kijk hem kort aan. Ik geloof er niets van.

Ineens moet ik aan oma Bracha denken. ‘Als je maar niets uit wraak doet.’ Dat zei ze lang geleden en ik snapte het niet. Of je een verrader nou liquideerde uit wraak of om de grote zaak – het gevolg was toch hetzelfde? Een pijnscheut schiet door mijn hart. Het maakt álles uit waarom je iets doet.

‘Hoe wist je vader waar ons hoofdkwartier was?’ Mijn stem klinkt schor.

Peter trekt onwillig een schouder op alsof hij daar niet over wil praten. ‘Hij wilde weten waar zijn eventuele aanstaande schoondochters mee bezig waren,’ zegt hij dan toch. ‘En ik was jou een keer gevolgd.’

Ik denk: schoondochters? En ik denk: dit kan niet. Dit kan niet. Peter zou nooit... Peter zou toch nooit...?

‘Jij?! Jij bent mij gevolgd?’

Ik staar voor me uit. Niet lang. Te veel vragen vliegen door mijn hoofd. ‘En het was meteen raak? Ik fiets altijd met omweggetjes naar ons hoofdkwartier, nóóit rechtstreeks!’ Of ben ik toch onvoorzichtig geweest? Is het door mijn onvoorzichtigheid dat...? Het dringt nu pas tot me door... dat ik... Ben ik de link naar het verraad van onze groep? Ík?!

‘De tweede keer was het raak.’

‘Je bent me vaker gevolgd! Dan was het dus een doelgerichte actie!’

‘Ik maakte me zorgen om jou,’ zegt Peter. ‘Echt. Daarom ben ik je een keer gevolgd.’ Hij trekt met zijn schouder. ‘Twee keer.’

‘Dat zeg jij. Misschien was het wel tien keer.’

Nee, dat kan niet. We zaten nog maar net weer op de Wagenweg.

‘Twée keer. Ik wilde weten wat je ging doen. Ik wilde je beschermen.’

‘Pff, mij beschermen! Ik kan jóú beter beschermen.’

‘Ja, hoor.’ Aan de uitdrukking op Peters gezicht zie ik hoe geschift hij mijn woorden vindt. Hij komt overeind en gaat met een zucht op de leuning van de bank zitten. ‘Ik wilde... Maar je fietste enkel naar de Wagenweg, en daar kwamen verschillende kerels, dus ik wist –’ Hij spreidt zijn armen. Het is heel erg duidelijk wat hij wist.

Terwijl ik naar hem luister voel ik woede, ongeloof, teleurstelling, verbazing, schaamte, en dat allemaal tegelijk. Eén grote warboel. Alsof alles – alles wat hij zegt en alles wat ik heb gedaan – verraad is. Bij elk verraad komt er een baksteen bij in de muur tussen ons.

‘Ja, en toen?’ Ik roep het bijna. ‘Is je vader toen naar de Gestapo gegaan? Of jij?’ Als dat zo is, als hij... Dan wil ik hem nooit nooit meer zien. Dan...

‘Nee, natuurlijk niet!’ zegt Peter. ‘Maar toen Stijn... toen Stijn was vermoord... En mijn vader was erbij, hè...’

‘Ja,’ onderbreek ik hem en ik knik ongeduldig omdat ik niet wil dat hij daarover doorgaat. Ik wil het níet opnieuw tot me laten doordringen.

‘Wie weg wilde lopen, werd neergeschoten,’ gaat hij verder. ‘Mijn vader moest toekijken hoe zijn zoon huilend op de knieën werd gezet en met een nekschot werd gedood. Verder heeft-ie er niets over willen zeggen, maar ik denk: Stijn heeft onze pa zien staan. Misschien heeft hij “Papa!” geroepen. Misschien keek hij mijn vader in de ogen toen hij stierf.’

Ik pers mijn lippen op elkaar. Mijn hart bonst tegen mijn ribben en mijn slapen beginnen te kloppen, mijn handen zijn koud. Ik weet niets te zeggen. Durf niets te zeggen.

‘Stijn is de volgende dag gecremeerd. Dat hoorden we vier maanden later. Al die lijken zijn de volgende dag in Velsen gecremeerd en uitgestrooid op een of ander veldje. Wist je dat? Zelfs een fatsoenlijke begrafenis is hem niet gegund. En toen...’ zegt Peter, ‘toen heb ik tegen mijn vader gezegd dat ik jou had gezien, dat het jouw groep was.’ Peter ontwijkt mijn blik niet. Zijn ogen zijn nat. Ik weet niet wat ik zie. Geen schaamte in elk geval. Zelf barst ik daar bijna van uit elkaar.

Ik kijk van Peter weg. En dan zwijgen we. Ik heb de liquidatie op Krist niet uitgevoerd, maar maakt dat uit? Een hele tijd later denk ik: maar dít... ik heb dít toch niet gedaan?! De moffen doen dit, niet wij. En ik denk aan alles wat Frans altijd zegt. En dat Fake Krist zoveel méér doden op zijn geweten had gehad als hij niet was geliquideerd.

Maar níet Stijn...

Mijn gedachten draaien in kringetjes. Door zijn vader hadden wij allemáál dood kunnen zijn.

‘Toen heb je tegen je vader gezegd dat het onze groep was,’ herhaal ik Peters laatste woorden. ‘En het adres, dat heb je er ook meteen bij

gegeven? Heb je het voor hem opgeschreven?’ vraag ik, maar de valse toon ontbreekt. Mijn woorden klinken vooral vermoeid.

Er valt een stilte.

‘Mijn vader vertelde het aan een Duitse Wehrmachtsoldaat,’ zegt Peter uiteindelijk. ‘Dat zei hij later tegen me. Hij –’

‘Wat? Waarom? Waarom deed-ie dat?’

‘Een aardige vent, dacht hij. Hij kwam vaak in de zaak. En hij beloofde dat de groep alleen gearresteerd zou worden.’

Natuurlijk grijp ik deze kans om mijn boosheid weer te laten exploderen en al die verwarrende gevoelens weg te vegen. ‘Je vader heeft ons verraden, man!’ roep ik. ‘En jij hebt het adres geleverd. Jezus!’

Opeens wil ik weg, maar eerst moet ik zeker weten of ik nu alles snap. En dan moet ik Frans vertellen dat ik weet wie ons verraden heeft... Ik moet mijn best doen om het niet uit te schreeuwen. Nee, ik wil helemaal niet schreeuwen. ‘Hoe heb je dat nou kunnen doen?!’ zeg ik, en ik kijk hem aan.’

‘Nou ja,’ zegt Peter. ‘Mijn vader vroeg zich af waar jij en Truus mee bezig waren.’

‘O,’ zeg ik. ‘Ja ja. Op die manier.’

Langzaam dringt het tot mijn verdoofde hoofd door. Zijn eventuele aanstaande schoondochters. Truus en ik. Ik zou nu kwaad moeten zijn op Truus, die me nooit iets vertelt. Me nooit heeft verteld over haar en Stijn... Ze weet nog niet eens dat Stijn dood is... Arme Truus. Arme Stijn...

Peter, Truus en mama zijn eilandjes die al lang van mij zijn weggedreven. Of misschien zijn we allemaal van elkaar weg gedobberd.

Ik staar naar beneden. Naar kleine zwarte keuteltjes voor mij in de zanderige grond. Ik weet niet hoelang we zwijgend tegenover elkaar zitten. Drie minuten of drie uur.

‘Wat waren de gevolgen van, eh... dat mijn vader... toen, eh...?’
vraagt Peter dan. Hij wil het woord verraad kennelijk geen tweede keer in de mond nemen. En ik wil er niet op reageren. Niet nu.

Je hebt geen idee wat je hebt gedaan, wil ik roepen, maar ik zeg niets. Ik spring op en ga ervandoor. Ren zo hard ik kan. Van hem vandaan.

Ik vraag papier, pen en inkt aan mama Graafstra bij wie ik overnacht.
Peter, schrijf ik. Je wilt weten hoe het was? Wat het gevolg was van wat jij hebt gezegd?

In mijn keel zit schuurpapier en het zit muurvast. Ik tuur door het raam naar buiten en ga terug in de tijd. Zo lang geleden is het niet. Ik weet het nog precies.

Goed dan. November 1944. Met ons zessen zaten we in de rokerige ruimte in ons hoofdkwartier. Op de Wagenweg, maar dat moet je dus weten. Nummer 246, weet je ook. De benedenverdieping.

Abe... Siep... Zij waren de gevolgen.

Dat schrijf ik hem.

42

Ik word wakker van gejoel en gezang: ‘Oranje boven!’ Even later staat Truus voor de deur. ‘Kom!’ roept ze. ‘Het is echt waar!’

De grijze wolken zijn weggetrokken, de stad heeft de loodzware lucht verjaagd. Alles is anders. Al die mensen op straat. Meer mannen dan ik de afgelopen jaren bij elkaar heb gezien. De Nederlandse vlag wappert vrij vanaf de kerk op de Grote Markt en vanaf de huizen. Op de ruiten van winkels zijn kleine papieren vlaggen en openbare verklaringen geplakt. LEVE DE KONINGIN, LEVE HET VADERLAND. Overal staan mensen te lezen.

Iedereen is blij. Truus en ik lachen ook, we bewegen onze mondhoeken omhoog. We doen mee.

‘We zijn vrij!’ roep ik naar mensen, maar het is een ander die lacht. Ik weet niet waar ik zelf ben gebleven. Alles is veranderd door de afgelopen jaren, de afgelopen maanden. Oma Bracha, Loetje, Abe, Theo, zoveel mensen die er niet meer zijn, en het is alsof ik mezelf ook kwijt ben.

En waar is Hannie? En Siep?

Op de Grote Markt zien we Canadezen op trucks en tanks, we horen het kabaal van de ijzeren banden van de monsters waarmee ze de moffen hebben overwonnen. Grote, sterke jongens. Helden. Mensen juichen, willen hun handen aanraken, zwaaien met vlaggetjes en joelen. De Canadezen wenken, en jongens en meisjes springen op de tanks en op de vrachtwagens en rijden mee. De Tommies, zoals iedereen ze

noemt, delen sigaretten en chocola uit. De soldaten worden omhelst en op de schouders genomen.

Truus en ik fietsen ervan weg. Weg van al dat geluk. We praten steeds minder terwijl we naar de Amstelveenseweg fietsen, naar de gevangenis. Het is het enige wat we nog kunnen doen. Misschien, heel misschien, is Hannie daar tóch.

‘Je weet maar nooit,’ zegt Truus.

‘Ja,’ zeg ik, ‘er zijn vast mensen achtergebleven.’

We willen het allebei echt geloven.

Ik heb haar nog steeds niet verteld over Stijn. Ik durf het niet. Eerst Hannie, denk ik steeds. Eerst Hannie. Dán...

Wie onze groep heeft verraden, heb ik ook niet verteld. Ook niet aan Frans. Vorige week, toen ik op een nacht niet kon slapen, zag ik de Peter van vroeger weer voor me. Mijn Peter. En in een flits begreep ik hem. Begreep ik zijn boosheid. Begreep het verraad. En dat hij de gevolgen van het verraad nooit heeft gewild.

Onderweg komen we langs fusilladeplaatsen waar bloemen zijn neergelegd en waar een vlag halfstok is gehesen. De wind ruist zacht door de bomen; in het gras langs de weg bloeien de eerste felrode klaprozen. Van wildvreemde mensen krijgen we een kartonnen bekertje slagcrème, opgeklopt schuim van suikerbietenwater met een weeïge zoete smaak. We lachen. ‘De oorlog is over!’ roepen we. ‘We zijn weer vrij. We kunnen weer leven!’ Maar ik heb geen idee hoe.

Bij de gevangenis is het druk. Er staan tientallen mensen. Bijna iedereen met bloemen. Een bs’er leest luid de naam van een ex-gevangene op. De deur gaat open. Een vrouw komt naar buiten. Onwennig kijkt ze in het licht. Er wordt ‘Hoera!’ geroepen. De vrouw kijkt wezenloos om zich heen. Dan wordt ze in de armen gesloten door

een man en een vrouw. Daarna verdwijnen ze, huilend en elkaar omhelzend.

Truus en ik kijken zwijgend naar de deur. Steeds opnieuw gaat die open, verschijnt er een vrouw, wordt er gejuicht en gaat de deur weer dicht. Deur open, vrouw, gejuich, vertrek.

Hoe minder mensen er om ons heen overblijven, hoe groter de brok in mijn keel.

Als een laatste meisje wordt meegenomen door een laatste man en vrouw, zijn Truus en ik echt nog de enigen. Ik loop op de bewaker af. ‘Is iedereen eruit?’

‘Iedereen,’ zegt de bewaker terwijl hij alweer naar binnen wil gaan.

Ik zet mijn voet op de drempel. ‘Zijn er nog zieken misschien?’

‘Er is niemand meer. Zelfs geen dode.’

We gaan naar de Weteringschans, maar ook daar is Hannie niet. Als de BS’er daar ons verhaal heeft aangehoord, zegt hij: ‘Die leeft niet meer.’ Hij zegt het stellig alsof hij het zeker weet. Truus’ gezicht blijft leeg. Ik zwijg.

We fietsen terug naar het feest in de stad. Er klinkt nog altijd gejoel, gezang, geroep. In mij wordt het steeds stiller. De zon gaat onder en mijn hoop verdwijnt.

43

Het is nog vroeg als we, in een stevig tempo, naar huis fietsen. Naar huis. Ik herhaal de woorden in mijn hoofd, zo vreemd klinken ze. En fijn. Zal mama er al zijn? We kunnen in elk geval naar binnen: Truus is bij tante Lena geweest voor de sleutel en de onderhuurders zijn alweer een tijdje geleden uit de woning vertrokken.

‘Nu wordt het leven weer gewoon,’ zeg ik tegen Truus.

Ze zegt niets, kijkt me enkel kort aan. Ik weet niet waarom ik het zeg. Waarschijnlijk omdat ik dat zo graag wil, een gewoon leven. Ook al weet ik niet eens meer wat dat is. Het enige wat ik weet, is dat we een oud leven terugvinden dat ons niet meer past. Hoe zou het nog kúnnen passen? Hoe dichterbij we de Brouwersstraat naderen, hoe trager we fietsen.

De zon schijnt, af en toe voel ik de warmte, dan weer heb ik het rillerig koud. Het is een scherp licht waarin de nieuwe wereld zich toont. We rijden langs het Kenaupark, waar het gras vol paardenbloemen staat. Er zijn al veel mensen op de been. Ik kijk naar een wereld buiten de mijne, waarin jongens en meisjes verliefd worden, elkaars hand vasthouden en samen door het park wandelen. Vlakbij is het, ik kan die wereld bijna aanraken, maar niet pakken. Alsof ik door een beslagen ruit kijk.

Als ik naar Truus kijk, vraag ik me af wat zij ziet. Ziet zij zichzelf hier met Stijn lopen? Verlangt ze daar naar? Van haar uitgestreken gezicht valt niets af te lezen. Vanavond zal ik haar vertellen dat Stijn... Dat Stijn... Vanavond. Eerst mama zien.

Truus opent de voordeur. We horen de stilte. Weten meteen dat mama er nog niet is. Het huis lijkt gekrompen. Het ruikt vochtig. De meubels, de vensterbank, alles is bedekt met een laagje stof en spinrag. In het halletje kruipen mieren langs de plint. We snuffelen rond als honden. Al onze spullen zijn teruggezet, of misschien zijn ze nooit verplaatst. Op de schoorsteenmantel staat een foto van ons van vóór de oorlog. Mama, Truus en ik. Ik herinner me niet meer wanneer die foto is genomen. Daarnaast de schoolfoto van Truus en mij. Allebei een mooie broche op onze blouse. Mijn haren los. Alsof ik naar een ander kijk. Wat waren we op ons gemak.

Ik kijk naar wat er niet meer is. Tussen toen en nu is zoveel gebeurd dat er nauwelijks een verband lijkt tussen het meisje van toen en wie ik nu ben. Zal ik mama ooit kunnen vertellen wat ik allemaal heb gezien, heb gedaan?

Truus is in de oude fauteuil gaan zitten. Ze heeft haar pistool in de onderste la van het dressoir opgeborgen, ik leg het mijne ernaast. Het niet bij me dragen, het gewicht niet tegen mijn dijbeen, is een onwennig, leeg gevoel. Het pistool is méér dan een kledingstuk, het is als een deel van mijn lichaam.

Truus ziet er mager en afgemat uit. Bleek gezicht. Donkere kringen onder haar ogen. Mijn blik dwaalt naar de spulletjes op de vensterbank achter haar. Alles staat er. Ik pak mijn blikken schildpad en tik op het kopje. Was ik drie jaar geleden een kind dat hiermee speelde? Het kopje schudt op en neer. En nu? Wie ben ik nu?

Straks komt mama. Zij ziet haar Freddie van vroeger. Freddie met haar schildpadje. Of zal ze mij zien? Wie ik geworden ben? Een bedrukt gevoel overvalt me. Ik weet zelf niet goed wie ik ben. Buiten klinkt nog steeds gejoel en er wordt gezongen.

Ik heb geen sleutel in het voordeurslot gehoord, maar opeens is ze er.

De kamerdeur staat open en ze leunt tegen de deurpost. Mama. Dunner en vermoeider, maar gewoon mama.

We vliegen elkaar niet in de armen. Truus blijft in de fauteuil zitten. Ik blijf bij de vensterbank staan. We staren naar elkaar. Zeggen niets. We hebben elkaar zo lang niet gezien. Er is zoveel gebeurd.

Beurtelings kijkt mama van Truus naar mij. Mama, denk ik, vraag dan wat. Je moet weten wie wij nu zijn. We blijven haar aanstaren. Vroeger dacht ik dat ze door ons heen kon kijken, maar wat ziet ze nu? De meiden die uit de Olycanstraat vertrokken, zijn in de oorlog verdwenen, achtergebleven.

Ik doe een stap naar haar toe. *Vraag nou iets*, zeg ik met mijn ogen. Ze doet het niet. Ze kan het niet.

Net zo min als ik op dit moment kan praten. Of Truus.

Mama's ogen beginnen te tranen. Ze draait een kwartslag van ons weg. Doet alsof ze naar buiten kijkt. Nog altijd wil ze sterk zijn voor ons, maar wij zijn geen kinderen meer en misschien helpen haar tranen ons wel meer dan haar kracht.

Ten slotte veegt ze haar ogen af, ze draait zich weer om, stapt op mij af en slaat een arm om me heen. Ze blijft stil, maar drukt me tegen zich aan. Ik ben een paar centimeter langer dan zij is. Als een houten pop – mijn armen stijf langs mijn lichaam – laat ik mij omarmen. Zeg nou iets, denk ik. Die armen, dat is niet genoeg.

‘Truus?’ vraagt mama zachtjes. Truus komt niet overeind.

Mama's hand glijdt over mijn hoofd, over mijn haar. Een hele tijd. En langzaam verandert er iets. Als een ijsblok dat smelt. En dan besef ik dat ze het wél weet, dat ze het heel goed weet. Ze kent ons.

Ik voel het gewicht van mijn pantser, dat loodzwaar is. Ik moet vechten tegen plotselinge tranen van vermoeidheid, tegen tranen om Stijn, om oma Bracha, om Loetje, om mama, om Truus, om Abe, om

Hannie. Om alles. Misschien moet ik er níét tegen vechten. Mijn spieren verslappen. De tranen rollen over mijn wangen, alsof ik ze heb bewaard tot ik mama's armen om mij heen had. Ik laat mijn hoofd tegen haar hoofd rusten. Met haar armen om mij heen kan ik huilen. Ik huil alsof ik al die jaren niet heb gehuild.

‘Truus,’ zegt mama weer.

Truus komt langzaam overeind. Het volgende moment valt ze mama en mij in de armen en staan we met z'n drieën te grien.

Mama is onze reddingsboei.

‘Stijn is dood,’ hoor ik Truus snikken. Met een ruk draai ik mijn gezicht, kijk haar aan. Ze weet het! En dan moet ik nog harder huilen. Alsof nu pas echt tot me doordringt dat we ook onze liefdes zijn kwijtgeraakt. En het enige wat ik kan, is huilen. Liever was ik sterk gebleven. *Kijk mama, kijk, ik kan alles aan, ik ben net als jij.* Maar ik kan niet alles aan.

Mama's gezicht is wit, haar mond trilt. ‘Mijn lieve, sterke meiden,’ fluistert ze.

Ja, denk ik. Ik voel, ik huil en ik ben sterk. Het is alsof er een masker van mijn gezicht is gevallen.

Mama's tranen rollen over mijn gezicht. Ze veegt ze haastig weg, maar er rollen alweer nieuwe. Ze kijkt ons aan, eerst Truus, dan mij, en ze schenkt ons een korte, verdrietige glimlach. ‘Het spijt me zo.’ Haar stem is schor.

Ik weet niet wat haar precies spijt, maar dat geeft niet. ‘We leven nog,’ zeg ik.

We gaan met z'n drieën op de bank zitten. Snot, dikke ogen, plakkerige kleren. Het duurt lang voordat we zijn uitgehuild. Voordat de mist in mijn hoofd optrekt. Dan haal ik mijn neus op, veeg mijn gezicht droog met mijn mouw. De kamer is weer de kamer, mama is

weer mama en ik ben weer ik. Alsof ik terug ben van een lange reis. Eén moment is het leven goed, en ik weet: dit is een begin.

De zon zet de kamer in een gouden gloed. Ik sta op, loop naar het raam, kijk naar de kruidenierswinkel schuin aan de overkant. Er verschijnt een silhouet. Een lange dunne gestalte. Het kan niemand anders zijn dan Peter, maar mijn armen doen niets. Ze blijven willoos langs mijn lichaam hangen, zwaaien niet. We hebben allebei ons eigen verhaal, Peter en ik. Er is geen gezamenlijk verhaal.

Dit is ons einde. Dat weet ik. Maar ik wil leven, ik wil liefhebben. En dat zal ik doen, al weet ik niet hoe. En al weet ik niet van wie ik zal gaan houden.

Dan gaat Peters hand omhoog en in de beweging herken ik plotseling de Peter van vroeger. Míjn Peter. En meteen gaat mijn hand ook omhoog. Hij is nog altijd Peter... Met wie ik zo dicht gekomen ben bij wat ik wilde.

Als hij zich omkeert, veeg ik met de rug van mijn hand over mijn ogen en verplaats mijn blik naar ons raam. In de weerspiegelde ruit zie ik het meisje met de vlechtjes. Ik trek de rode strikken uit mijn vlechten en haal mijn vingers door mijn haar. Ik wil de verfrommelde, versleten strikken weggooien, maar na een paar besluiteloze seconden stop ik het souvenir van mijn jeugd in de zak van mijn jas. Nee, nee, ik hurk voor het dressoir en leg ze op onze Mauser-pistolen. Dan diep ik het kettinkje van oma Bracha op uit mijn jaszak, hang het om mijn hals en draai me naar mama en Truus.

De oorlog is verleden tijd, al ben ik bang dat de oorlog nooit echt voorbij zal gaan. Maar ik weet dat ik mijn moeder en mijn zus nog heb – en dat wij er nog zijn.

Dit is het. Wij drieën. Dit is het begin.

Nawoord

‘Ik ga het niet doen, hoor. Ik ben 91 jaar, ik kan er niet meer tegen.’

Dat waren de eerste woorden van mevrouw Dekker-Oversteegen nadat ze me had binnengelaten in haar serviceflat. Ik keek naar de kleine vrouw, recht van lijf en leden, een fleurige sjaal om het krullerige haar. Ik kon me van alles voorstellen bij haar woorden. Als we eerst maar een beetje aan de praat raakten, dacht ik. Zo ging het ook.

‘Ben ik er toch in getrapt,’ zei Freddie – zoals ik haar mocht noemen – twee uur later. Haar nee werd een ja. We hadden een klik, en ik mocht terugkomen. Het boek ging veel voor haar betekenen.

In de oude vrouw, snel van geest, zag ik flitsen van de kleine Freddie – het jongste verzetsmeisje wellicht dat Nederland heeft gekend.

Verzetsvriendin Hannie Schaft werd op 17 april 1945, drie weken vóór de bevrijding, in de duinen van Bloemendaal gefusilleerd. Ze werd 24 jaar. In 1946 kreeg Hannie postuum voor haar verzetsdaden het Verzetskruis 1940–1945 en de Medal of Freedom, een speciale Amerikaanse onderscheiding. Een lange tijd kregen Truus en Freddie die erkenning niet. Als ‘communisten’ werden zij als staatsgevaarlijk gezien. In de jaren vijftig vond zelfs nog een aanslag plaats op Freddie; er werd op haar geschoten. De dader is, merkwaardig genoeg, nooit opgepakt.

Freddie trouwde een jaar na de bevrijding en kreeg vier kinderen. In tegenstelling tot haar zus heeft Freddie nooit het podium gezocht, maar het uitblijven van erkenning voor haar heldhaftige verzetsdaden was

pijnlijk. Toen de beide zussen – op 14 april 2014, bijna zeventig jaar na de oorlog – uit handen van premier Rutte het Mobilisatie-Oorlogskruis voor hun strijd tegen de nazi's ontvingen, betekende dat dan ook veel voor haar. 'Dankzij u, en dankzij mensen als u, leven wij sinds 1945 in vrijheid; de grootste verworvenheid van onze rechtsstaat,' aldus Mark Rutte.

Eind augustus 2018 bezocht ik Freddie voor het laatst. Ze lag in bed, had pijn in haar rug. In de beslotenheid van haar kamer in het verzorgingshuis leek de tijd stil te staan. Ik hoefde al een tijd niets meer van haar, het verhaal was geschreven. Misschien had ik daardoor tijdens mijn bezoeken vaak het gevoel tot rust te komen. Toen ik wegging zei ze dat ze van me hield en ik zei dat ik ook van haar was gaan houden. Het voelde als een afscheid. Een liefdevol afscheid.

Een week later, op 5 september 2018, overleed ze, een dag voor haar 93^e verjaardag. Het is bijzonder spijtig dat Freddie de publicatie van dit boek niet meer heeft kunnen meemaken. Maar ook al heeft ze het niet gezien, ze was enorm blij met deze erkenning. Dát heeft ze wel meegekregen. Erkenning is nodig om zichtbaar te worden, om betekenis te krijgen. Met dit boek – het beste dat ik kon schrijven – wil ik Freddie postuum de eer en erkenning geven die haar toekomt.

Vergeef me lief,
als ik je droom van nu verstoort
vergeef me,
als ik versteende tranen huil
omdat ik nog steeds het gisteren hoor

Truus Menger, Uit: *Op het netvlies van mijn denken*

Verantwoording

Ik wil benadrukken dat *Het meisje met de vlechtjes* fictie is, gebaseerd op ware gebeurtenissen die ik heb aangepast als het verhaal daarom vroeg. Omdat van Truus meer is gedocumenteerd en ik makkelijker toegang had tot die verhalen, heb ik soms gebruikgemaakt van gebeurtenissen die Truus heeft meegemaakt; de geschiedenis van oma Bracha is bijvoorbeeld gebaseerd op een ervaring van Truus. Ook heb ik omwille van het verhaal fictieve personages ingevoerd, onder wie Peter. Sommige incidenten zijn verzonnen. Andere voorvallen zijn echt gebeurd. Dat laatste geldt bijvoorbeeld helaas voor het verhaal van Loetje.

Woorden- en begrippenlijst

Arbeitseinsatz – inschakeling, vaak gedwongen, van mannen uit de bezette gebieden in de Duitse oorlogseconomie tijdens de Tweede Wereldoorlog

BS – Binnenlandse Strijdkrachten (een op 5 september 1944 opgezette bundeling van de verschillende verzetsgroepen die tot dan toe nauwelijks samenwerkten)

CPN – Communistische Partij van Nederland; het communisme was in Nederland verboden tijdens de Tweede Wereldoorlog

Ex aequo – op gelijke voet

Geinponem – grapjas

NSB – Nationaal Socialistische Beweging

PB – persoonsbewijs, een identiteitsbewijs. In de loop van 1941 moest iedere Nederlander vanaf 15 jaar dit bij zich dragen

SD – Sicherheitsdienst, inlichtingendienst van nazi-Duitsland

De Waarheid – partijblad van de CPN, opgericht in november 1940, een van de belangrijkste illegale bladen in de bezettingstijd

Wehrmacht – de nazi-Duitse strijdkrachten

DUITSE WOORDENLIJST

Kommen Sie herein, meine Herrschaften – Komt u binnen, heren

Sie haben hier Juden untergebracht! – U huisvest hier Joden!

In Deutschland haben wir einen Führer. Wir auch, aber wir sagen Leider.

Dat is zufällig, das sagen wir auch. – In Duitsland hebben we een leider.

Wij ook, maar wij zeggen ‘Leider’ (‘leider’ betekent in het Duits ‘helaas’). Dat is toevallig, dat zeggen wij ook.

Dreimal Hochzeit – Driemaal bruiloft

Guten Tag, die jungen Damen – Dag, jongedames

So ein herrlicher Abend, ne? – Wat een mooie avond, hè?

Verzeihung – Excuseer

Sie gefallen mir, Herr Offizier – U bevalt me, officier

Auf der Heide blüht ein kleines Blümelein. Und das heißt: Erika. – Op de heide bloeit een kleine bloem. En die heet: Erika (Duits marslied dat in nazi-Duitsland door het regime werd gebruikt om de liefde voor het vaderland te bezingen)

Deutschland erwache aus deinem bösen Traum! Gib fremden Juden in deinem Reich nicht Raum! – Duitsland, ontwaak uit uw boze droom! Geef geen ruimte in uw koninkrijk aan buitenlandse Joden (Duits strijdlied uit nazi-Duitsland)

Verstehen Sie mich? – Begrijpt u mij?

Verschwinden Sie! – Verdwijnt!

Möchtest du etwas trinken? Ach, wieso denn nicht? Komm mal her, Sie sind ja ein hübsches Mädchen – Wil je wat drinken? Waarom dan niet? Kom hier. Je bent zo’n leuk meisje.

Ihre Bestelling, Herr Van Gilst – Uw bestelling, meneer Van Gilst
Können Sie mir bitte sagen wo das Zimmer von Hauptmann Schmidt ist?
– Kunt u mij alstublieft zeggen waar de kamer van Hauptmann Schmidt is?

Danke schön, Fräulein – Bedankt, juffrouw

Mein liebes Karlchen – Mijn lieve Kareltje

Ach, komm mal zurück, Karlchen – Ach, kom terug, Kareltje

Auf Wiedersehen, Karlchen! – Tot ziens, Kareltje!

Aufmachen! – Opendoen!

Hände hoch! Hände hoch! – Handen omhoog!

Stehen bleiben! – Staan blijven!

Absteigen! Kontrolle! – Afstappen! Controle!

Raus! – Verdwij!

Ist nicht mehr da – Is er niet meer

Woord van dank

Ik ben Freddie Dekker-Oversteegen dankbaar voor het contact dat ik met haar had, dat zij zich liet leren kennen en wilde vertellen over haar verzetsverleden.

Daarnaast bedank ik schrijvers Enne Koens en Renate Mamber, schrijvers en schrijfcoaches Maaïke Molhuysen en Henny Fortuin, en mijn man, Rob van Weegen, die mij allen in verschillende fasen van het schrijven zeer behulpzaam zijn geweest. Ook Hannerlie Modderman, redacteur, en Thille Dop, uitgever, bij uitgeverij Luitingh-Sijthoff ben ik enorm erkentelijk voor de redactie en het meedenken.

Jitte Schut-Dekker, Freddie's dochter, wil ik bedanken voor het leveren van foto's.

Peter Hammann, historicus, voor het leveren van foto's en het controleren van het manuscript op onjuiste historische details.

Patris van Boxel en Matthias Rozemond bedank ik voor het nakijken van de Vlaamse respectievelijk Duitse teksten.

Tot slot gaat mijn dank uit naar de vele andere mensen die ik vragen heb mogen stellen in de periode dat ik aan dit boek werkte.

Ik prijs mij dankbaar en gelukkig met alle hulp die ik heb gehad

Bronnen

Truus Menger: *Dan Niet Nu Niet Nooit*, Uitgeverij Amor Vincit Omnia, Westzaan, 1982

Jan Hof: *Vrouwen in het verzet, 1940 – 1945*, Uitgeverij La Rivière & Voorhoeve, Baarn, 1995

Ton Kors: *Hannie Schaft, Het levensverhaal van een vrouw in verzet tegen de nazi's*, Uitgeverij Van Gennep, Amsterdam, 2015

Peter Hammann, Eric J. Coolen, Bies van Ede en Henk Tijbosch: *Hannie, over het leven, verzet, sterven en herdenken van de verzetsstrijdster Johanna, Jantje, Jo, Hannie Schaft, het meisje met het rode haar*, Uitgeverij In De Blije Druk, Haarlem, 2017

Schutblad voor:

Links: Freddie met vlechtjes (ca. 1943)

Rechts (v.l.n.r. en v.b.n.b.): Truus, broertje Robbie en Freddie (ca. 1935); Truus (ca. 1943); Hannie Schaft (ca. 1943); Truus (rechts) en Freddie (tweede van rechts) op de motorfiets van een buurman (ca. 1928)

Schutblad achter:

Links (v.l.n.r. en v.b.n.b.): Freddie (linksonder) met collega's bij het ziekenhuis waar zij werkte in Enschede (1943); Freddie met vlechtjes (ca. 1942); Freddie (ca. 1945); Freddie (midden) en Truus (rechts) met een vriendin (1941); Hannie Schaft (ca. 1944)

Rechts: Freddie (ca. 1945)

Volg onze auteurs en boeken ook online. Je herkent ze aan het VIB-logo.

Voor het schrijven van dit boek ontving de auteur een beurs van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Hoewel *Het meisje met de vlechtjes* is gebaseerd op bestaande personen en historische gebeurtenissen, is het een roman waarin feiten uit het verleden zich hebben vermengd met gebeurtenissen die zijn ontsproten aan de fantasie van de auteur.

© 2018 Wilma Geldof

en uitgeverij Luitingh-Sijthoff bv, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Lisette Vink/bij Barbara

Omslagbeeld (meisje) © Wiola Wiaderek, bewerkt door Lisette Vink/bij Barbara

Foto's schutbladen © erven Freddie Dekker-Oversteegen; foto's Hannie Schaft © fotograaf onbekend, afkomstig uit particuliere collecties, met dank aan Peter Hammann

Opmaak binnenwerk ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 245 8159 7

ISBN e-book 978 90 245 8160 3

NUR 285

www.wilmageldof.nl

www.lsamsterdam.nl

www.boekenwereld.com